

ХРИСТОМАТИЯ ПО СОЦИАЛНА ДЕМОКРАЦИЯ 6

Тобиас Гомберт и др.

Държава, гражданско общество и социална демокрация

**FRIEDRICH
EBERT**
STIFTUNG

ISBN 978-954-2979-12-8

Издател

Германско издание: **Фондация Фридрих Еберт**

Отдел Политическа академия

Бон, март 2012 г. (Интернет версията е актуализирана през април 2012 г.)

Българско издание: Фондация Фридрих Еберт, Бюро България

София, Май 2014 г.

Германско издание:

Редакция: Йохен Дам, Тобиас Гомберт, Кристиан Крел, Мартин Тимпе

Контакти: christian.krell@fes.de / jochen.dahm@fes.de

Графично оформление: DIE.PROJEKTOREN, Берлин

Фотография корица: Frederic Cilon, PhotoAlto; Dream-Emotion, Fotolia.com

Българско издание:

Превод: Светослав Николов

Редакция: Емилия Бургазлиева

Печат: Про Креатив Студио

Авторите на отделните части носят отговорност за съдържанието на тази публикация.

Възможно е изразените мнения да не съвпадат навсякъде с това на Фондация Фридрих Еберт.

ХРИСТОМАТИЯ ПО СОЦИАЛНА ДЕМОКРАЦИЯ 6

Тобиас Гомберт и др.

Държава, гражданско общество и социална демокрация

СЪДЪРЖАНИЕ

Предговор	4
1. Въведение	6
2. Социална демокрация и идеята за солидарно гражданско общество	10
2.1. Цели на социалната демокрация	11
2.2. Основни ценности, основни права и инструменти	12
2.3. Противоречия и предизвикателства	15
3. Държавата като политическо понятие	23
3.1. В края на гръцката античност: полисът при Аристотел	28
3.2. Гражданската епоха: Хобс, Лок и Русо	33
3.3. Екскурс: поглед към конституционната история	50
3.4. Либерализъм, консерватизъм и социална демокрация през 20 век	64
3.5. Дискусионни полета: управление (governance) – пряка демокрация – криза на демокрацията?	81
4. Гражданско общество и гражданска ангажираност	88
4.1. Третият сектор	90
4.2. Гражданско общество – политически променливо понятие	92
4.3. Поглед към гражданската ангажираност	100
5. Политиката на ангажиране като политическо поле	126

6. Икономическа демокрация, държава и гражданско общество 134

6.1. Фирмите като актьори на гражданското общество	135
6.2. Икономическата демокрация като модел	138
6.3. Икономическата демокрация – недовършена задача	145

7. Позиции на партиите по отношението между държавата и гражданското общество 150

7.1. Принципи за развитието на Германия – програмата на ХДС	150
7.2. Шансове за всички! – програмата на ХСС	151
7.3. Визбаденските принципи на СвДП	152
7.4. Бъдещето е зелено – програмата на Съюз 90/Зелени	153
7.5. Хамбургска програма – принципната програма на ГСДП	154
7.6. Програма на партия Левицата	155
7.7. Извод	155

8. По-нататъшен размисъл 157

Цитирана литература 158

20 важни ключови думи 160

За авторите 161

ПРЕДГОВОР

Изискванията към гражданското общество са високи.

Укрепването му ли е изходът от една мнима криза на демокрацията? Какво може да направи гражданското общество, на което държавата и пазарът не са способни?

Понятието „гражданско общество“ е неясно.

Говори ли против държавата този, който говори за гражданското общество? Какво означава, ако различни политически течения вземат страната на гражданското общество?

Уточняване на понятия, разясняване на дебати и предлагане на фундамент за определяне и застъпване на собствената позиция – с оглед на тематичното поле „Държава и гражданско общество“, тази всеобхватна претенция на поредицата христоматии по социална демокрация е особено предизвикателство.

Но и тя има особено значение – точно защото понятието „гражданско общество“ има известна неяснота и защото държавата като понятие и институция винаги е била спорна. Дебатите за гневни граждани и партийна апатия, за парламентарна и пряка демокрация показват, че отношенията между държава и гражданско общество трябва да бъдат определени наново – не на последно място и от гледна точка на социалната демокрация.

Тази христоматия цели да направи едно предложение за това определяне на позиция. Тя се занимава също и с въпроса за отношението на държавата и гражданското общество към пазара. В статия в Зюддойче Цайтунг от 2001 г. Херберт Рил-Хейзе чудесно формулира, че във взаимодействието на тези три обществени области не може да се мине без гражданското общество.

При несигурност във всички житейски ситуации на помощ идва пазарът, като замяна на държавата. Ако обаче човек не иска да се довери на това, че градските главни инспектори ще изправят на крака танцовите удоволствия за пенсионери, и ако не иска да предаде възрастните на организаторите на автобусни пътувания, които искат да им продадат електрически одеала на завишени цени – тогава остава само ние сами да се погрижим за себе си: с това вече сме в гражданското общество [Riehl-Heyses, 2001]

Надяваме се, че с този шести том на Христоматиите по социална демокрация ще внесем повече яснота в едно много дискутирано, но често изглеждащо мъгляво политическо поле. Поредицата се гради на Христоматия 1. „*Основи на социалната демокрация*“. С този том има някои пресечни точки. Другите томове разглеждат политическите полета икономика, социална държава, Европа, както и интеграция и имиграция.

Тук бихме искали да благодарим сърдечно на Тобиас Гомберт и Мартин Тимпе. Като основен автор, Тобиас написа преобладаващата част от книгата. Мартин, от една страна, допринесе със собствени текстове, а от друга – подпомогна и обогати редакционната и дидактическа работа. Освен това дължим благодарност на Константин Олбриш за неговия принос, както и на Зерге Ембахер, Албрехт Кошюцке и Матиас Фрайзе. Те дадоха ценни съвети при концептирането на книгата. Сърдечна благодарност на тях и на всички участници, евентуални недостатъци са за наша сметка.

Символът на Академията за социална демокрация е компас. С квалификационните програми на Академията, Фондация Фридрих Еберт би искала да предложи една рамка, която да служи за изясняване на становища и ориентации. Ще се радваме, ако използвате нашите програми, за да определите Вашия политически път. Социалната демокрация живее от това, че гражданите постоянно се занимават с нея и се ангажират за нея.

Д-р Кристиан Крел
*Директор на Академията
за социална демокрация*

Йохен Дам
*Ръководител проект Христоматии
по социална демокрация*

Бон, март 2012 г.

1. ВЪВЕДЕНИЕ

Гражданско общество: Вашата дефиниция

Няма грешно или правилно!

В началото имаме въпрос към Вас като читатели: какво всъщност разбирате под гражданско общество?

Това не е проверка на знания, т.е. не може да „грешите“ или да сте „прави“. В крайна сметка, Вие знаете най-добре как (искате) да разбирате понятието. Отделете малко време спокойно да откриете Вашата дефиниция. На следващите страници ще намерите различни изказвания на тема „гражданско общество“. Ще ги разгледаме веднага по отношение на възможни дефиниции на понятието „гражданско общество“.

Моята дефиниция на гражданско общество:

Опазване на природата?

Улрике, 16 г.: „Аз се застъпвам за опазването на природата. Намирам за важно, че ние можем сами да правим много. Помагам в приют за животни и се опитвам да убедя други, че трябва да се отнасят по различен начин с нашата природа.“

Гълъбари?

Маркус, 60 г.: „Ние гълъбарите днес сме преследвани. Животните ни нямат добро реноме сред населението. При това у нас в Рурска област има дълга традиция с гълъбите. Това са много интелигентни и добре поддържани животни. Обединени сме в един съюз. Една от основните ни теми е прекомерната защита на малки грабливи птици в големите градове. Нямаме нищо против грабливите птици, но те се разпространяват прекалено и нападат нашите ценни животни. Политиката трябва да направи нещо.“

Градски съвет?

Матиас, 26 г.: „Преди четири години влязох в ГСДП. По онова време бях приет много приятелски в местната организация. В ГСДП ме привлече това, че тя застъпва социалната справедливост. Междувременно у нас съм в Градския съвет.“

Марина, 37 г.: „Аз съм медиатор. Като майка на две деца, непрекъснато ми прави впечатление колко е важно още отрано да се живее в отношения на уважение. Много родители не са научили това, а в училище това не се преподава. Затова сега започнах един проект в основното училище в нашия град. Учениците от 3 и 4 клас учат как могат да общуват помежду си уважително.“

*Работа с
конфликти?*

Хорст, 23 г.: „Аз съм в задруга ХУ. Другарите държат един за друг като германци. Но ние трябва да направим нещо. Цялата тази мултикултурна простотия. А и политиката. Тя не прави нищо срещу това. Напротив, добрите германци биват залъгвани с Харц IV. В нашета задруга правим нещо срещу това. Да, и ние провеждаме граждански тържества. Грижим се за хората.“

Другарства?

Мириам, 40 г.: „Работя в малка семейна фирма с 54 служители. През поледните години преживяхме изключително турбулентни моменти: смяна на поколенията в изпълнителното ръководство, а и икономическата криза не ни подмина безследно. Тогава си казахме, че нашият глас също трябва да се чува, и основахме работнически съвет. Естествено, малко се страхувахме, че ръководството е ядосано. Но профсъюзът ни помогна при създаването. И сега сътрудничеството работи много добре.“

*Работа в
работнически
съвети?*

Форстър, 43 г., САЩ: „Да, аз също гласувах за Обама. Но държавното здравно осигуряване, това отива прекалено далече. Та това е социализъм. У нас ние си помагаме взаимно. Самият аз съм лекар и също помагам на пациенти, които нямат пари. Но ние не искаме да ни попечителстват. На нуждаещите се помага, но държавно задължително осигуряване, не, това не е правилно.“

*Частно здравно
осигуряване?*

Хуан, 23 г.: „Милиарди хора живеят в глад и мизерия, а европейските страни нямат какво по-добро да правят от това да уверяват банките, че няма да загубят никакви пари. Държавите са само магазинът за самообслужване на банките и финансовите пазари. Ние сме против това. Във Франкфурт участвам в движението „Окупирай“, което демонстрира пред ЕЦБ.“

*Движение
„Окупирай“?*

За дискусия:

Погледнете още веднъж Вашата дефиниция: участват ли тези хора в гражданското общество според Вашата дефиниция?

Без „общ
знаменател“

Въпреки че тези хора не би трябвало да се поставят под „общ знаменател“ поради различията в твърденията, дейностите и възгледите, те все пак имат нещо общо: ангажират се политически в гражданското общество.

Положителни
цели?

Сега някои от Вас вероятно ще сбръчкат чело: наистина ли всички хора са граждански ангажирани? Някои, като Хорст например, нямат положителни политически цели. Не е ли гражданското общество нещо положително?

Без партии?

Навярно някои от Вас са несигурни, що се отнася до дейността на Матиас. Той е активен в една партия, но същевременно и в Градския съвет – това гражданска ангажираност ли е?

Неполитически?

В крайна сметка, вероятно някои от тези хора ще отхвърлят за себе си, че искат да въздействат „политически“. Те се застъпват за цели и интереси, но в собствената си представа те далеч не работят с това „политически“.

Дискусията е
необходима!

Ако сме приели, че всички горецитирани хора са активни в гражданското общество, то това не може да изключи основателните съмнения и въпроси. Напротив, именно защото „гражданско общество“ и „гражданска ангажираност“ се използват като понятия от почти всички политически партии и много недържавни актьори, е важно да се обединим около една „добра“ дефиниция на понятието. Гражданското общество е част от плуралистично, демократично общество – следователно, то не може да предложи единна дефиниция. В това отношение всеки трябва да намери за себе си оценка за това какво значение може да има за него гражданското общество.

Но това, естествено, не е достатъчно. В една втора стъпка трябва винаги да се засяга въпрос за бъдещето: около какво искаме да се обединим като демократи, как трябва да бъде организиран съвместният ни живот? И следователно, около каква форма на гражданско общество искаме да се обединим?

Тясна връзка:
държава и
гражданско
общество

Сякаш това не е достатъчно трудно, към него се добавя и друго: без значение каква представа имаме за гражданското общество, без разграничаване от държавата като (формално) конституирано общество и нейните институции е безнадеждно да открием дефиниция за гражданско общество.

Настоящата книга има за цел да Ви предложи едно навлизане в тези въпроси от гледна точка на социалната демокрация.

В **Глава 2** се прави предложение как може да се дефинира „социална демокрация“. Тази теория, основаваща се значително на Томас Майер, е съвременен критерий за оценка и контекст за по-нататъшните разсъждения.

В **Глава 3** по-подробно се разяснява „държавата“ като понятие. При това особено внимание се обръща на разликите в либертарното, консервативното и социалдемократичното разбиране за държава.

В центъра на **Глава 4** стои „гражданското общество“. Все пак могат да се различат две представи за гражданско общество: форма на либерално, респ. либертарно, от една страна, и солидарно гражданско общество, от друга.

В основата на **Глава 5** стои въпросът как чрез различни политически актьори една активна „политика на ангажиране“ може да допринесе за организиране на рамковите условия за солидарно гражданско общество и успешно взаимодействие с държавните и пазарните актьори.

Глава 6 се фокусира върху темата „икономическа демокрация“. Тя се занимава с фирмите като актьори в гражданското общество, обяснява икономическата демокрация като модел и я скицира като недовършена задача.

Глава 7 хвърля поглед върху принципните програми на шест представени в Бундестага партии. Какви позиции застъпват партиите по отношение на гражданското общество?

Глава 2: Теорията на социалната демокрация

Глава 3: понятието „държава“

Глава 4: гражданското общество

Глава 5: политика на ангажиране

Глава 6: икономическа демокрация

Глава 7: сравнение на партиите

2. СОЦИАЛНАТА ДЕМОКРАЦИЯ И ИДЕЯТА ЗА СОЛИДАРНО ГРАЖДАНСКО ОБЩЕСТВО

Три сфери

Държава, пазар и гражданско общество са три съществени сфери, с които може да бъде описано обществото и в които то се организира. Тяхната организационна форма и техните взаимоотношения формират шансовете и възможностите на всеки индивид в обществото ни.

Понятия с двоен образ

При това понятията имат два образа: те са описателни категории, с които обществото може да бъде изследвано научно. Същевременно те са политически или „нормативни“ понятия, които могат да представляват политически желателното. Двете измерения на понятията не са независими едно от друго, а са Янус. Янус, древноримският бог на входовете с арки, се е разглеждал метафорично за смяната на годината – погледът към старото и същевременно към бъдещето на новата година.

По подобен начин стоят нещата с науката: тя може само да оценява данни от миналото и настоящето, но често съдържа и апел за бъдещето – най-малкото тогава, когато иска да има и обществено въздействие.

Допълнителна

литература:

ХРИСТОМАТИЯ
ПО СОЦИАЛНА
ДЕМОКРАЦИЯ 1:
ГОМБЕРТ,
Тобиас и др.
2010. Основи
на социалната
демократия.
3 актуал. изд.
София, Фондация
Фридрих
Еберт, Бюро
България, 2010.
(Христоматия
по социална
демократия; 1)

Една такава теория, която свързва описателни елементи, но също така се основава на нормативно ядро, е теорията на социалната демокрация. Теоретичната ѝ постройка е била развивана десетилетия наред от много учени. Тя е широко развита, но не и завършена.

По-скоро теорията на социалната демокрация се отличава именно с това, че не е останала на едно място. Тя непрекъснато е реагирала на общественото и научното развитие и същевременно е участвала във формирането му.

Подробно разглеждане на Теорията на социалната демокрация ще откриете в първия том на тази поредица христоматии, Христоматия по социална демокрация 1. „Основи на социалната демокрация“. Тук се касае само за едно кратко въведение.

Както в христоматията с основите, за това въведение се използва книгата „Теория на социалната демокрация“ на Томас Майер. Тя може да пре-

тендира, че съдържа широкообхватна оценка на формирането на социалдемократичната теория и че в нормативно и емпирично отношение самата тя предлага една завършена концепция.

2.1. Целите на социалната демокрация

Социалната демокрация се основава на идеята, че всички хора съжителстват на основата на свобода, равенство и солидарност и едва с това може да бъде осъществено справедливо общество.

Тези основни ценности свобода, равенство и солидарност представляват съществен компас във формулирането и формирането на основните права.

Свободата в случая може да бъде дефинирана не само като липса на обществена и държавна намеса („негативни свободи“), но също съдържа правото на всеки един да може се развива и живее свободно („позитивни свободи“) и да получи възможностите за това. Свободата бива ограничена от това, че важи еднакво за всички хора. Следователно, става въпрос за „равна свобода“. Свобода, която се гради на обществено неравенство, противоречи на ценностите на социалната демокрация.

Равенство/справедливост¹ се основава на претенцията, че всички хора трябва да могат да изживеят и използват свободата си в еднаква степен. Равенството почива на принципно равно разпределение на обществени блага и шансове. Ако благата и шансовете се разпределят неравно, то за това трябва да има основание, което обществото подкрепя и договаря. Общественото преразпределение трябва да гарантира, че при неравно разпределени ресурси претенцията за равенство може да се реализира продължително време.

Солидарността е спойката на обществото, действията един за друг и в общности. Солидарността – за разлика от конституираното общество, държавата – се гради на лични отношения и съзнание за отговорност за другите. Солидарността формира мотив за действие, който може и трябва да бъде подпомогнат, ако обществото трябва да функционира продължително.

¹ По въпроса за „равенство“ или „справедливост“ като втора основна ценност на социалната демокрация вж.: Христоматия по социална демокрация 1. Глава 2.2.

Свобода

*Равенство/
справедливост*

Солидарност

Равната свобода и солидарното ѝ реализиране предполагат процедури, които създават обществено признаване за политически решения. С това в „равната свобода“ е вписана претенцията за широко демократично вземане на решения като жив преговорен модел на социалната демокрация. Точно от претенцията за такъв жив преговорен модел следва централното значение на една демократична държава и едно солидарно гражданско общество. Двете не са просто неща от рода „добре е да ги имаш“, а основополагащи в осъществяването на основните ценности.

Общество, в което основните ценности са осъществени, е справедливо общество, което се стреми към социална демокрация и я реализира.

2.2. Основни ценности, основни права и инструменти

Основните ценности свобода, равенство/справедливост и солидарност са норми, т.е. установени ценности, които са се формирали от исторически опит и са станали силни. Те са се развили от Просвещението през Френската революция и успехите на работническото движение и като претенция са се гравирани в общественото съжителство. Днес те се откриват във всички партийни програми на големите партии и действат като естествен или най-малкото утвърден консенсус.

В случая обаче не бива да се пропуска, че основните ценности биват изведени и интерпретирани по много различен начин. Те са променливо обосновани в културен аспект. Докато едните ги извеждат от божественото творение и от действията на един добър (християнски, еврейски, мюсюлмански или друг) бог, други ги разглеждат като двигател в обществените сблъсъци най-напред на бюргерството и после на работническото движение, а трети отново ги извеждат от човешката природа или от историята на хуманизма от Ренесанса.

В зависимост от това, откъде са изведени основните ценности и в какви отношения на обосновка са поставени едни спрямо други, ще бъде оценено и конкретното им формиране в обществото.

Затова одобрението на основните ценности е важен обществен консенсус, но не е подходящо като единна основа и „измерима“ препоръка за действие. Като морални представи основните ценности са залегнали дълбоко в нашата култура и – отвъд абстрактните права – са индивидуално ефективни при много хора. Така свободата, справедливостта и принадлежността не са просто абстрактни величини, а представляват потребности и индивидуални ценностни представи, които са емоционално залегнали, колкото и различно да бъдат формулирани и интерпретирани конкретно от всеки индивид. Ето защо, „основните ценности“ и потребностите, които те представляват, имат важна функция в това, че могат да препоръчат, ако не и наложат одобрение на гражданите за реализацията на основните права. В това отношение основните ценности, от една страна, са задължителен източник и обществена изходна точка в договарянето на основни права, от друга – гаранция за общественото съжителство.

Тъй като социалната демокрация не отрича културното многообразие, но все пак цели да предложи една културно широкообхватна теория, наред с основните ценности, тя трябва да си избере като основа една друга изходна точка. Тази основа се открива в основните права, както са реализирани в пактовете за човешките права на ООН от 1966 г. В тях задължително и културно независимо са изброени икономическите, политическите и културните права и свободи, за които са се споразумели повечето страни в света. Те са осъществени чрез демократично решаване и чрез това получават своята легитимност – отвъд културното интегриране.

В случая установените в пактовете на ООН права и свободи не само описват много диференцирано какви претенции има всеки индивид спрямо обществото. Те съдържат еволюционната мисъл, че обществата са длъжни и трябва да се подкрепят международно при реализацията на правата и свободите.

В държавите, които са подписали пактовете за човешките права, тези основни права важат универсално. Реализацията им пък е напреднала с различна сила и за тяхното осъществяване в различните страни се прибягва до различни обществени и държавни инструменти.

*Основните
права
конкретизират
основните
ценности*

Следователно, задача на теорията на социалната демокрация е не само да опише нормите и ценностите, които гарантират общественото одобрение на основните права, но също да провери общественото реализиране на основните права в различни страни и в целия свят и да обмисли кои инструменти могат да бъдат успешни в случая.

Фиг. 1: Основни ценности, основни права, инструменти

Допълнителна литература:

ХРИСТОМАТИЯ
ПО СОЦИАЛНА
ДЕМОКРАЦИЯ
З: ПЕТРИНГ,
Александер и др.
2011. Социална
държава и
социална
демокрация.
София, Фондация
Фридрих
Еберт, Бюро
България, 2011.
(Христоматия
по социална
демокрация, 3)

Такива инструменти могат да бъдат например компенсационните мерки, които премахват общественото неравенство и гарантират позитивни, т.е. позволяващи права и свободи, примерно под формата на модерни държави на благоденствието.

Тук във фокуса, от една страна, влиза развитата в Германия форма на социални осигуровки, от друга – финансираните с данъци социални услуги в много страни. Научно може много конкретно да се провери колко добре една социална система предотвратява обществено неравенство.

За една теория на социалната демокрация това означава, че тя трябва да работи както теоретично, така и емпирично. Това я отличава значително от други теории и я превръща в предизвикателство.

2.3. Противоречия и предизвикателства

Социалната демокрация не е обществен модел, който се застъпва и се споделя като цел неограничено от всички. Той е обществено спорен и затова спорът за него трябва да бъде спечелен обществено. Въпрос е на обществена хегемония (надмощие) и обществено договаряне. Един сблъсък, който може да бъде спечелен само, когато мнозинството от хората може да види предимство за себе си в това да одобри социалната демокрация като обществен модел.

В случая – много опростено – могат да се разграничат два съществени типа обществени модели: либертарна и социална демокрация. И двата произхождат от традицията на политическия либерализъм, както той се е развил с напредъка на гражданството.

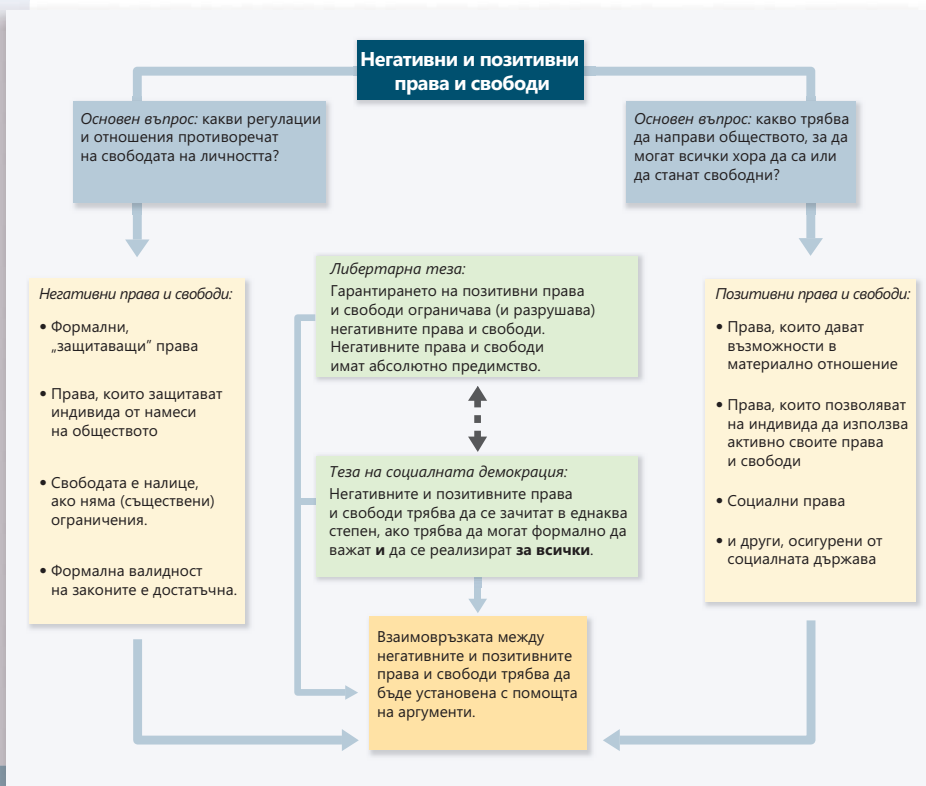
*Социална
демокрация:
въпрос на
обществено
договаряне*

*Два модела:
либертарна
и социална
демокрация*

Фиг. 2: Либерална, либертарна и социална демокрация според Майер 2005 г.

Различните представи за социална и либертарна демокрация се основават систематично на различната тежест на така наречените негативни и позитивни права и свободи²:

Допълнителен материал:

Учебен филм
„Социална
демокрация“.
<www.youtube.com/Fesonline>

Фиг. 3: Негативни и позитивни права и свободи според Бърлин

Либералната демокрация може да се развие или в посока на либертарна, или в посока на социална демокрация – в зависимост от това какви съотношения на силите и обществени алианси има.

В сравнение с другите страни, в Германия може да се говори за социална демокрация със средна степен на включване. Социална демокрация с висока степен на включване има например в Швеция³.

² Понятийната двойка води началото си от Айся Бърлин, вж. обобщено по темата: Христоматия по социална демокрация 1. Глава 4.4.

³ Други примери по страни ще намерите в: Христоматия по социална демокрация 1. Глава 5.

При всички слабости и негативни развития Германия разполага с развита система за социално обезпечаване. Има публично администрирана, но същевременно силно селективна образователна система. В сравнение със страните с висока степен на включване (като скандинавските), обществено неравенство е значително по-голямо.

Осъществяването на позитивните права и свободи в Германия не е пълно, но принципно е осигурено.

Пазарната икономика е координирана и политически регулирана – рамково законодателство и гарантирано право на участие във вземането на решения в предприятия и фирми се грижат за намаляване, ако не и несъмнено за премахване на властовия дисбаланс между капитал и труд.

След 80-те години се наблюдава, че трансгранично политическата насоченост често се развива като тенденция по-скоро в посока на либертарни системи. Това развитие може да се констатира и в Германия. Тази либерализация – точно през последните две до три години – в никакъв случай не е била и не е безспорна, доколкото в близко бъдеще може да се говори за промяна на тенденцията въз основа на други съотношения на силите, със сигурност все още е открит въпрос.

Полето на напрежение между обществено неравенство заради пазара, от една страна, и правата и свободите, от друга, е признак на либерална демокрация. Демокрацията се е формирала в контекст с издигащото се гражданство най-напред в Англия, а по-късно и във Франция и Германия. При това пазарният капитализъм се е показал като напълно стабилизиращ фактор. Тази взаимозависимост се потвърждава и от изследването на трансформацията, което проучва прехода от авторитарни държавни системи към демократични държави.

*Германия:
социална
демокрация със
средна степен
на включване*

*80-те години:
либертарна
тенденция*

*Поле на
напрежение:
пазар и права
и свободи*

Фиг. 4: Отношение на напрежение между пазарен капитализъм и демокрация

Същевременно чрез неравенствата и несигурностите пазарният капитализъм подкопават основите на равната свобода и демократичното участие на всички хора в обществения живот.

Това също сочи натам, че социалната демокрация е задача, която трябва да се реализира в обществено поле на напрежение, а не е просто дадена като неизменяем модел.

Особено
отношение на
допълване

Позиционирането на демократична държава и солидарно гражданско общество от гледна точка на социалната демокрация

Ако социалната демокрация се избере за нормативен модел, то и отношението на допълване между демократичната държава и солидарното гражданско общество е особено.

Обикновено основните ценности равна свобода и солидарност биват конкретизирани в основни права, които индивидът може да предяви като претенции спрямо държавата. Тези претенции на всеки отделен гражданин се реализират от страна на държавата като задължение за действие, било то чрез гаранциите на социалното осигуряване или чрез предоста-

вянето на обществена инфраструктура. В този смисъл, държавата е гарант за изпълнение на претенциите за негативни и позитивни права и свободи.

Тази активна роля, която се приписва на държавата като конституирано солидарно общество, е едно извоювано постижение, чиито граници непрекъснато и наново се подлагат на обществена проверка.

Следователно, ако има държава, която помага да се изпълнят тези претенции, с това не са ли достигнати вече всички предпоставки за социална демокрация? Може ли общността да бъде съпоставена с магазин на самообслужване, за който всички ние получаваме входни карти? Със сигурност не.

Защото това описва само едната страна на медала: равната свобода не се изчерпва с претенции, а предполага участието и равноправното (съвместно) вземане на решения, но също и отговорност на всички граждани. Това поставя високи изисквания към демократичната организация на държавата и обществото. И към това има нужда от обществено разделение на труда и координация, която може да свърже една активна и демократична държава с едно солидарно гражданско общество. На фиг. 5 е предложен нормативен модел. Нормативен е, защото съдържа целева представа, а не описание на реалността:

*Равна свобода:
(съвместно)
вземане на
решения*

Фиг. 5: Нормативен основен модел от гледна точка на социалната демокрация

В своето ядро той се гради – както беше описано по-горе – на равна свобода и нейното прилагане в основните права. Обществената реализация се организира чрез трите обществени сфери на демократична държава, солидарно гражданско общество и координирана пазарна икономика.

Подчертана
функция на
държавата

В случая държавата има подчертана функция: тя гарантира основните ценности и основните права и е демократично легитимирана и задължена да дефинира и осигури рамките на двете други сфери. Тази функция на легитимация и ред на държавата всъщност обаче не означава, че като актьор тя трябва сама да изпълнява всички задължения за действие: тя може да ги делегира на гражданското общество и на пазара и при това да определя правилата за достъп и организационна форма.

Едно живо гражданско общество може и трябва да контролира, коригира, стимулира, облекчава и допълва държавните действия. То не може да ги замести. Само там, където държавата изпълнява задълженията си, може да се формира жизнено гражданско общество. Без будно гражданско общество, демократичната държава винаги е застрашена. Двете се нуждаят едно от друго [Hamburger Programm, 2007: 30].

Коя
организационна
форма е
справедлива?

Точно тази функция на гаранция и ред прави дискусията за държавата, гражданското общество и пазара комплексна и политически полемична: тя не е еднократно издълбана в камък, а се развива и създава необходимостта да се договори политически коя организационна форма осигурява по най-добрия начин (справедливо и ефективно) основните права. Точно този винаги нов политически сблъсък между държава, пазар и гражданско общество е характеризиращ. Два примера могат да илюстрират това:

Пример 1: частно здравно осигуряване

Пример за „делегиране на задължения за действие“ е разрешаването на частни здравни осигурители да организират една част от социалното осигуряване на съществуването наред със законовите здравни осигурители. Това представлява делегиране на държавно задължение за действие на пазара.

С това обаче държавното задължение за действие не е изпълнено.

„Делегиране“

Несъстоятелността на City BKK през май 2001 г. показва това ясно: претенциите на осигурените спрямо солидарната общност не приключват с конкретната здравна каса (и нейната несъстоятелност), а освен това биват гарантирани. Затова здравните каси биват задължени на застраховка срещу риск от неплатежоспособност за осигурените и всички (още съществуващи) осигурители подлежат на принуда за сключване на договор минимум в рамките на базови тарифи, впрочем отчасти за (икономическо) съжаление на отделните осигурители.

За да се предотвратят недоразумения: това не е политическо становище за или против частното здравно осигуряване – тази дискусия се нуждае от допълнителна политическа проверка и преценка. Тази проверка ще трябва да съдържа преди всичко преценка на справедливостта и обмисляне на ефективността.

Тук (за момента) става въпрос само за това, че демократичната държава е задължена да гарантира реализацията на основни ценности и основни права. Това не е автоматично равнозначно на това, че във всички случаи тя трябва или може и сама да ги организира.

Пример 2: Право на предявяване на иск за природозащитните организации

През май 2001 г. Европейският съд произнася принципна присъда, според която вече и природозащитни организации и инициативи могат да подават иск при инфраструктурни мерки. Това е мотивирано с обществен интерес, който, според тях, е отчетен в достатъчна степен в Закона за допълнителните разпоредби относно жалбите по свързани с околната среда дела, тъй като този закон противоречи на Европейската директива за осигуряване участие на обществеността. Конкретен повод е планирането на електроцентраля на каменни въглища в Люнен (Вестфалия).

И във втория пример става въпрос за разместване между демократичната държава и гражданското общество и техните институции. В този случай функцията на коректив на актьорите на гражданското общество е принципно засилена чрез юрисдикцията на Европейския съд. Задачите на държавата и гражданското общество в този случай подлежат на ново разпределение с влияние върху държавната регулация на фирмите.

„Коректив“

И тук, на първо място, не трябва да стои въпросът дали това отсъждане трябва да се приветства или не. Сериозни аргументи говорят напълно за това засилване на актьорите на гражданското общество. От друга страна, напълно основателно може да се зададе въпросът за легитимацията на актьорите на гражданското общество.

Държава,
гражданско
общество и
пазар: динамично
и политически
конфликтно

Двата примера показват, че при отношението и разделението на труда между сферите на държавност, гражданско общество и пазар става въпрос за динамичен и политически конфликтен модел на преговаряне. Той показва и още нещо: не е достатъчно гражданското общество или държавата да се разглеждат изолирано един от друг, а по-скоро значението и политическото измерение могат да бъдат описани само в относително взаимодействие.

Още в рамките на един модел ще се натъкнем на противоречащи си позиции. Това важи за модел, който се отнася за социалната политика като рамка за действие, още веднъж, когато става въпрос за противоречащи си представи за обществото (либерализъм, социална демокрация, консерватизъм).

Това превръща дискусията за демокрация, гражданско участие и по-важно за равна свобода и участие в оживен и интересен дебат.

Опитът от 20 век ни учи, че нито държавата, нито пазарът, нито гражданското общество трябва да бъдат идеализирани в обществената им способност за управление, а с това и подценявани; както съответства по техен начин на мисленето на старите леви, на неолибералите и на зелените базови демократи [...] Модерната формираща левица се стреми към онази комбинация от държавни, граждански и пазарни действия, които прави успешни различните инструменти за управление и компенсират дефицитите им [Gabriel, 2008: 111–114].

3. ДЪРЖАВАТА КАТО ПОЛИТИЧЕСКО ПОНЯТИЕ

В тази глава

- се описва държавата като политическа сфера;
- се разглеждат и развиват исторически различни дефиниции за държава;
- описват се представите за държава от консервативна и либерална гледна точка и от гледна точка на социалната демокрация;
- се обсъжда кои въпроси за бъдещето на държавността трябва да се поставят и да получат отговор от гледна точка на социалната демокрация.

Когато искаме да се занимаваме с едно понятие, със сигурност първата стъпка ще бъде да хвърлим поглед в някой стандартен речник или в интернет. Така ще се доближим до понятието през очилата на привидно делово описание. Естествено, при това няма да разчитаме само на една дефиниция и един справочник, а ще се посъветваме с различни енциклопедии, речници и интернет страници:

Brockhaus

„Държава - обединение на множество хора в рамките на едно отграничено географско пространство под суверенна господствена власт“ [Brockhaus, 1994].

Creifelds

„В най-простата форма под това се разбира общност от хора, чиято политическата организация предполага държавна територия, държавен народ и държавна власт. Господствената власт на държавата е непроизводна и всеобхватна; всички останали политически общности са включени в нея и извеждат властта си от нея“ [Creifelds, 2011: 1111].

Наръчник на политическата система

„Държавата като комплексно културно постижение е преминала през различни структурни форми, но от модерна гледна точка формирането на политическото пространство се дефинира като господствена централизация и координация на обществени цели“ [Parcke, 2003: 595].

*Първи поглед:
в речника*

*„отграничено
пространство и
суверенна власт“*

*„държавна
територия,
държавен народ,
държавна власт“*

*„господствена
централизация
и координация
на обществени
цели“*

Политическият речник

„Първа дефиниция определя държавата като териториално ограничено политическо господствено обединение, което „претендира (с успех) за монопол върху легитимна физическа сила“ и следователно е „основано на легитимност отношение на господство на хора над хора“ (М. Вебер). [Das Politiklexikon, 2006: 285].

Първият, слабо изненадващ резултат е, че напразно търсим едно единно понятие за държава, което общозадължително дефинира какво е или какво трябва да бъде „държава“. По-скоро сме изложени на множество различни начини на виждане на държавата, които не могат да се обяснят нито от научната област, нито от контекста на възникване.

Следователно, при понятието „държава“ става въпрос не само за традиционно и политически спорно понятие, но също и за такова, което в много клонове на науката се обяснява, използва и натоварва със значение по различен начин.

Да се занимаем най-напред със специализираните научни значения: на едно първо ниво при държавата очевидно трябва да се прави разлика дали искаме да я разберем от философска, юридическа или социологическа, респ. политологическа гледна точка. В научните дисциплини става въпрос за различни подходи към една тема, които по съответния си начин присвояват понятието.

От **философска гледна точка**, въпросите за държавата могат опростено да се очертаят по следния начин: как може да бъде организирано съжителството и защо тази регулация е нормативно и етично хармонична? Как може да бъде описано отношението между индивида и обществото? С това философската гледна точка се стреми към система на обосноваване и търси отговор на въпроса „Защо?“

От **юридическа гледна точка**, държавата се разглежда като правова институция, която дефинира своята легитимация от държавна конституция за един народ, свързан с държавна територия и с това предоставя права и налага задължения на членовете на държавната общност, с което регулира съжителството в обществото.

„Господствено
обединение с
легитимен силов
монопол“

Не една
дефиниция

Подходи на
различни
научни области

Философски

Юридически

Ако юридическата гледва точка се обобщи във въпроси, то основният би могъл да се дефинира по следния начин: как е регулирано съжителството на хората? Кои правила могат да бъдат предпоставени от гражданите като изискуеми?

С това юридическата гледна точка задава въпроса за една логична система от правила, на която членовете в обществото могат да се позовават. Става въпрос за система от правила, която не само организира правните отношения между гражданите, а която също обезпечавя колективно: така на много места (например в обществено осигурителното право или наказателното право) държавата регулира това, което иначе би трябвало да бъде организирано индивидуално. В други правни области (например в гражданското право) чрез ролята си на съдия и фактор на реда тя има облекчаваща функция.

Социологическата, респ. политологическата гледна точка със сигурност взимат от нормативните въпроси за добро съжителство, но в същността си описва по-силно как реално са организирани отделни държави, как институциите си взаимодействат и как се променят властовите констелации. Основни въпроси са например: как реално функционира, кое остава същото и кое се променя?

Социологически

Фиг. 6: Научни гледни точки към „държавата“

Със сигурност всяка широкообхватна политическа теория взема предвид тези различни подходи към понятието. Всяка политическа теория прави това обаче със своя собствена ценностна ориентация – както и социалната демокрация.

От **философска гледна точка**, тя се позовава на един модел на равно достойнство за всички хора и се ориентира към равностойни за нея и свързани помежду си ценности свобода, справедливост и солидарност. Затова в дългата философска традиция тя взема предвид не само политическия либерализъм, но също и критични обществени теории.

От **юридическа гледна точка**, социалната демокрация поставя въпроса за това как може да бъде осъществена една способна да се налага регулационна и правна система, в която позитивните и негативните права и свободи са валидни и стават реално ефективни. Теоретици като Херман Хелер са видели основните ценности на социалната демокрация като свое задължение и са разработили държавно-правни концепции, които в значителна част са влезли в германската конституция.

От **социологическа, респ. политологическа гледна точка**, социалната демокрация задава въпроса доколко държавите успяват чрез организационната си форма да осъществят основните права в съответната историческа ситуация и при това чрез политическо участие и договаряне да уредят противоречия и конфликти между реализацията на правата и свободите и отношенията на господство.

Тези три различни гледни точки и подходи постоянно ще се сливат и използват по-нататък в текста.

Социална демокрация и държава

Въведението на тази глава характеризира държавата като „териториално ограничено господствено обединение“ което „претендира (с успех) за монопол върху легитимна физическа сила“ и следователно е „основано на легитимност отношение на господство на хора над хора“ (М. Вебер). [Das Politiklexikon, 2006: 285].

Тази дефиниция казва на първо място какво формира една държава, но не казва какво трябва да я формира като цел. Следователно, в тази форма дефиницията не е интегрирана в нормативно измерение, което съдържа обществени цели и посочва задължения за действие на държавата за бъдещето.

Липсва критерий за оценка. С това горната дефиниция не може да бъде достатъчна представа за държавата в смисъла на социална демокрация. Въпросите за това какво трябва да формира една държава и какви са задачите ѝ, не са нови, а са въпроси, които открай време са предизвиквали философите.

От гледна точка на социалната демокрация, тук трябва с оглед на глава 2.2. предварително да отбележим, че държавата е централна инстанция за гарантиране и осъществяване на основните права. Разбирането за държава на социалната демокрация обаче също се е развивало динамично с течение на времето.

Социалната демокрация не се задържа на представа за държава, която описва държавата като „еднократно състояние“, а същевременно призовава за обществено развитие в посока на справедливо общество. Това развитие ще трябва непрекъснато да се гарантира при променящи се обществени рамкови условия.

За дискусия

Значението на интернет нараства – с оглед на формирането на политическо мнение, но също и просто с оглед на обществено участие. Според Вас, трябва ли държавата да има за задача да гарантира и финансира достъп до интернет за всички хора?

Ето защо, ние Ви каним на обиколка през историята. За да можете като читатели да придобиете впечатление, бихме искали най-напред да ви включим в съответната съвременна дискусия и едва след това да опишем къде виждаме отправни точки и полезни перспективи за днешната ни представа за държава и социална демокрация.

Избрали сме примери от три епохи и преломна ситуация в историята: пример от класическата гръцка античност, дискусията за гражданската държава през Просвещението и съвременната дискусия за представите за държава, както се е развила през 20 век.

Първият исторически пример ни отвежда в края на гръцката античност – философията на Аристотел (384-322 пр. Хр.). В своите лекции по политика той формулира една теория за обществото, която теоретиките използват и днес.⁴ В основните си черти те са станали пътеводни и за модерните.

⁴ Така комунитаристите се ориентират отчасти по подобни основни разсъждения. По този въпрос вж.: HÖFFE, Otfried. Aristoteles. München, 1996, с.236.

3.1. В края на гръцката античност: полисът при Аристотел

Образецът
Атина?

Когато говорим за първата демокрация, най-често се посочва не новото време, а класическата гръцка античност. Мнозина считат Атина за първия пример за успешен град-република с демократични черти.

Особени
предпоставки

Във всеки случай, условията на живот и предпоставките в античната демокрация не могат да бъдат пренесени в днешно време⁵.

Атина е била един от най-големите градове-републики в Гърция: имала е приблизително размера на Саарланд и около половината от жителите ѝ. По-малко от 10% от жителите обаче са били свободни граждани, които са могли да участват във формирането на съдбините на държавата. Жени, роби и чужденци са били изключени.

Икономическата
система

Атина се характеризирала със селско стопанство в околностите на града и градско ядро с търговия и занаятчийство. В случая не е ставало въпрос за фирми и предприятия в днешния смисъл, а за големи семейни имения и „лични стопанства“. В това отношение голяма част от осигуряването на съществуването и живота било организирано в личните стопанства, а не от държавата. В значителна степен икономиката е била носена от робите.

Политическата
система

Обществените задачи, за които е била отговорна „държавата“, са били силно ограничени. Всъщност е ставало въпрос за разпределението на житото, защитата на страната и обществената сигурност и ред. Обществените дела били организирани, от една страна, в общински събрания на пълноправните граждани, а от друга – на нивото на града-република чрез народното събрание, към което принадлежали всички пълноправни граждани и което се е събирало 40 пъти в годината.

В това отношение атинското общество не е било демократично в днешния смисъл. В тясно ограниченото поле на обществените дела и в рамките на малка обществена извадка от граждани обаче са се утвърдили принципи на вземане на решения и правила, които в много широка степен са имали за цел равна свобода (във всеки случай само за свободните граждани!) със съвместно вземане на решения. Стремехът към властта на отделни

⁵ За данни и факти вж. представянето на Райнер Потермунд в: ROTERMUNDT, Rainer. Staat und Politik. 2. korrigierte und erweiterte Aufl. . Münster, 2008. (= Einstiege 4 – Grundbegriffe der Sozialphilosophie und Gesellschaftstheorie).

хора обаче непрекъснато е водил до застрашаване на този политически модел. Още гръцката античност познава лабилната и изпълнена с предпоставки уредба на една демократична култура на вземане на решения.

Лекциите на Аристотел за политиката вероятно са най-известното описание на политическия модел.

Основни черти на политическата теория

Навярно най-важната изходна точка за политическото учение на Аристотел е изпълнената с последици констатация, че човекът по природа е политическо животно:

И поради тази причина подтиква хората към съжителство, напълно независимо от необходимостта от взаимна подкрепа [Aristoteles, 1994: 1278b].

Човекът е не само зависим от сътрудничество, за него е естествено да иска да живее в общност – не става въпрос за чиста общност с определена цел, макар и ползата от съжителството да се изтъква напълно от Аристотел:

С това обаче не се казва, че не ги събира и общата полза, доколкото на всеки един се полага дял от съвършенството на живота. По-скоро това е точно същинската цел, която те всички заедно и всеки за себе си преследват, но заради самото запазване на живота те се събират и придържат към държавната общност [Aristoteles, 1994: 1278b].

С други думи: общността е необходима, за да се осигури препитанието, но тя е също цел, защото с нея всеки индивид може да се доближи до целта си да постигне „съвършенството на своя живот“. В много отношения общественият живот е безусловен за хората.

И на това място се включват двете релевантни и до днес понятия „равенство“ и „свобода“.

*Аристотел:
човекът като
политическо
животно*

*Обществото е
необходимост
и цел!*

*Релевантно:
равенство
и свобода*

Според това беше и по отношение на управляващите служби в държавата, където същата е основана на равностойността и равенството на всички граждани. От това става ясно, че всички онези конституции, които следят за общата полза, са правилни според правото въобще, за разлика от онези, които следят за личната изгода на управляващите, погрешни и всички голи разновидности на правилните конституции, тъй като те са деспотични, докато държавата е общност на свободни хора [Aristoteles, 1994: 1279b].

Тъкмо защото има тясна връзка между равни и свободни, общността се укрепва, но държавата като административен апарат остава слаба и също така снабдена с малко обществени средства. Така възниква една слабо изразена държава при силна пряка демокрация.

От това обаче следва, че в демокрациите бедните притежават по-голяма власт от богатите, защото те формират мнозинството и неговите решения имат обвързваща власт над всички. Това е единият признак на свободата, която всички демокрации поставят като основно разпореждане на тази конституция, но втората обаче е човек да може да живее така както иска [...] От това разпореждане за свобода обаче отново следва, че човек не позволява да бъде управляван, и то от никого, доколкото това обаче е невъзможно, този втори признак на свободата отново се среща с първия, а именно този за равенството [Aristoteles, 1994: 1317b].

*Правилен полис:
общност на
свободни и
равностойни*

Следователно, правилният полис⁶ е „общност на свободни хора“, които са „равностойни“, т.е. равни. Посочва се обаче и решаващата предпоставка за функционирането на общността: конституцията, т.е. политическата организационна форма, трябва да гарантира, че „общата полза“ (или както бихме казали днес: общото благо) остава целта на общността. Следователно, Аристотел напуска, че „общността на свободни и равни“ винаги е подложена на риск да бъде използвана от отделни хора за собствената им изгода.

Злоупотребата със служби – също и при една като цяло още стабилна политическа система по времето на Аристотел – не е била необичайна, преди всичко в града Атина [вж.: Rotermundt, 2008: 31]. Следователно,

⁶ Гръцкото понятие „полис“ не може да се преведе с днешното понятие „държава“. Полисът обхваща не само „конституираното общество“, но има предвид по-широко съжителството на хората в обществото – т.е. не прави разлика между държава и гражданско общество.

крехката концепция за общност на свободни и равни трябва непрекъснато да бъде предпазвана. За осигуряването Аристотел посочва три основни точки: добродетелта на гражданите (и съответното възпитание), добра конституция и икономическата независимост на гражданите:

Чрез **добродетел на гражданите** трябва да се постигне това, всеки гражданин да използва свободата си отговорно: „Има обаче едно господство, с помощта на което човек управлява свободни хора и себеподобните [...] [...] и затова тук с право важи думата, че не може да управлява добре онзи, който не е позволявал да го управляват добре. Добродетелта в двете естествено е различна, но добрият гражданин трябва да разбере двате и да може двете [...] И ако един вид благоразумие и справедливост е онази, която се показва в управляването, и онази, която управляваният, но при това свободен гражданин трябва да развие, от това само става ясно, че нравствената добродетел, като например справедливостта, не е просто една, а се дели на два вида, единият, с помощта на който човек управлява добре, и другият, с помощта на който човек позволява да го управляват добре“ [Aristoteles, 1994: 1277b]. Добродетелта на гражданите е компетентното и отговорно използване на индивидуална свобода в общността – тя трябва (да може) да бъде научена.

Втората основна точка за една функционираща общност на равни и свободни е въпросът коя **конституция** е най-добрата. И тук отговорът на Аристотел може да е изненадващ: той не се изказва без ограничения за един модел, по-скоро прави конституцията и държавната организационна форма зависими от съответните обществени предпоставки (състав на населението, вид на стопанската дейност, но преди всичко доколко добродетелта е представена в обществото и т.н.). Според аристотел „най-добрият вид демокрация“ може да съществува при „земеделците“. От една страна, те били осигурени, притежавали „чест“ и „добродетел“ и в ограничена степен имали свободно време да се управляват, без да искат да извлекат печалба от това [вж. Aristoteles, 1994: 1318b]. Тук демокрацията можела да се осъществи неограничено.

Последната точка е **икономическата независимост на гражданите**. Така в първата глава на своя труд Аристотел разглежда учението за личното стопанство, което позволява на всеки гражданин да бъде икономически независим. Следователно, гражданите трябва да имат свободното време да се грижат за политика.

*Добродетел на
гражданите:
отговорна
свобода*

*Конститу-
ционната форма
зависима от
предпоставки*

*Икономическа
независимост*

*Учения за
социалната
демокрация?*

Аристотел – какво ще вземем с нас за дискусията за социална демокрация?

Колкото и прозорлив да е бил Аристотел, той е подкрепял робството и несвободата и неравенството на мъжете и жените. В двата случая той извежда това от „природата“. Тук става ясно, че той остава свързан със своето време и не дообмисля описаните от него критерии за щастлив живот – именно свобода и равенство.

Много от повдигнатите от Аристотел въпроси все пак се оказват „писмо в бутилка за модерните“. Импулси за мислене за социалната демокрация от аристотелската дискусия:

*Как да се
гарантират
равенството
и свободата?*

Как може да се гарантира, че равенството и свободата са ефективни?

Посочването от Аристотел на необходимостта от икономическа независимост за участието в демокрацията показва тясната връзка и взаимодействие на негативни и позитивни права и свободи, демокрация и свободни и равни граждани. Това, че в случая гръцкият град-република не може просто да се пренесе в днешните модерни общества, се разбира от само себе си.

*Как да се
утвърди
демокрацията?*

Как може да се постигне одобрението и участието в политиката и демокрацията?

Този централен за нашето време въпрос не стои така за Аристотел. Неговата аргументация не прави разлика между държава и гражданско общество. Гражданите решават делата си сами, държавните задачи и институциите на гражданското общество спадат (в значителна степен). Следователно, става въпрос за модел със силно изразена пряка демокрация. Тук също могат да се открият изходни точки за днешната дискусия за повече участие.

*Какво е
добродетел на
гражданите?*

Въпросът за „гражданските добродетели“

Точно през 80-те и 90-те години усилено се е обсъждало понятието „граждански добродетели“. Грубо казано, в случая е имало две позиции: едната, която разглежда политическата добродетел като формата на добрия живот, т.е. всъщност ѝ предоставя стойност. Другата позиция подчертава, че политическите добродетели са необходима предпоставка за функционирането на демокрацията. Независимо от нюансите на тези

позиции и дискуссионни точки, що се отнася до Аристотел, може да се зададе въпросът: Как да се научим да използваме човешката свобода в демокрацията? А към това се прибавят и въпросите за демократичното възпитание, които би трябвало да имат висок приоритет, с оглед на рейтинга на одобрение на демократичната ни система.

Точно защото тогавашните обществени предпоставки са напълно различни от днешните, може да се констатира колко много реализацията на равенството и свободата зависи от трансформацията в едно конкретно общество.

3.2. Гражданската епоха – Хобс, Лок и Русо

„L'État, c'est moi!“ (Държавата, това съм аз!) – твърди Луи XIV, френският абсолютистки крал. Този цитат говори не толкова за разбиращото се от само себе си самосъзнание на божественото право на монарха, колкото за това, че твърдението е било спорно и по негово време.

В централистка Франция по времето на Луи XIV (1638-1715 г.) държавата като властови апарат на един единствен княз вече е станала крехка – цитът може да бъде прочетен и по този начин. Заради войните за испанското наследство и огромната данъчна тежест за финансиране на луксозния живот на Двора, съпротивата е нарастнала. Очевидно кралят е трябвало да разясни кой или какво е държавата и че няма разлика между него и държавата като институция.

Близо 75 години след смъртта на Луи XIV избухва Френската революция, народът поема (поне за кратко време) властта и държавата.

Под маската на абсолютизма в Европа – преди всичко в Англия, по-късно обаче и във Франция – вече са израстнали граждански икономически форми, но също и гражданска философия за държава и общество, които трябва в дълъг исторически процес да разрушат абсолютизма – гражданското общество полага налалото си.

*„Държавата,
това съм аз!“*

*Възклицанието:
Израз на слабост*

Тази промяна в посока на гражданско общество се извършва в страните в Европа по-различно време и с различни обществени предпоставки и различни пътища на развитие. Все пак може да се различи един (относително) единен обществен модел, който е обобщен добре от историка Юрген Кока:

*‘Гражданско общество’ имаше предвид един **модел на икономически, социален и политически ред**, който, преодолявайки абсолютизма, привилегиите по рождение и клерикалното опекунство, реализира за всички принципа на правно регулирана индивидуална свобода, осигурява съжителството на хората в съответствие с разума, организира пазарно икономиката на основата на правно регулирана конкуренция [Коска, 1995: 23].*

Това развитие на гражданското общество е съпроводено от държавно и обществено философски теории, от Просвещението и с тях от либерализма и неговата критика.

Новата гражданска основа в „идеята за държава“

С гражданската епоха и ранното Просвещение започва историята на така наречения контрактуализъм, т.е. на представата, че гражданите се обединяват в държава посредством договор. Държавата като „лице“ вече не идва от божественото право – както още Луи XIV е твърдял.

Договорните теории се основават основно по-скоро на представата за равни и свободни хора, които трябва да координират и регулират основно съжителството в обществото.

Легитимацията на един (определен от Бога/природата) владетел/монарх вече не е достатъчна – легитимацията се извършва чрез волеизявление на хората. Това не е по-малко от промяна на парадигмата.

Договорни теории

С Томас Хобс (1588-1679 г.) се свързва началото на така наречения контрактуализъм. Договорната теория се основава на (хипотетичната) представа, че хората се намират в свободно естествено състояние и водени от свободна воля сключват обществен договор (контракт). Така възниква една общност.

С това договорните теории са били съществена теоретична изходна точка за гражданската държавна философия, която трябва да се основава на равната свобода на всички хора.

Гражданство
и ранно
Просвещение

Вече не „по
Божията
милост“

Този специфичен граждански мисловен модел не е напълно единен, а бива променян многократно – точно във френското Просвещение през 18 век.

3.2.1. Томас Хобс и „способната да се отбранява държава“ – изходна точка за консерватизма

Източник: wikipedia

Още през 1651 г. английският философ Томас Хобс описва това особено ефективно. Станалата известна корица на неговия *Левиатан* показва по подходящ начин тази нова, (ранно) гражданска представа за държава.

На корицата е изобразен един могъщ и въоръжен владетел. По времето на Хобс – *Левиатан* се появява малко след края на Тридесетгодишната война – така се поставя знак за една способна да се отбранява държава и един силен владетел.

При по-внимателно вглеждане става ясно, че тялото на краля е съставено от много на брой малки хора/граждани. Според Хобс, събирането се извършва чрез сключването на двоен договор. Сключва се, от една страна, „обществен договор“, който конституира държавата, а от друга страна, договор за подчинение, който делегира властта на силен крал.

Така монархът бива легитимиран във властта си чрез договора с държавния народ. Той обаче получава властта при условие, че я използва в интерес на държавата (като обединение на граждани) – договорът за подчинение може принципно да бъде прекратен.

Ако разгледаме още веднъж цитата на Луи XIV, става ясно колко много е въздействал начинът на мислене на една силна държава с един също толкова силен монарх. Съществената разлика между абсолютистичната и

Фиг. 7:
Левиатанът
на Томас Хобс ...

...силен
владетел от
много граждани

Двойно:
обществен
договор и
договор за
подчинение

Нова
легитимация

ранногражданската представа в случая не е във въпроса за държавното ръководство чрез монарх, а във въпроса за легитимацията – разликата между божественото право (абсолютистична аргументация), от една страна, и конституционната монархия с двустранно обвързващ обществен договор и договор за подчинение (ранногражданска аргументация), от друга. Силният владетел/монарх е необходим, защото хората по природа се намират в конкуренция и потенциално в борба помежду си. Тези конфликтни потенциали могат да бъдат изключени само тогава, когато един силен княз поеме властта. Затова е необходимо сключването на втори договор, който обосновава едно силно ръководство.

Във всеки случай – още във времето на Просвещението – условията за сключването на договора, но също и политическите представи за една добра държавна конституция в последствие, са се различавали много.

Обосновката на Томас Хобс за конституционна монархия, която черпи силите си чрез сключването на договор и бива сплотена от умиротворителното въздействие на една способна да се отбранява власт, предлага до днес един модел за консервативно-граждански представи в теорията за държавата. Прилики с тази аргументация могат да се открият нерядко преди всичко по въпроса за международната политика за сигурност и въпроса за интервенциите. При това обаче не трябва да се забравя, че по свое време самият Хобс не се е аргументирал консервативно, а определено модерно. По-късно обаче консервативни теоретици често са прибягвали до аргументационните му модели.

Томас Хобс: връзки с консервативното разбиране за държава

Запазващият аспект: аргументацията на Томас Хобс се гради значително на една скептична оценка на човешката природа. Основа на идеята за държава в това отношение е да се обуздае човешката природа и чрез държавата да се организира сигурност за мирно съжителство. Този акцент върху „политиката на сигурност“ е съществен мотив и в днешните консервативни политически подходи.

Способността за отбрана: Томас Хобс подчертава – със сигурност и на фона на Тридесетгодишната война – способността за отбрана на държавата. Използването на сила е възможно, доколкото тя е легитимна. Тя може да бъде оправдана чрез договора за власт и (поверения) общ интерес. В действителност, на консервативните концеп-

*Хобс: днес
модел за
консерваторите,
модерен по
свое време*

ции като цяло не им е чуждо подчертаването на теми като „вътрешна сигурност“ и искания за „твърда намеса“ при въпроси, свързани с престъпността, както и силното доверие във военните решения във външната политика.

Отношение между основните права: макар Томас Хобс още да не познава различаването на позитивни (позволяващи) и негативни (защитаващи) права и свободи, имплицитно може да се допусне една непрекъснатост в консервативната аргументация. В консервативната аргументация отношението между негативните и позитивните права и свободи остава недостатъчно определено като тенденция. Същевременно, намесата на държавата в правата и свободите на човека изглежда уместна тогава, когато държавата изглежда сякаш би могла да бъде отслабена или застрашена. Добър пример за това са позициите по темата „Запазване на данни и защита на данни“.

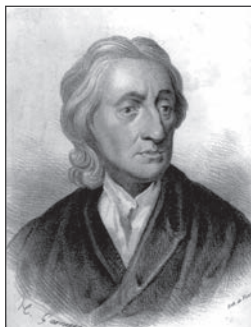
За дискусия

Вътрешната сигурност често се разглежда от консерваторите като политическо поле. В своята книга *Солидарно общество на постиженията* Ерхард Еплер дава аргументи за това то да се разбира и като „тема за левите партии“. Какво е Вашето мнение?

В САЩ днес вече има градове, в които на един полицай се падат пет служители в частни фирми за сигурност. Много заможни хора си купуват своята сигурност [...] Европейците ще научат от това, че няма по-несправедливо общество от онова, в което дори сигурността от престъпност се превръща в стока, която само малцина могат да си позволят. Вътрешната сигурност се е превърнала във въпрос на справедливост, а с това и в тема за левите партии, макар че там не всички все още са забелязали това [Eppler, 2011: 53].

3.2.2. Джон Лок или раждането на либерализма

Джон Лок

Джон Лок, източник: wikipedia

В Англия индустриализацията е започнала много рано и е насърчила развитието на гражданското общество.

Още от рано граждански идеи са се наложили и политически. През 1688 г. Славната революция е довела до ново изравняване на властта между крал и аристокрацията, от една страна, и гражданството, от друга. С компромиса кралят е постигнал централизиране на финансите и възможността да създаде редовна армия. Чрез Славната революция гражданството е успяло да наложи правото си на собственост (също и спрямо дребните селяни) и свободата от държавно опекунство от страна на краля, същевременно компромисът е означавал една по-силна позиция спрямо аристокрацията.

Славна революция

През 1688/89 г. противниците на абсолютизма са успели чрез една в голяма степен безкръвна революция да наложат конституционна монархия. Със Закона за правата (Bill of rights) се е утвърдила парламентарна система на управление.

Англия:
конституционна
монархия отрано

Така в Англия, много по-рано отколкото във Франция, се е развила конституционна монархия. В резултат на това, гражданството е успяло да се утвърди трайно като икономическа сила – станало е възможно икономическото развитие на едно ранно капиталистическо общество.

Лок: Два
трактата за
управлението
на държавата

Две години след Славната революция Джон Лок е публикувал своите *Два трактата за управлението на държавата*, ключов текст на политическия либерализъм. Те са нещо като предложена в последствие политическа обосновка на самата революция.

Основни черти на политическата теория на Джон Лок

Два трактата за управлението на държавата на Джон Лок целят преди всичко едно: да обосноват свободата като норма. За целта е било необходимо да опровергават валидните по негово време доктрини и да развие разбиране за равна свобода.

В първия си трактат Лок опровергава консервативния теоретик лорд Филмър, който извежда божественото право на съвременната дина-

Цел:
обосноваване
на свободата

Естествено състояние

Естественото състояние е типично граждански аргументационен израз. В случая се твърди, че начална точка на историята е естествено състояние на човека, в което всеки човек е снабден с равни свободи.

Естественото състояние и с него учението за естественото право имат предимството, че може да бъде допусната равна свобода.

стия от произхода на Адам и Ева. Решаващо в това е, че той се е противопоставил на твърдението, че по Божия воля (и по природа) има разлика между владетели и подчинени.

Едва във втория трактат Лок развива своята теория за хора, които са родени равни и свободни. За целта той използва един – при гражданските философи преди и след него – много популярен аргументационен трик: той си представя човека в едно (хипотетично), така да се каже „предобществено“, естествено състояние.

В това имажинерно естествено състояние всички хора са еднакво свободни. Те са свободни в собствената си личност, защото принадлежат на самите себе си. Те са свободни в своите мисли и чувства. И те са свободни да боравят с нещата, които им принадлежат. Правото на собственост върху тези неща обаче те получават само – и това е един много граждански аргументационен израз – когато и доколкото са извършили работа по тях: т.е. този, който обработва нива, добива законно право върху полето.

Според Лок, хората имат естествено право на собственост на личността, мислите и чувствата и на принадлежащите им неща. Снабдени с това, те живеят в естествено състояние.

Естествено, тогава възниква важен въпрос: защо човекът трябва да иска да се откаже от своята естествена свобода? И по този въпрос Лок развива един интересен и изпълнен с последици аргументационен път:

Ако в естествено състояние човекът е толкова свободен, както беше казано, ако той е абсолютният господар на собствената си личност и свой собственник, равен на най-великия и неподвластен на никого, защо трябва да се отказва от свободата си? Защо трябва да се отказва от своята независимост и да се подчинява на господството и принудата на друга власт [Locke, 1977: 278]?

*Естествено състояние:
„мисловен трик“*

*В естествено състояние:
всички са свободни*

Защо човек да се отказва от свободата?

Отговорът следва веднага:

Въпреки че именно в естествено състояние той има такова право, радостта от това право е несигурна, тъй като той непрекъснато е изложен на намесите на другите [Locke, 1977: 278].

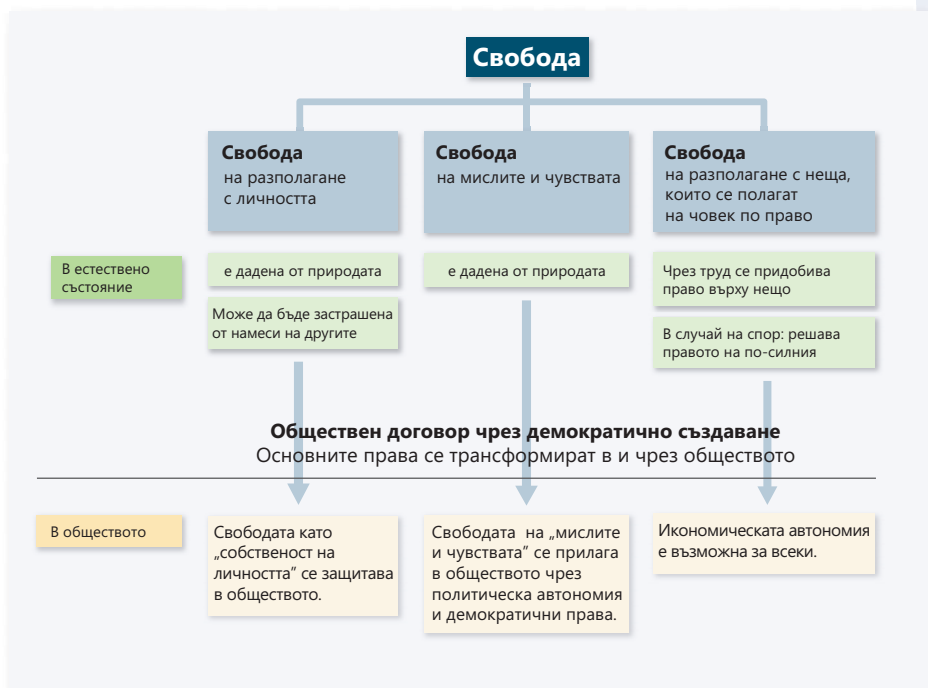
Изходът от тази несигурност е обединяването в едно общество:

И не без причина той се стреми към това и е готов да се свърже в едно общество с други, които вече са обединени или възнамеряват да се обединят, за да защитават взаимно живота си, свободата си и имуществото си, което аз обобщавам в общото наименование собственост [Locke, 1977: 278].

Общественият
договор
превърща
естествените
права в
граждански

Чрез обединяването на едно общество собствеността над собствената личност и собствеността над предмети биват променени: с обществения договор всеки индивид получава граждански права и свободи посредством закони. Всеки трябва взаимно да съблюдава тези права и свободи и при останалите членове на обществото. При това налагането и изпълнението на собствените права преминават към безпристрастни съдии и към държавата. Саморазправата като намеса върху други бива предотвратена.

Така естествените права биват трайно обезпечени в гражданските права и гарантирани от либералната държава.

Фиг. 7 Разбирането на Джон Лок за свобода

От тези разсъждения следва, че на държавата при Лок се признава преди всичко и изключително функцията на гарант на свободата на нейните членове:

*Лок: държавата
само като
гарант на
свободата*

С влизането си в обществото хората се отказват от равенството, свободата и изпълнителната власт на естественото състояние, за да ги предадат в ръцете на обществото, за да може законодателната власт да може да разполага с това дотолкова, доколкото изисква благото на обществото. Но това се случва само с намерението на индивида да съхрани по-добре себе си, свободата си и собствеността си (защото за никое разумно същество не може да се предпостави, че променя условията си на живот с намерението да ги влоши). Затова не може също да се допусне, че властта на обществото или на използващата от нея законодателна власт трябва да се разпростира по-далеч от общото благо. Тя е по-скоро задължена да осигури собствеността на всеки един като вземе предпазни мерки срещу онези три споменати недостатъка, които правеха естественото състояние толкова несигурно и неприятно [Locke, 1977: 281].

Последиците за едно такова основаване и обосноваване на държавата се различават значително от абсолютистичните представи: те поставят на преден план общото благо, от една страна, и равните права и свободи на всички хора, от друга: основаването на едно общество почива на разума и свободната воля на членовете. Тази представа предполага демократично вземане на решения.

В представата на Лок „господство“ съдържа ясно ограничаване: то не може и не бива да отива зад гражданските права и свободи. То се измерва по това дали може да изпълни трайно основанията за обединяването в едно общество.

Лок: далновиден
във времето си!

Днес либерални и либертарни теоретици често се позовават на Джон Лок. Точно при Джон Лок обаче би трябвало винаги да се има предвид, че за неговото време политическият му либерализъм е бил извънредно смела и далновидна политическа концепция. Много от идеите му са влезли в американската Декларация за независимост.

Лок: връзки с днешното неолиберално/либертарно разбиране за държава

Фокусът върху негативните права и свободи: Държавата при Джон Лок е инструмент, който трябва да предотвратява намеси от други граждани и от страна на самата държава. Тази концентрация върху правата и свободите е обща за всички по-късни либерални теории за държавата. В случая този тесен фокус води до това, че възможността за активна роля на държавата остава много малка. Преразпределението или позитивните права и свободи трябва да се държат в толкова тесни граници, че да не пречат на негативните права и свободи (на някои заможни). Във всеки случай, самият Джон Лок изхожда от това, че всеки човек придобива собственост чрез труд. В теорията му (крайното) неравно разпределение не играе роля.

Обосноваването на собствеността: „Трудът легитимира собствеността.“ В много либерални концепции тази квинтесенция бива продължена в представа за справедливост, която в значителна степен залага на „справедливост според приноса“. Със сигурност Джон Лок не е имал предвид изрично теория на справедливостта. Все пак, неговата аргументация в разпределението на собственост съгласно справедливостта според приноса може и до днес да бъде проследена във всички съществени либерални подходи.

Равенството като равенство пред закона: Едно значително постижение, което води началото си от политическия либерализъм на Джон Лок, е представата за държавата като правова държава, която гарантира на индивида запазването на неговите права и свободи. В случая обаче равенството бива ограничено до равната свобода пред закона. Ограничаването на свободния пазар почти не е тема за Лок и за повечето либерални теоретици.

3.2.3. Русо: критичният поглед върху гражданското общество

Жан-Жак Русо е гледал на себе си като на (непризнат и преследван) гражданин на града-държава Женева, макар че е прекарал голяма част от живота си във Франция. Още заради тази лична ситуация реализацията на свободата и демокрацията е била особено негово желание.

Той се счита за пионер на радикална демокрация и за революционен автор в областта на възпитанието. Политическите му произведения често са го вълличали в опасност в предреволюционна Франция.

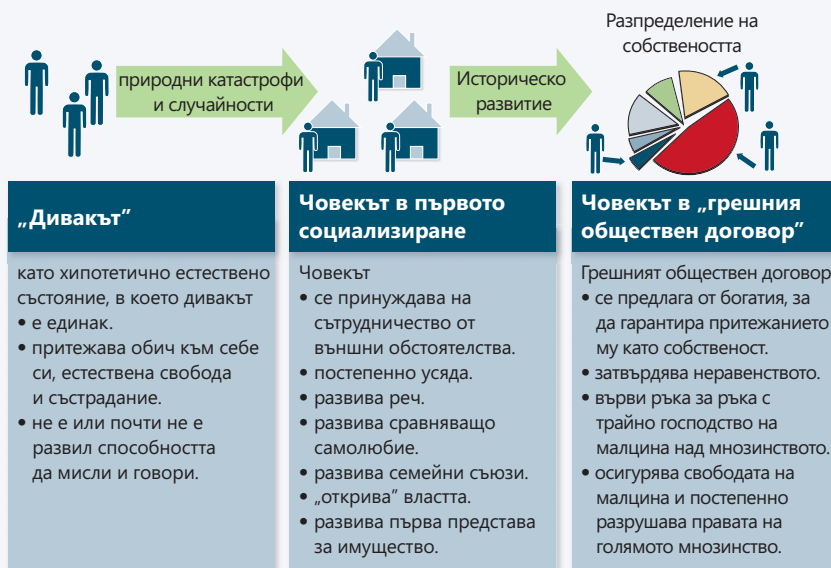
Концепцията му за обществото намира израз в три свързани едно с друго произведения: „Размисли върху произхода на неравенството“ изследва връзките на възникване на гражданското общество. „За обществения договор“ очертава едно демократично и почиващо на свобода и равенство общество и неговата конституция. „Емил или за възпитанието“ прави опит да даде отговор на въпроса за възпитанието и образованието за едно такова общество.

В своите „Размисли върху произхода на неравенството“, в критична дистанция от Джон Лок, Русо описва собствено хипотетично развитие на предобщественото естествено състояние. Според неговото схващане, съвременното гражданско общество е причината за неравенството сред хората. Целта му е да характеризира стоящия в основата му „грешен обществен договор“.

*Пионер на
радикална
демокрация*

*Три основни
произведения*

*Цел:
разобличаване
на „грешния“
обществен
договор*

Фиг. 8: Гражданско общество и „грешен обществен договор“ според Русо

Изходна точка:
„дивакът“

В (хипотетичното) естествено състояние Русо си представя дивак, който в общи линии се скита като единак из горите и поддържа слаб контакт със себеподобните. „Дивакът“ се отличава на първо място с любовта към себе си, способността да изпитва състрадание и способността да развива способности. Мислене, говорене и морални оценки – способности, които се основават съществено на учене и общността с други хора – са чужди на дивака в тази концепция за естественото състояние.

Необходимост:
сътрудничество

Заради случайности или природни катастрофи, за дивите хора възниква необходимостта да осигурят оцеляването си чрез сътрудничество. Първите сътрудничества и свободни асоциации водят до хлабаво социализиране, в което хората изучават сътрудничеството, простата реч, способността да сравняват и да различават. Тази фаза на „свободна асоциация“ Русо определя също като най-щастливата фаза в историята на човечеството. Естествената свобода не е напълно оставена, но сътрудничеството вече е постигнато. Човекът се учи да се възприема в сравнение с другите, любовта към себе си се допълва от сравняващото самолюбие.

Фазата на първо социализиране преминава във фазата на уседналостта. Тя създава трайни семейни и общностни съюзи. Възниква частно имущество, речта се развива. Чрез разделението на труда за индивида възникват свободни пространства, които се използват за развитие на култура.

Начало на социализирането

Фазата на социализиране води до това, че самолюбието се засилва още, а борбата за престиж и влияние в общността нараства. Възниква собственост и непрекъснато се стига до спорове. В тези спорове – по това Лок и Русо не се различават – попада формалното, „правно“ основаване на обществото.

Формално основаване на обществото

Да се обединим, казал им [на бедните, бел. авт.] той, за да защитим слабите от потисничеството, да сложим бариери на честолюбивите и да гарантираме на всеки имуществото, което му принадлежи: нека да създадем предписания за справедливост и за мир, които всички са задължени да спазват, които не се съобразяват с общественото положение и по определен начин се справят с прищевките на съдбата, като подчиняват силния и слабия в еднаква степен на взаимни задължения. С една дума: нека, вместо да насочваме нашите сили срещу нас самите, да ги обединим в най-висша власт [Rousseau, 1997: 215–217].

Разликата се състои в това, че в „историографията“ на Русо общественият договор се сключва в ущърб на бедните и в полза на богатите. Чрез „фалшив обществен договор“ на богатите се удава да включат предобщественото разпределение на имущество в основаването на държавата. Те продават обществения си договор като двустранно предимство (вж. карето) и бедните се хващат на въдицата на тази аргументация.

Разлики между Русо и Лок

Така защитата на собствеността се издига в задължение на обществото, социалното неравенство се затвърдява и легитимира.

Русо описва живо и основаването на гражданското общество чрез възникването на собствеността:

Първият, който беше огради парче земя и му беше хрумвало да каже, това е мое, и който намери хора, които бяха достатъчно наивни да му повярват, беше истинският основател на гражданското общество. Колко много престъпления, войни, убийства, колко много мизерия и нищета и колко много страхове ще се спестят на човешкия род онзи, който изтръгнаше коловите и извикаше на ближните си: „Пазете се да слушате този измамник; загубени сте, ако забравите, че плодовете принадлежат на всички, а земята на никого [Rousseau, 1997: 173].

*„Вроден недъг“
на гражданското
общество*

Тази критика явно е отправена срещу общественния договор, както Лок си го представя: подчертаващо Русо обобщава „вродения недъг“ на гражданското общество. Докато при Лок имуществото се приема като част от естествените права на индивида, то е извадено от общественото управление, което за Русо е грешка.

Този „вроден недъг“ водел до това, че в гражданското общество неравенството се увеличавало постоянно. В аналитичните си текстове за родния си град Женева Русо доказва точно как богатите патриции за десетилетия са успели постепенно да разрушат първоначално базоводемократичната конституция на града Женева, да орежат дори представителната демокрация и в крайна сметка все повече да ограничат гражданските права до елита. Едно от най-големите постижения на Жан-Жак Русо несъмнено е било да изобрази тази връзка между собственост и политическа власт, промъкващото се премахване на свободата, нарастващото неравенство.

Алтернативата е възможна?

В изследването на Жан-Жак Русо има значителни разлики дали той допуска непоправимо навреждане на обществото, неизбежно негативно развитие или доколко – макар и много съдържано – посочва алтернатива.

Най-малкото той идентифицира две обществени полета, при които вижда изходна точка за демократично конституирана република: въвеждането на „правилен обществен договор“, от една страна, и възпитаването на зрели, свободни и способни на демокрация граждани, от друга.

*Каква е била
алтернативата
на Русо?*

Тук накратко ще посочим някои от основните точки на представата му за „правилен обществен договор“: обединението на обществото трябва да се извърши на основата на пълно равенство и свобода. Това означава, че с основаването на обществото цялото имущество и всички естествени права преминават в собственост на общността. В същото време, всички хора получават отново гражданските права като част от обществото.

Всички решения чрез закони се вземат от всички граждани – най-висшата власт за вземане на решения е общата воля, в която участват всички граждани. Чрез участието във вземането на решения всеки човек бива подчинен единствено на общата воля, т.е. на собствената воля, така че той постига гражданска свобода.

Във всеки случай, това предпоставя при всеки гражданин развитата способност да използва разума си в смисъла на общото благо. Само тогава сборът на отделните воли може да се превърне в обща воля. Затова всеки гражданин трябва да се е научил да култивира естественото си състрадание и обичта към себе си и обуздава сравняващото самолюбие. Едва когато всички граждани приемат гражданския морал като максима на действията си, общата воля може да остане трайно ефективна и обществото да функционира без упадък.

Последното може да се получи, само ако възпитанието на човека стимулира способността му за разум и морал – един от централните въпроси, които се разглеждат във възпитателния роман *„Емил или за възпитанието“*. С това демократично конституираната република при Русо принципно е нестабилно състояние, което непрекъснато е изложено на центробежните сили на отделни интереси.

Фиг. 9: Гражданско общество и възможен „правилен обществен договор“ според Русо

Отношение към Русо

Критиката на Русо към съвременното гражданско общество е повлияло и до днес дискусията за демокрацията и гражданското общество, но също така е намерила и напълно основателна критика.

Критичните му анализи показват как демокрацията и отношенията на собственост в едно общество са в напрежение помежду си, разкриват, че социалната равнопоставеност и демокрацията се обуславят взаимно. Със своята констатация колко бързо неравното разпределение на обществени възможности и собственост може да подкопае демокрацията и основните права, теорията на Русо предлага няколко важни изходни точки за една теория на социалната демокрация.

Все пак трябва да се констатира, че радикалността, с която Русо фаворизира общността пред правата и свободите, подпомага тоталитарните аргументации. Това се различава значително от една основаваща се на равни и неминуеми права и свободи социална демокрация.

Русо: импулси за мислене и връзки с републиканското разбиране за държава

Фокусът върху демократична държава: изхождайки от Жан-Жак Русо, за републиканските представи за държава е общо това, че те разбират демократично конституираната държава като конститутивен елемент за реализация на права и свободи. В нея интересите на гражданите се събират, организират и решават в политически процес.

Отношението между негативни и позитивни права и свободи: Русо несъмнено е по-радикален от повечето други представители на републикански държавни теоретици. Все пак, той експлицитно засяга отношението между защитаващите права и позитивните права и свободи на индивида. При това той – като всички други републикански философи – внушава, че трябва да има изравняване и отношение на напрежение, в което собствеността трябва да бъде в социална обвързаност и отговорност.

Равна свобода като право на участие: равната свобода изисква реална възможност за участие във всички важни обществени области на животи. Това е призив държавата и икономиката да бъдат формирани демократично, за да могат всички потенциално да определят (съвместно) собственото си положение. Това изисква демократично образование и възпитание.

3.2.4. Начало на гражданското общество – какво ще вземем със себе си за дискусията за социална демокрация

Точно началото на гражданското общество е дало значителен тласък на теорията за държавата. По това време съществени основни черти биват формулирани, но – както видяхме при Хобс, Лок и Русо – също така оспорвано дискутирани. В историята трите представени теории на Хобс, Лок и Русо се използват като изходни точки за консерватизъм, либерализъм и социална демокрация.

Социалната демокрация – като модел в представената тук форма – със сигурност не може да бъде еднозначно причислена към нито една от трите теории. Повечето ѝ изходни точки обаче несъмнено ще тръгнат от политическия либерализъм на един Джон Лок, от една страна, и от критиката на един Жан-Жак Русо, от друга.

*Изходни точки
за социална
демокрация*

За представата на социалната демокрация за държава могат да се вземат следните точки:

*Позоваване
на Лок*

Равни права и свободи като изходна точка: точно аргументацията на Джон Лок за равни основни свободи, които трябва да бъдат пренесени в гарантирани за всички хора основни права, остават важна основа и за днешната дискусия за държавната отговорност.

*Позоваване
на Хобс*

Договорните теории, както са се развили от Томас Хобс насам, отварят пространство за съществена дискусия: един договор се основава на доброволност и на взаимна полза. Колкото и малко реално да се преговаря за един „договор“ в едно общество, тази аргументация дава възможност да се дискутира изравняването на интересите и благото на всички в обществото – съществена изходна точка за представата за държава на социалната демокрация.

*Позоваване
на Русо*

Взаимовръзка между социална равнопоставеност и демокрация: Жан-Жак Русо е един от първите, които обръщат внимание на това, че демокрацията може да бъде постигната само със социална равнопоставеност, а социалната равнопоставеност може да бъде запазена само с демокрация и демократично възпитание.

3.3. Екскурс: поглед към конституционната история

*Промяна в
разбирането
за държава*

В началото на тази глава разгледахме различни дефиниции на понятието „държава“. Съществен аспект в случая беше също юридическата гледна точка, респ. аспектът, че „държавата“ върви ръка за ръка с една форма на правотворчество.

*Енгелс:
негативно
разбиране
за държава*

Основаването и укрепването на социалдемократията всъщност винаги са обхващали и представата за позитивно действаща държава. Идеята, че държавата трябва да бъде централният актьор за гарантирането на правата и свободите и основните ценности, дълго време е била спорна в работническото движение. Била е спорна, защото от страна на ортодоксално-марксистко ориентираните в работническото движение, държавата е

била разбрана като част от класовото господство на гражданството, която – заедно с капитализма – трябва да бъде преодоляна. Главен свидетел на това становище е бил Фридрих Енгелс с публикувания през 1884 г. негов труд „Произход на семейството, частната собственост и държавата“.

По-скоро умерените сили в работническото движение противопоставят на това идеята, че държавата може да бъде преустроена и използвана за изграждането на справедливо общество. Експертът по държавно право Херман Хелер подчертано обобщава това схващане: „Теоретически и практически изпълнената с най-много последици заблуда на много социалисти е тази, че те очакват икономика на общото благо от премахването на политическата чрез икономическата функция; вместо обратно – да се стремят към ограничаване или премахване на икономическата законност чрез политическата власт. Днешната икономика на общото благо може да се планира и провежда само от извъникономическо място и чрез организирането и активирането на териториално-икономическото взаимодействие“ [Heller, 1963: 215].

Едва с основаването на Ваймарската република под решаващото ръководство на първото социалдемократическо правителство и след Втората световна война в преговорите за Основния закон от 1949 г., 20 век е осъществил идеята за социална и демократична федерална държава.

Тази история за държава, която трябва да бъде формирана позитивно, е тясно свързана с конституционната история, защото в края на краищата основните ценности могат да се изпълнят с живот само тогава, когато се коренят във формално деклариран и реално действащи права за всички хора. В случая става въпрос за дълъг и все още незавършен процес.

Точно за социалната демокрация с нейното широко разбиране за равна свобода за всички хора (а не само за тези, които могат да си позволят това) връзката с една единна система от права е решаваща крачка.

В това отношение крайъгълните камъни в развитието на демократичната система от правила са централни и за социалната демокрация. Могат да се открият различни жалони в развитието на една държавна и по-късно демократична система от правила. Особено внимание заслужават конституцията на църквата „Паулскирхе“ от 1848 г., конституцията на Ваймарската република от 1919 г., Основният закон от 1949 г. Тук към тях ще

*Хелер:
позитивен образ
на държавата*

*Връзка:
разбиране
за държава и
конституционна
история*

*Крайъгълни
камъни в
конституционната
история*

причислим и ратифицирането на пактовете на ООН от 1966 г. от страна на Бундестага през 1973 г. и влизането им в сила през 1976 г., макар и в случая да не става въпрос за националнодържавна конституция.

*Конституционната история:
Извоювана!*

Решаващо в случая е, че конституционната история е история на съотношения на сили и обществени компромиси. Нито един от тези жалони към демократичен и социален ред не би бил възможен, ако преди това обществените съотношения на силите не бяха се променили и формирали.

*Еберт:
демократията
се нуждае от
демократи*

Само чрез променящи се съотношения на силите в обществото интересите на гражданите постепенно са могли да бъдат включени в конституциите. Това е знак за това, че претенцията за социална демокрация може да се наложи трайно само с активни граждани, или в приписването на Фридрих Еберт думи: „Демократията се нуждае от демократи.“

В случая първите германски конституции (1848 г. и 1871 г.) се отличават това, че са възникнали въз основа на обществени съотношения на силите, но все пак са разработени не против, а за една променяща се държава [вж.: Grimm, 1999: 44].

По-долу накратко ще бъдат представени конституциите, преди малко по-подробно да бъде разгледано възникването на Основния закон на тази основа.

*„Първи
германски
опит“*

1848 г. – Паулскирхе

Нерядко се забравя, че конституцията от Паулскирхе е „първият германски опит“, със сигурност и защото тя никога не е започнала да действа [вж.: Grimm, 1999: 56]. Въпреки това, тя е била първата конституция, която води началото си от натиска на укрепналото гражданство. След войната срещу Наполеон и краткия период на Реставрация с това се е утвърдила една конституция, която за първи път се опитва да наложи нова обществена рамка.

В случая обаче не става въпрос за опита да се изгради демократична държава, а преди всичко за това да се ограничи „способността за намеса“ на монархичната държава върху индивида. Засилени са били – напълно в либералната традиция – негативните, защитаващи права и свободи. Така е било възможно „народното представителство да не се разбира като участници в държавната власт. Разделението на властите се е считало за

несъвместимо с монархическия принцип. Парламентът е заемал по-скоро позиция на представителство на обществото пред държавата, а неговата компетенция се е изчерпвала с право на вето спрямо нейните намерения, доколкото те са засягали свободата и собствеността” [Grimm, 1999: 47].

При това за първи път са били постигнати основни права, преди всичко свобода и равенство пред закона. Социалните основни права са били искани от левницата, но не са се наложили в даващото конституцията национално събрание. В спора либералите отново са се доближили до консерваторите/монархистите [вж.: Grimm, 1999: 56].

Първата пруска конституция⁷ от 1848 г. в това отношение представлявала резултат от преговори, който се основавал не толкова на суверенната воля на народа, колкото чрез ограничена отстъпка е гарантирал на монархията нейната власт. Отражението на революцията в Прусия и Австрия е довело до това, че тези отстъпки в голяма степен също са били върнати обратно. През 1851 г. каталогът с основни права например, реално почти неефективен, формално е бил отменен отново.

1919 г. – първата република със социалдемократически почерк

1919 е годината на първата демократична конституция изобщо на немска земя. В същото време тази конституция е била опит да се създаде преход от една характеризираща се с военна икономика и кайзерство държава към нова обществена формация под знака на народния суверенитет.

Основните точки в приетата през август 1919 г. от Ваймарското национално събрание конституция:

- Властта и конституцията идват от народа. Така не само самото Ваймарско национално събрание е избрано демократично, но в конституцията е утвърден принципът на демокрацията.
- Всички граждани получават изборително право.
- Класически либералните, защитаващи („негативни“) права и свободи продължават да бъдат гарантирани и дори биват допълнени от някои социални основни права. Общо обаче основните права не се посочват като изходна точка и основна цел на държавата – както е в Основния закон.
- Като цяло се утвърждава задължението за действие на държавата за гарантиране и реализиране на основните права.

⁷ Това не е била изработената в Паулскирхе, а натрапена от краля конституция.

Все пак, някои остатъци от авторитарно-държавното мислене също са продължили да съществуват (например силната позиция на райхспрезидента), като първоначално стратегически умело въведената от Бисмарк система за социално осигуряване (здравно и пенсионно).

Наред с цялата основателна критика, също и към начина на действие срещу иначе мислещите леви, които са се стремяли към съветска република, с Ваймарската конституция, въпреки съпротивата на монархистите и националистите, от една страна, и на части от левицата, от друга, поне за известно време е успяла да се развие демократична култура.

1949 г. – вторият опит

След диктатурата на националсоциалистите, престъпленията на Втората световна война и една незачитаща човека и човечеството държава, с началото на Федералната република е станало възможно основаването на една почиваща на демокрация република. Първоначално одобрението на демокрацията и на Основния закон определено е било ниско [вж.: Limbach, 1999: 19]. Мотивите със сигурност са били различни: скептицизъм и липса на доверие, но при някои несъмнено и обсебване от националсоциалистическата идеология.

От днешна гледна точка може и да е учудващо, че майките и бащите на Основния закон са успели, въпреки най-различните представи на консерватори, либерали и социалдемократи, да се споразумеят за Основния закон.

В своята книга „Държавата – модел, излязъл от производство?“ Ерхард Еплер описва много живо мотивацията: Парламентарният съвет със сигурност се намира в шок от наранено човешко достойнство, бедност и впечатленията от войната. Все пак, още по времето на Ваймарската република учението за държавата се е доразвило.

Фотографии доказват, че мъжете и жените, които от 1948 до 1949 г. изработиха Основния закон на Федерална република Германия, бяха доста изпосталели фигури: сухи лица, мършави тела в прекалено големи костюми. Те знаеха какво е глад. Гладната 1947 г. все още беше много близо. Всички те искаха да изградят отново разрушената страна и нейната икономика, колкото се може по-бързо. Но на никой не му дойде идеята да въведе новата

Нов опит: ФРГ

Изходната
ситуация

конституция с изречението: „Държавна цел на тази република е икономическият растеж.“ Обратно, те се споразумяха за изречението: „Човешкото достойнство е неприкосновено.“ При това всички бяха преживели това, че човешкото достойнство може много добре да бъде засягано, наранявано, осквернявано, подигравано, но не и разрушено чрез това. Затова се стигна до второто изречение: „Да бъде уважавано и защитавано е задължение на цялата държавна власт [Erppler, 2005: 85].

От страна на социалната демокрация, големи заслуги е имал преди всичко експертът по държавно право Херман Хелер. Един от учениците му, Карло Шмид, е бил представител на ГСДП в Парламентарния съвет и е имал решаващ дял във формирането на Основния закон.

По-долу най-напред ще бъдат представени някои основни елементи от учението на Хелер за държавата. Почти без преход към това може да се присъедини принципната реч на Карло Шмид по време на второто заседание на Парламентарния съвет през 1949 г.

В Парламентарния съвет: Карло Шмид

3.3.1. Учението за държавата на Херман Хелер като теоретична основа на Основния закон

Херман Хелер (1891-1933 г.) е един от влиятелните експерти по държавно право на 20 век, който развива понятието „социална правова държава“ и във Ваймарската република се застъпва за демократичния принцип. След Втората световна война посмъртно публикуваният през 1934 г. негов труд „Учение за държавата“ е решаваща теоретична основа на Основния закон.

Точно за учението за държавата на Херман Хелер се счита, че като широкообхватна и комплексно аргументираща теория то трудно може да бъде обобщено накратко. Затова в избраната тук перспектива трябва да става въпрос не тол-

кова за такова обобщение, колкото за това да се констатира някои основни познания, които по-късно са влезли в дискусията за Основния закон.

Навярно значителната разлика, която Херман Хелер прави за своето учение за държавата, е различно избраната изходна точка. Хелер не задава именно въпросът за дефиниция на държавата, а за това каква функция има тя:

Изходната точка на Хелер

Следователно, функцията на държавата се състои в самостоятелната организация и активиране на териториално-общественото взаимодействие, обосновано в историческата необходимост от съвместен status vivendi за всички противоречия в интересите [...] [Heller, 1963: 203].

Това описание на функцията на държавата е толкова сбито, че първо трябва да го „разгънем“ постепенно.

Функцията на държавата

Според това, функцията на държавата е да организира „териториално-общественото взаимодействие“. „Териториално-обществен“ е изкуствена дума, под която Хелер разбира, че всички хора на една (държавна) територия се организират обществено в съжителството си. Предимството на това малко обемисто понятие, че то не посочва „народна принадлежност“ чрез „кръвно родство“ или унаследени права по рождение, а обществена житейска зависимост, респ. общност, която се е развила в една територия.

Ето защо, държавата не възниква – както например при договорните теории – в безвъздушното пространство чрез веднъж сключен договор, а е част от общественото развитие. В едно вече развито териториално общество държавата се формира, за да организира и активира взаимодействието му. Необходима става организацията чрез държава, защото в обществото съществуват различни интереси, които биват уреждани, обсъждани и изяснявани в държавата. Никоя друга институция не може да поеме това висшестоящо изравняване на интересите.

За Хелер обаче не е достатъчно да обясни функцията на държавата. Тук също ще разгледаме малко по-подробно следващата му аргументационна стъпка:

Защото тази обществена функция може винаги само да направи разбираемо и да обясни защо държавата съществува като институция; никога обаче да оправдае защо държавната институция или дори тази конкретна държава трябва да съществува. Цялото обяснение се отнася за миналото, цялото оправдание за бъдещето. [...] Не защото държавата осигурява „някакъв“ териториално-обществен ред, а само доколкото тя се цели към справедлив ред, нейните огромни претенции са оправдани. Санкцията на държавата е възможна само чрез позоваването на държавната функция на правовата функция [Heller, 1963: 217].

Следователно, държавата не е легитимирана да властва просто чрез своята фактическа власт и чрез демократичното вземане на решения, а едва тогава, когато активно развива „териториално-общественото взаимодействие“ в посока на „справедлив ред“. В случая държавата е актьорът, който се стреми към справедлив ред като организира обществено изравняване на интересите – и тук за Хелер е важен един демократичен процес на преговаряне, а не само правотворчество на държавата посредством държавната власт.

*Държавата:
актьор за
справедлив ред*

При това правната функция придобива централна роля чрез това, че комплексното взаимодействие в обществото изисква общи правила и ред.

*Правната
функция*

Следователно, държавната институция бива оправдана чрез това, че на едно определено ниво на разделение на труда и на обществените отношения сигурността на смисъла и изпълнението на правото прави държавата нужна. Както при една определена гъстота на уличното движение стават необходими специално създаден правилник за движението и в края на краищата дори специални органи на транспортната полиция, така с нарастващата цивилизация става необходима и една нарастващо диференцираща се държавна организация за създаване, прилагане и налагане на правото [Heller, 1963: 223].

В това отношение за Хелер държавната и правната функция са основни точки за една демократична държава. Един въпрос обаче остава все още открит: как може да бъде гарантирано, че различните обществени интереси могат също да се развиват и артикулират?

*Обществени
интереси: как
да бъдат
развивани и
организиран?*

Учението за държавата на Хелер дава отговор и на този въпрос:

Съдържанието от нов тип на модерните конституционни документи се състои в тенденцията обективното правно ограничаване на държавната власт да се провежда и да се гарантира властово-политически чрез субективните права на свобода и съвместно участие на гражданите спрямо държавната власт, така че индивидуалните основни права са защитени благодарение на организационната основна структура на държавата [...] Принципно и опасно недооценяване на конституционната правова държава е, когато напоследък разделенията на властите и основните права биват разбирани като две независими една от друга институции. В дей-

ствителност, тенденцията към планомерна, правоводържавна организация на държавната власт и насочената към гарантиране на свободата тенденция се обуславят взаимно. [...] В обществената действителност човешката свобода трябва винаги да бъде организирана [Heller, 1963: 273].

Тази допълваща взаимовръзка между демократична правова държава и права на свобода и съвместно участие на гражданите, както я развива Хелер, в Основния закон представлява рамката на държавната организация: „Човешкото достойнство е неприкосновено. Да бъде уважавано и защитавано е задължение на цялата държавна власт.“ (Чл. 1 от Основния закон). Ваймарската конституция поставя „основните права и основните задължения на германците“ на заден план в конституцията, в Основния закон държавната функция се фокусира от самото начало върху равното достойнство на всички хора.

3.3.2. Карло Шмид и работата в Парламентарния съвет

По настояване на Съюзниците през 1948 г. Парламентарният съвет започва работата си по създаването и приемането на Основния закон. В случая Карло Шмид представлява фракцията на ГСДП и участва в значителна степен в съставянето на Основния закон.

*Принципната
реч на Шмид*

В принципна реч по време на второто заседание на Парламентарния съвет на 8 септември 1948 г. той очертава водещите принципи на Основния закон. За целта прибягва до учението за държавата на Херман Хелер.

Карло Шмид (1896-1979 г.) е един от значимите експерти по държавно право в ГСДП. Той сътрудничи в Парламентарния съвет като представител на ГСДП и участва във формирането на Годесбергската програма на ГСДП от 1959 г.

На същото заседание противната гледна точка на ХДС и ХСС е представявана от Адолф Зюстерхен. Изхождайки от общо споделяните свободолюбиво-демократични принципи в разбирането за държава, аргументацията му контрастира явно на изложението на Шмид.

По-долу основните точки на аргументацията на Шмид ще бъдат представени и допълнени от различаващите се представи на Зюстерхен.

Статусът на Основния закон

За Шмид Основният закон в своята функция не е конституция. Както Хелер, той изхожда от това, че е необходимо едно „териториално-обществено взаимодействие“ чрез суверенен и решаващ сам за себе си народ, за да се постигне легитимна държава. Това – така заключава Шмид – не е вярно за Парламентарния съвет. Така Съюзниците признават само някои права на суверенитет и освен това в Парламентарния съвет са представени само трите западни зони. В това отношение за него не става въпрос за суверена, който би могъл да преговаря и решава само за „териториално-общественото взаимодействие“. С това – напълно в смисъла на Хелер – той изтъква общата житейска взаимовръзка и демократично договаряното изравняване на интересите като предпоставки за една конституция.

Междинният статус на Основния закон е белязан от това, че конституираната чрез Ваймарската конституция държава категорично не е разрушена от Съюзниците, тъй като те обявяват желанието да позволят на германската държава да продължи да съществува. В това отношение не държавата, а организацията на държавата е разрушена от Третия райх. Затова задачата на Основния закон е новата организация (и с оглед на Хелер: активирането) на обществения живот.

Ето защо, Шмид заключава, че Основният закон може да представлява само една преходна регулация, докато едно общогерманско национално събрание може на свобода да разработи конституция: „Една обединена демократична Германия, която има място в Съвета на народите, ще бъде по-добър гарант на мира и благоденствието в Европа отколкото една Германия, която е държана прикована на верига като зло куче“ [Schmid, 1979: 382]. Така Основният закон трябва автоматично да бъде отменен, когато едно национално събрание приеме нова конституция по демократичен път.

Дори тази преценка за една преходна регулация обаче е спорна в Парламентарния съвет. Представлявайки ХДС/ХСС, Зюстерхен принципно възразява. Според него става въпрос изцяло за преговарянето от страна на германския суверен. В случая той извежда легитимността – напълно в консервативно-либералната традиция – от „естественото право на германския народ“, от една страна, и от християнския образ на човека, от друга: „Ние по-скоро заставаме на страната на изразения още от християнското учение за държавата през Средновековието принцип, че всеки народ притежава право на политическа самоорганизация и

*Шмид:
Основният
закон все
още не е
конституция*

*Задача на
Основния
закон: новата
организация*

собствено политическо представителство” [Süsterhenn, 1996: 47]. Това извеждане от естествените права води също дотам, че според схващането на Зюстерхен, „страни от източната зона” биха могли да „придобият” членство в тази „федерална държава” само тогава, когато „отговарят на свободолюбивите, демократичните и правово-държавните принципи” [Süsterhenn, 1996: 51].

Освен това, основаната на естествените права представа за него води дотам – на това място извън християнския образ на човека – че в естественото право на родителите не бива да има намеса нито от страна на държавата, нито от страна на окупационната власт [Süsterhenn, 1996: 53].

Всъщност, така тук са се сблъскали помежду си две много различни представи за това какъв статус е трябвало да заеме създаваният Основен закон. Наложеният основно от Шмид преамбюл най-малкото маркира, че трябва да става въпрос за преходна регулация.

3.3.3. Новата организация на демократичната държава в Основния закон

В това отношение за Шмид действието на Основния закон се ограничава в основата си до новата организация на държавата. Все пак, той описва основните стълбове на втората демокрация на германска земя:

- Той се застъпва за неразривната връзка между основните права и демократичната държавна организация. Основните права трябва да са изходна точка и задължение за държавата [вж. Schmid, 1979: 377] – основните права „трябва да управляват Основния закон” (пак там).
- Основните права не трябва да бъдат „голи декларации или директиви [...]”, а непосредствено валидно федерално право, въз основа на което всеки отделен германец, всеки отделен жител на страната ни трябва да може да предяви иск пред съдилищата [Schmid, 1979: 378].
- Въпреки всички критики, той се придържа към това, че една демократична конституция се нуждае от разделение на властите в законодателството, изпълнителната власт и съдопроизводството. В случая той счита „плебисцитната пряка демокрация” за също така възможна както „представителната демокрация” – тук счита за решаваща „целесъобразността”, т.е. и осъществимостта [Schmid, 1979: 377].

- Освен това, Шмид призовава „всички правила на международното право“ да се превърнат в непосредствено валидно право в Германия и чрез законодателство да се позволи определени „държавни правомощия да се предоставят на международни организации“ [Schmid, 1979: 379]. С това той открива перспективата за поисканите в социалдемократията от Хайделбергската програма от 1925 г. „съединени европейски щати“ и подчертава интернационалистичната, транснационална претенция на социалната демокрация.

Налице е било съгласие с консервативно-либералната позиция, както я е представлявал Зюстерхен, по отношение на институциите (разделение на властите, позиция и състав на Бундесрата) и типа демокрация (представителна демокрация).

Двете позиции се различават обаче значително в извеждането им от основните права и от взаимодействието с демократичната държава. Докато Шмид призовава за силна позиция на индивида спрямо държавата, за да може той реално да наложи правата си [Schmid, 1979: 378], Зюстерхен изтъква преди всичко негативните права и свободи [Süsterhenn,

1996: 55]. Същите са играли значителна роля в дискусиите в Парламентарния съвет за социалното обвързване на собствеността в по-натъжните преговори.

Адолф Зюстерхен (1905-1974 г.) е един от значимите експерти по държавно право в ХДС. Като представител на фракцията на ХДС/ХСС той участва в работата на Парламентарния съвет като заместник-председател.

Съгласие ...

... и различия с консервативно-либералните позиции

3.3.4. Делът на социалната демокрация в Основния закон

*Много искания
са изпълнени*

Много от исканията, които Шмид е внесъл като представител на фракцията на ГСДП, са влезли в Основния закон. В случая същността е трябвало да бъде Чл. 1 от Основния закон във връзката между човешкото достойнство и изведения от него смисъл на държавата, който предвижда ясна и активна роля на държавата.

*Повеля за
социална
държава и
социално
обвързване на
собствеността*

Произтичащото от това задължение за действие на държавата, което е било необратимо утвърдено като главна цел на Основния закон, е изпълнено с последици в два аспекта: Основният закон реализира повеля за социална държава („Федерална република Германия е демократична и социална федерална държава“, Чл. 20, ал.1 от Основния закон) и продължава социалното обвързване на собствеността, както вече го предвижда Ваймарската конституция „(1) Собствеността и наследственото право са гарантирани. Съдържанието и ограниченията се определят чрез законите. (2) Собствеността задължава. Използването ѝ трябва същевременно да служи на благо на обществото. (3) Изземването е допустимо само за благо на обществото. То трябва да се извършва само чрез закон или въз основа на закон, който урежда вида и размера на обезщетението“ (Чл. 14 от Основния закон).

*В наченки:
позитивни
права и
свободи в
Основния закон*

Въпреки че в членовете на Основния закон повечето права и свободи несъмнено могат да се причислят предимно към негативните права и свободи, точно Чл. 20 и Чл. 14 от Основния закон разкриват едно развитие в посока на социална демокрация. Задължението за „социална федерална държава“ винаги е означавало също аргументационна основа за позитивни права и свободи. В малко по-широк спектър Чл.1 изр./ал. 2 може да бъде разбран като право на участие в общността, а с това като предпоставяща позитивните права и свободи норма: „Затова германският народ се обявява за неприкосновени и изконни човешки права като основа на всяка човешка общност, на мира и на справедливостта по света.“

*Допълнителни
идеи: неуспешни*

Това в никакъв случай не съответства на разработените преди това концепции на социалдемократите. Фиксирането върху социалистически икономически ред не е било форсирано в Парламентарния съвет от ГСДП поради поне две причини: (Предполагаемият) преходен характер

на Основния закон е бил едната причина, която е била изрично посочена и в (изцяло спорния) преамбюл като условие за валидност⁸: „Съзнавайки своята отговорност [...], вдъхновен от волята да пази своето национално и държавно единство и, да служи на мира в света като равноправен член в една обединена Европа, германският народ в провинциите [...] приема този Основен закон на Федерална република Германия по силата на своята конституционна власт, за да даде на държавния живот нов ред за едно преходно време. Той действаше и за онези германци, на които беше отказано да участват. Целият германски народ остава призован, самоопределяйки се свободно, да довърши единството и свободата на Германия.”

Фриц Еберхард, член на Парламентарния съвет от ГСДП, посочва втората причина за съдържаността по въпросите за икономическия ред: „Глупаво би било да се прави опит да се създадат правила в дългосрочен план без тежестта на работническите маси в средногерманската индустриална област [...] и Берлин [...]” [цит. по Brinkmann, 2004: 51].

В това отношение споровете за икономическия ред се пренасят на улицата: в началото на 50-те години работническото движение успява да създаде толкова голям натиск, че правото на участие във вземането на решения във фирми и предприятия все пак е уредено законово.

Надеждата обаче не се изпълнява: правителството на Хелмут Кол не подхваща идеята за учредително национално събрание в рамките на германското единство. През 1989 г. социалдемократията се обявява за преговори на равна нога и бавно срастване, но претърпява неуспех с това искане.

*1989/90:
без нова
конституция*

⁸ През 1990 г. преамбюлт е съставен наново.

3.4. Либерализъм, консерватизъм и социална демокрация през 20 век

Представи за
държава:
висока
последова-
телност

Въпреки големите политически и исторически преломи, получили се от 18 век насам, основните линии на разсъжденията на теорията за държавата са останали учудващо стабилни. Въпреки това те, разбира се, са се доразвили.

Преди трите теоретични модела на либерализъм, консерватизъм и социална демокрация да бъдат представени по-обстойно чрез примери, за по-добра ориентация най-напред с помощта на схема ще предложим един поглед към нормативните основни хипотези на съответните представи за държава.

Представи за държава		
Консерватизъм	Либерализъм	Социална демокрация
- Ориентира се по образа на „силната“/способна да се отбранява държава. - Ясни ръководни позиции и йерархии - Негативните права и свободи стоят на преден план, но биват ограничени от защитните задачи на държавата. - Изтъкване на принципа на субсидиарност – (традиционно) семейство като основа. - Неравните житейски отношения – в известни граници – са приемливи.	- Ориентира се по негативните (защитаващи) права и свободи и ограничава до минимум намесите на държавата. - Държавата е само рамка на реда, която трябва да даде възможност за взаимодействие на свободни индивиди. „Равенството“ се дефинира като „равенство пред закона“. - Преразпределението ограничава прекалено силно индивидуалната свобода. Социално подпомагане на индивиди само при незаслужена нищета.	- Ориентира се по способна да действа държава, която иска да реализира позитивни и негативни права и свободи. - Демокрацията и пазарната икономика се намират в отношение на напрежение. Държавата има задачата да балансира това отношение на напрежение. - Даването на възможност за равна свобода е задължение за действие на държавата и обществото. - Демокрацията предполага социално обезпечаване за всички на високо ниво.

Фиг. 10: Опростено представяне: представи за държава на консерватизма, либерализма и социалната демокрация

Посочените в схемата основни хипотези показват, че за всички три представи за „държава“ могат да се продължат традиционни линии, макар и конкретното прилагане в днешно време да се нуждае от допълнителни обяснения и вариации.

3.4.1. Милтън Фридман или проектът за неолиберализма

Милтън Фридман (1912-2006 г.) се счита за един от най-известните представители на новолибералната икономическа теория. За изследванията си в областта на паричната и потребителската теория през 1976 г. получава Нобелова награда за икономика. Един от главните му трудове, който съдържа и представата му за държавата, е публикуван за първи път през 1962 г. със заглавие Капитализъм и свобода.

С 80-те години и политиката на Рейгън, Тачър и Кол често се свързва една промяна в посока на неолиберализъм. Действително, след 50-те години новолиберализмът е укрепен отново и през 80-те години придобива значително влияние и върху политиката⁹.

Укрепване на неолиберализма

В книгата си „Държавата – модел, излязъл от производство“ Ерхард Еплер обобщава точно и подчертано същността на новолибералните позиции: „Неолиберализмът изхожда от пазара и оценява всичко, също и държавата, според функцията ѝ за пазара. Той е пазарно радикален“ [Erpler, 2005: 30].

„държавата от гледна точка на пазара“

Либерализмът на Джон Лок е предвиждал три сфери на свобода: на личността, свобода на мислите и чувствата и свобода да разполагаш със собствеността си. В новолибералните концепции от 20 век се подчертава преди всичко изпълнението на свободата чрез пазара спрямо държавата. Само посредством пазара могат да се постигнат трите основни свободи. Свободата да разполагаш с неща се повишава до гарант за това да можеш да реализираш и другите основни свободи. Като цяло понятието за собственост бива прекалено силно разтегнато спрямо понятието за свобода.

Лок в съкратен вид

Така Фридман – един от най-известните представители на новолиберализма наред с Хайек, Мозес и Рьопке – формулира една съдбоносна предпоставка за представата си за държава: „Икономическата организационна форма, която се грижи непосредствено за икономическата

Фридман: капитализмът е равен на политическа свобода?

⁹ По-нататък в текста използваме понятието „новолиберален“ за теоретични позиции, произлезли от класическия либерализъм през първата половина на 20 век и, следвайки го, продължават развитието си от 80-те години на 20 век. През последните години в политическата левица понятието „неолиберален“, в действителност, се налага като нещо отрицателно, един вид „понятие за обща борба“. Без значение какво е отношението към неолибералните концепции, съществува опасност всички негативни явления на днешните общества да се определят като „неолиберални“. За да предотвратим този аналитично неточен начин на аргументиране, тук използваме понятието „новолиберален“. (За коректност на превода също ще се използва „новолиберален“, въпреки че понятието не е утвърдено на български език., бел. прев.)

свобода, а именно конкурентният капитализъм, се грижи също за политическата свобода, тъй като тя разделя икономическата власт от политическата и при това дава възможност на двете да се неутрализират взаимно” [Friedman, 2008: 32]. Задачата на държавата може да бъде само да направи пазара възможен чрез рамки на играта и да бъде арбитър, но иначе да остави свободната игра на пазара [вж. Friedman, 2008: 49–51].

За него намесата на държавата в пазарната свобода, чрез която (негативните) права и свободи могат да се гарантират, може да бъде обоснована само по два начина. Той илюстрира това с два примера. Примерно, в малки селища може да се случи така, че броят на учениците да е толкова малък, че да може да има само едно училище [Friedman, 2008: 117]. Тук свободната пазарна конкуренция няма да може да действа и неизбежно възниква монопол, който Фридман определя като „технически монопол”. Той счита техническия монопол във всичките му форми (частен, държавен и форма на обществен контрол) за лошо решение. Той може временно да има смисъл само в изключителни случаи.

Като втори пример Фридман посочва замърсяването на една река: по продължението на реката биват повлияни правата и свободите на други ползватели. Тук също има нужда от компенсиране. Ето защо, Фридман вижда втория обоснован вид намеса на държавата в така наречените странични ефекти или по-точно ефекти на въздействие („neighborhood effects”) [вж. Friedman, 2008: 54].

Както казахме, дори при тези видове намеса Фридман е на мнение, че трябва да се търсят пътища за избягване на намесите. Трябва да се прави опит колкото се може повече решението на проблема да се оставя на пазара.

Накрая представата за „образователен пазар” може да бъде това доколко дълбоко пазарната организация трябва да бъде включена в организацията на обществени задачи.

Ролята на държавата в образователната система

Фридман описва идеята за пазарно организирана образователна система. При това той се позовава, от една страна, на въпроса как трябва да бъде организиран достъпа до тази образователна система. Другият въпрос гласи как трябва да бъдат извършвани услугите в образователната система, чрез държавни или частни (висши) училища [вж. Friedman, 2008: 109–133].

Достъп до образователната система

В Европа е обичайно разходите – поне за училищно образование – да се поемат предимно от държавата. Обратно на това, на първо място, Фридман вижда инвестиционна необходимост на индивида (или на родителите или на ученика).

Той пише: „Очевидно е правилно да се изисква всяко дете да получи един минимум от специално училищно образование. Това искане би могло да се разпорежи на родителите също без допълнителни държавни намеси, както собствениците на къщи, а често и на автомобили, трябва да спазват определени стандарти, за да гарантират сигурността на другите. [...] Ако финансовите жертви, които трябва да бъдат направени за основното училищно образование, могат без затруднения да бъдат извършени от общността на семействата в обществото, то все пак би било много целесъобразно и желателно родителите директно да поемат разходите“ [Friedman, 2008: 110].

Той ограничава преимуществото на частните образователни разноски в два аспекта. Първо, при децата (за разлика от къщите и автомобилите) не може да се очаква от родителите да ги продават, ако не могат да си позволят необходимите инвестиции. В този случай държавата трябва да дойде на помощ. Второ, той прави разграничение според видовете знания: ако се касае за знание, което не увеличава индивидуалната стойност на човешкия капитал, а за общо знание, чрез което въобще се гарантира достъпът до пазара, то това може да бъде разглеждано като обществена задача.

Организационна форма на образователната услуга

Фридман се изказва също срещу това, че държавата предоставя образователните услуги сама. Според него, организационната форма също трябва да бъде пазарно-икономическа: „Държавата би могла също така добре да постигне задължителния училищен минимум като предостави на родителите ваучери, които могат да бъдат осребрени до една определена сума на дете и година, за да се закупят „държавно признати“ образователни услуги. Тогава родителите биха били свободни в решението си да изразходват тази сума и евентуално допълнителни собствени средства за закупуването на образователни услуги, които ще получат в „държавно призната“ институция по техен избор. При това образователната услуга може да бъде предлагана на частна основа от ориентирани към печалба фирми [...]. Ролята на държавата би се ограничила до това да се грижи

*Образованието
като
инвестиционно
благо*

*Образователни
ваучери*

всички училища да притежават определен минимален стандарт. Държавата би могла примерно да се погрижи за наличието на минимален каталог с предлаган учебен материал, какъвто днес може да се инспектира в заведенията за хранене, за да гарантира определени минимални санитарни и хигиенни условия” [Friedman, 2008: 113].

Тази аргументация може да се обобщи опростено в графичен вид както е показано на фиг. 11:

Фиг. 11: Пазарна организация и либертарна организация по примера на училището (модел според аргументацията на Фридман)

Подпомагани от държавата трябва да бъдат само необходимите за мирното съжителство в обществото основни умения. Но и тук държавата предоставя на семействата ваучери (т.е. специален вид пари), за да могат те да действат на пазара на своя отговорност.

Свободата се гарантира чрез пазара, държавата само помага на индивида да може участва на пазара. Освен това, на пазара се предоставя правото – във всеки случай само за точно тези основни умения – да формулира стандарти, т.е. да се намесва регулиращо в ограничен обхват на пазара.

От гледна точка на социалната демокрация, ваучерните модели със сигурност трябва да се разглеждат определено критично: в края на краищата, от ваучерите има смисъл само при едно ограничено предлагане. То бива ограничено обаче преди всичко за онези, които трябва да разчитат само на ваучерите (а не допълнително на собствен капитал). Така с един ваучер мога да избирам, но същевременно се отказвам от друго поради ограниченото предлагане. Следователно, за онези, които имат малко пари, образователните предложения се използват едно срещу друго. Тук в смисъла на широки позитивни права и свободи и възможности за развитие трябва да се даде предимство на модела на съобразено с нуждите и финансирано от данъци, открито за всички деца предлагане.

През 20 век авторитарното и тоталитарно господство дискредитира държавата . Това се използва от пазарните радикали, които искат да сведат държавата до защитата на собствеността и организацията на пазарите. Където е възможно, те се опитват да прехвърлят на пазарите държавни задачи. Но всичко, което се предоставя на пазара, трябва да се превърне в стока, която някои могат да си позволят, но други не. Демократичната правова и социална държава, подкрепяна и ограничавана от гражданското общество, е отговорна за онова, което не бива да се превръща в стока [Hamburger Programm, 2007: 30].

Впрочем, за „нивото на коледжите и университетите“ Фридман отхвърля дори ваучерен модел, който поне в малък обхват би могъл да даде възможност за достъп до образование на по-бедните: за него по-високото образование е само инвестиция в собствения човешки капитал. Затова то трябва да бъде индивидуално финансирано.

Държавата трябва само да предоставя кредити, дотогава, докато се формира съответен пазар и за инвестиции в човешки капитал [вж.: Friedman, 2008: 127]. Той не обръща внимание на положителните ефекти на по-високото образование за общността (например по-висока заетост, икономически растеж и много други).

Новолибералната представа за държава е особено силно изразена в Америка и там – с малки прекъсвания (например Новия курс) – е останала ефективна до днес. От 80-те години представители на една радикална

пазарна държава като Филип Бобит [вж.: напр. Bobbitt, 2002] получават голямо одобрение на своите представи. Така нареченото движение „Чаетното парти“, което е крило на консервативната партия, също си поставя за цел „По-малко власт за държавата“.

Точно консервативно-либералното федерално правителство от 2009 г. обаче показва, че и в Германия либералната представа за държава влияе на отделни реформи. Милтън Фридман и неговите съратници предлагат един проект за (по-нататъшното) либерализиране на държавата.

Пример за политическа реформа, която отчасти се основава на либерално разбиране за държава:

Ваучери за деца на получатели на социални помощи „Харц IV“:

В прилагането на решението на Федералния конституционен съд за адаптиране на ставките за определяне на социални помощи „Харц IV“, наред с ново изчисление, консервативно-либералното федерално правителство утвърждава и пакет за грижите за деца. С това трябва да бъдат увеличени възможностите за участие на деца в неравностойно положение. За целта се издават ваучери, които помагат да се покрие една (по-малка) част от разходите за спортни клубове, музикални училища и училища по изкуства и т.н.

С това в този аспект федералното правителство следва либералната представа, че чрез стимул с ваучери родителите извършват инвестиция в човешкия капитал на децата си. От друга страна, консервативно-либералното правителство обаче отново е недоверчиво към свободата: в края на краищата, раздаването на целеви ваучери предполага, че при паричен трансфер парите систематично биват използвани по друг начин.

На това място един модел на социалната демокрация би се застъпил за обществено администрирано и финансово подпомагано предлагане за всички деца.

Ерхард Еплер: за понятието „пазарна държава“ – откъс от книгата „*Чуто от политиката*“¹⁰

Както пазарният радикализъм, пазарната държава произхожда от САЩ. Странно е, че книгата, в която тя е била описана и пропагандирана, никога не е била преведена на немски език. Вероятно, защото тя по-скоро би

Ерхард Еплер е роден през 1926 г. Член е на Бундестага и федерален министър, както и председател на Комисията по основни ценности на ГСДП от 1973 до 1992 г.

изплашила континенталните европейци. Не само заради заглавието си, което не под-
сказва съдържанието (Щитът на Ахил), но също и заради своята решаваща теза.

Това, което историкът, икономистът и съветникът на президента, Филип Бобит е представил на англосаксонската общественост още през 2002 г., се превръща там в бестселър, не защото на 900 страници се разглежда историята на държавата – и зависимостта ѝ от военни стратегии – а защото най-накрая някой показва какво трябва да цели тази история през 21 век: пазарна държава, която би трябвало да замени националната държава.

Пазарната държава би трябвало да бъде крайната и прицелна точка на една пазарнорадикална епоха. Пазарната държава е тук за това да регулира правно и да защитава пазарите: естествено, на първо място пазарите за стоки и услуги, но също и образователния пазар, на който може да се купи образование с различно качество и на различни цени, осигурителния пазар, на който човек може при старост да се осигури срещу болести, и накрая пазара на сигурност, на който агенции за сигурност предлагат защита от престъпления. Тази пазарна държава вече не отговаря за гражданите, те трябва да се обръщат към пазарите. Задача на държавата е да предлага чрез пазарите възможно най-много и най-атрактивни възможности („opportunities“). Това, какво правят с тях гражданите, които вече са търсени само като клиенти, е тяхна работа. Така държавата оставя на – възможно най-свободния – пазар на труда да предлага възможности. Този, който в случая не получи нищо, е имал лош късмет.

Когато обаче основни задачи като вътрешната сигурност – а отчасти и външната – или също образованието биват предадени, оставени на

Допълнителна литература:

EPPLER, Erhard
2009. Der
Politik aufs Maul
Geschaut. Bonn,
Verlag J. H. W. Dietz
Nachf., 2009.

10 Благодарим на издателство J. H. W. Dietz Nachf., (Бон), за възможността да използваме този откъс.

пазара, естествено също социалната сигурност, за които през 20 век отговорност е поела държавата, политиката стъпка по стъпка става без-предметна. За какво са парламенти и правителства в провинциите, ако са отстъпили основните си задачи, а именно училище и полиция?

Естествено, в пазарната държава също ще има нещо като политика. В края на краищата, пазарите трябва да функционират. Тогава обаче политиката се превръща еднозначно, едностранно и безрезервно в слуга на икономиката, в една кръжачка около себе си система без въздействие върху обществото. Пазарната държава би ли била демокрация? Формално със сигурност. Но не може да се разгради държавата, без демокрацията да пострада като държавна форма. Това важи до днес за общинската демокрация. Когато градските съветници трябва да вземат все по-малко решения, защото градският транспорт, болниците и фирмите за комунални услуги са приватизирани, става все по-трудно да се намерят подходящи кандидати за градския съвет.

Всеки, който иска да запази основния елемент на германската демокрация – общинската демокрация – не бива да я ограбва чрез приватизация на нейния предмет. След като финансовата криза така повлиява на вярата в пазарите, че пазарните радикали – естествено, без да си признаят заблудата – насочват надеждите си към държавата и дерегулаторите от вчера се предлагат за регулатори утре, пазарната държава не би трябвало да има повече шанс, дори и в САЩ, още по-малко в Европа. Но въпреки това си струва да разгледаме пазарната държава подробно.

От бестселъра на Бобит става ясно накъде водят пазарнорадикалните тенденции, ако се обмислят докрай. Ако е вярно, че пазарите са все по-умни от политиката, ако е вярно, че гражданите са толкова по-свободни, колкото по-слаба е държавата, тогава се озоваваме в пазарната държава. Тази пазарна държава, която повишава и понижава гражданите в клиенти, която не премахва политиката, но я прави безпредметна, не би била добра, както знаем от 2008 г., дори за пазарите. Необходимо е подозрение към всичко, което може да доведе дотам.

3.4.2. Франсис Фукуяма или държавата, способна да се намесва консервативно

В политическия ландшафт консервативната представа за държавата е представена много по-малко от либералната. Това вероятно е така, защото тя има по-големи пресечни точки с изградената след 40-те години в широка мрежа либертарна представа за държавата. Все пак, консервативната представа за държава се различава от либералната по няколко съществени точки.

Франсис Фукуяма (род. 1952 г.) е професор по международна политикономия във Вашингтонския университет Джон Хопкинс. През 90-те години Фукуяма работи известно време за американското правителство. Предизвиква международна сензация с книгите си „Краят на историята и последният човек“ (1992 г.) и „Строежът на държавата“ (2004 г.).

С книгата си „*Строежът на държавата*“ през 2004 г. Фукуяма предлага своеобразен референтен труд за консервативната представа за държавата.

Исходна точка на разсъжденията е тезата, че преобладаващият през 80-те и 90-те години новолиберализъм вече не се вписва във времето: „Представата, че в челото на нашата програма стои изграждането на държави, а не съкращаване на държавата, може да се стори на някои хора абсурдна. В края на краищата, за последното поколение критиката към „прекалено много държава“ и опитът да се прехвърлят дейности от държавния сектор към свободния пазар и гражданското общество са преобладаващите тенденции в световната политика. Но преди всичко в развиващите се страни причина за сериозни неуредици са слаби, неспособни или липсващи правителства“ [вж.: Fukuyama, 2006: 7].

В своя анализ той изрично се позовава на умиротворяващото въздействие на държавния силов монопол, както Хобс го е обосновал като изход от „войната на всички срещу всички“ чрез обществения договор [вж.: Fukuyama, 2006: 13].

В това отношение за него паушалното либерално позициониране на една слаба държава не е достатъчно. В своята аргументация той прави разлика между силата на държавата, от една страна, и диапазона на държавните задачи, от друга: „Затова има смисъл да се прави разлика между диапазона на държавните дейности, т.е. различните функции и цели на едно

*Исходна точка:
прекалено слаби
държави като
проблем!*

Връзка с Хобс

правителство, и силата на държавната власт, т.е. способността на една държава да планира и провежда своята политика и да налага закони по чист и прозрачен начин [...]. Разграничаването на тези две измерения на държавност ни позволява да създадем матрица, която помага да диференцираме размера на държавността в множество от страни по света” [Fukuyama, 2006: 21].

Пример за политическа реформа, която се основава на консервативно разбиране за държава

В Чл. 87 от Основния закон се определя главната цел на въоръжените сили на Германия: използване на въоръжените сили във вътрешните работи в мирно време е възможно само в малко изключителни случаи, например при оказване на помощ на гражданските сили при природни катастрофи като наводнения.

От консервативна страна редовно се призовава въоръжените сили да се използват за „защита от терор” и в пределите на страната. Волфганг Шойбле (ХДС) застъпва тази позиция по времето си като вътрешен министър, а също и Ханс-Петер Фридрих (ХДС), вътрешен министър от март 2011 г., се застъпва енергично за това искане. То съответства на неоконсервативния подход държавната власт да се разширява в определени области, свързани преди всичко с политиката на сигурност. Забележителна в този случай е и пледоарията за военна опция, вместо също така възможното засилване на полицията за съответни задачи.

3.4.3. Критика от гледна точка на социалната демокрация

Наред с Жан-Жак Русо, в хода на историята непрекъснато е имало критики на либералните и консервативните концепции за обществото и държавата. В случая критиката се е съдържала в същността им и се е нагаждала към съответните обществени отношения като изходна точка. Съществени елементи на критиката са били най-често следните:

- дистанцията между прокламираните права и свободи и действително обществено признатата възможност за всеки индивид наистина да изживее свободата си,

- в тази връзка натрупването на обществено богатство в ръцете на малцина,
- липсващата демократична организация на съжителството, която не взема под внимание в достатъчна степен участието, а с това и реализирането на политическа свобода.

Нормативно разбиране на социалната демокрация за държава

Като нормативна основа за представата за държава в един модел на социалната демокрация се препоръчва аргументацията и извеждането на Томас Майер (вж. Глава 2).

Обобщено накратко, широкообхватното и реално действие на демократично договорените права и свободи, както пактовете на ООН ги утвърждават в почти целия свят, формулира едно задължение за действие на държавите и на общността на държавите. С това основната политическа агенда за държавите и общността на държавите вече е формулирана и демократично легитимирана.

Но тъй като моделът на социалната демокрация не може да залага само на оповестяването на права и свободи, а се стреми също към действителната и широка реализация за всички хора („равна свобода“), предпоставките за една „справедлива“ държава са по-комплексни отколкото в консервативната или либералната представа.

В това отношение държавата – от гледна точка на социалната демокрация – се различава значително от консерваторите и либералите в претенцията си. Нито е достатъчна силна държава с малък диапазон, способна да се отбранява, нито се препоръчва държава, която е само „режисьор“ на един „свободен пазар“.

При Майер и изследователската му група това е причина да не останат с нормативната обосновка на държавни задължения за действие, а да изследват емпирично какъв успех имат различни държави с техните инструменти за държава на благоденствието в действителната реализация на равна свобода.

Така става ясно, че когато става въпрос за реализацията на права и свободи за всички хора, особено добри стойности постигат преди всичко скандинавските страни със сравнително голям диапазон и покриваща

Задължение за действие на пактовете на ООН

Конкретна проверка: осъществяване на равна свобода

цялата страна и широко финансирана благоденствена държавност [вж.: Христоматия по социална демокрация 3].

*На фокус:
демократични
процеси*

Нормативното разбиране за държава на социалната демокрация обаче не би трябвало да се отнася само за социалните предпоставки за демократично участие на всички хора, а освен това да се фокусира и върху самите демократични процеси на вземане на решения. От една страна, това може да се свърже с отношението между гражданите, но също и към държавата – т.е. става въпрос за ролята на гражданина. От друга страна, представително-републиканското формиране на демокрацията може да бъде допълнено от аспекта на делиберативната демокрация.

Ролята на гражданина

Погледът върху гражданина в една демократична и социална държава прави по-комплексния модел ясен.

Фиг. 12: Граждани и държава в социалната демокрация

Гражданите в социалната демокрация не могат да бъдат само носители и адресати на права и свободи, а същевременно са равноправни актьори в рамките на държавата и обществото.

Като граждани, живеещите тук хора се движат в ролята, в която те трябва да признаят другите като равноправни адресати на негативни и позитивни права и свободи.

Ако обаче те бяха само носители на права и свободи, то държавата нямаше да бъде нищо друго освен един останал без същност патриархален благодетел. Също така, малко възможни биха били легитимни решения – понеже са взети и администрирани демократично – като реализирането на правото на участие във вземането на политически решения, което може да оживи политическите права и свободи.

Само ако гражданите могат да се включат в граждански инициативи или сдружения, било то като мандатоносители, критично и свободно в дискусията за най-добрите решения на обществените проблеми, негативните и позитивните права свободи също ще могат да се разгърнат живо.

Точно тази сложна плетеница от отношения между самите граждани и между гражданите и държавата е отношение на сили и напрежение, в което държавата и обществото могат да се развиват по-нататък. Социалната демокрация не е цел, а в значителна степен също (социален) демократичен процес на договаряне.

Затова в главата за гражданското общество (вж. Глава 4) ще трябва да се зададе въпросът как едно солидарно гражданско общество може да се впише в това взаимоотношение със своята подкрепа.

Допълнението на републиканска и делиберативна демокрация

В демокрацията социалната демокрация не се позовава само на традицията на републиканските теории¹¹, а я допълва с представата за делиберативна („консултативна“) демокрация.

11 Под понятието „републикански теории“ тук се разбират критикуващите либерализма теории за държавата и обществото, които допълват правата и свободите на либерализма със социалните условия за реализация на обществото като държавни задължения за действие.

*Граждани:
адресати и
актьори*

*Необходимо:
възможности
за участие*

*Социална
демокрация:
също процес
на договаряне*

Републиканската представа произлиза директно от позитивното прилагане на критични позиции на либералните демокрации. Републиканските държави по принцип се позовават на това, че за гарантирането на правата и свободите за всеки индивид държавите имат задължения за действие, т.е. трябва да са развили широка форма на благоденствена държавност.

Републиканска държава е постигната тогава, когато всеки гражданин има възможността да участва в обществения живот. Прилагането на републиканската представа обикновено се организира от държави на благоденствието, които могат да бъдат сравнени една с друга по степента им на ефективност [вж.: Христоматия по социална демокрация 3].

Важното допълнение към републиканската представа води началото си в значителна степен от демократичните разсъждения на Юрген Хабермас [вж.: Habermas, 1997 и много успешното обобщение на: Embacher, Lang, 2008]. С малко обемистото понятие „делиберативна демокрация“ той поставя акцента върху въпроса кога едно политическо решение може да бъде наречено „легитимно“. Според него, това може да се случи само тогава, когато до политическите решения се е стигнало по демократичен път, т.е. когато демократичният процес на вземане на решения е бил така организиран, че обществените противоречия са могли да бъдат дискутирани и използвани продуктивно за решението: „Демократичният метод прави създаването на легитимно право зависимо от презумптивно¹² разумно разглеждане на проблемите, които във вида на постановките им на въпроса съответстват точно на онези, като че ли несъзнателно вече обработени проблеми. Сърцевината на делиберативната политика се състои именно от мрежа от дискусии и преговори, която трябва да даде възможност за рационално решение на прагматични, морални и етични въпроси“ [Habermas, 1997: 388]. В това отношение с „делиберативен“/„консултативен“ Хабермас избира едно понятие, което поставя съществен контрапункт на авторитарно-държавните концепции.

Следователно, държавата не е легитимирана чрез еднократен избор или чрез служби и печати, а едва чрез включване на гражданите в процеса на вземане на решения, като по този начин могат да бъдат договорени и постигнати легитимно и „разумно“ решения за един демократичен процес.

12 „Презумптивен“ означава „предполагам“.

Не е достатъчно всички да могат да участват, а същност на демокрацията е също така осъществяването на политическото решение и на продуктивното отношение към противоречащи си интереси.

Несъмнено между държавата и гражданското общество съществува не само сътрудничество, но и едно постоянно отношение на напрежение, и аз абсолютно го приветствам. Ако то не съществуваше, в демокрацията бихме били само поданици и безалтернативно изложени на държавни нареждания и тълкувания. Но съвсем без държава гражданското общество също не може да даде най-доброто от себе си. То би трябвало постоянно да бъде окуражавано и активирано, но не бива да се подчинява [Schwan, 2010: 135].

В модерните и комплексни общества съществува проблемът, че събирането и решението на всички граждани са трудно осъществими. В това отношение Хабермас изхожда от това, че поради тази причина формалните пътища на една демокрация трябва да бъдат допълнени от критична и заинтересована общественост, каквато се намира в едно изправно общество и която гарантира, че представителната демокрация се допълва от качеството на съдържанието на интегриращото я формиране на мнение и воля [вж. Habermas, 1997: 349–398].

*Необходимо:
критична и
заинтересована
общественост*

Републикански модел на демокрация

- Политиката е отговорна за опосредстването на обществени интереси и за справедливо конституиране на обществото.
- Негативните и позитивните права и свободи се гарантират.
- Държавата като активен актьор за позволяване и налагане на права и свободи
- Демократично участие чрез избори в представителната демокрация

Делиберативно допълнение

- Политически (консултативен) процес като основен елемент на демокрацията (deliberare = съветвам се).
- Свободата и справедливата общност могат да бъдат съгласувани само чрез политическия процес на формиране на воля.
- Процес гарантира, че народният суверенитет остава защитен.

Фиг. 13: Републикански и делиберативен модел (според Ю. Хабермас [Habermas, 1997], С. Ембахер и С. Ланг [Embacher, Lang, 2008])

За социалната демокрация двата аспекта трябва да се сливат: от една страна, задължението за действие на държавата да поставя всички в социално положение за вземане на участие, от друга страна – да организира решенията в такава степен „делиберативно“, че това реално да се случва.

Много неща говорят за това, че за републиканския модел вече са разработени много инструменти. В случая организацията на държавата на благоденствието заема своеобразно положение: нейното формиране – от времето на Бисмарк – е фиксирано върху запазването на статуса и една консервативна насоченост. Като резултат, това е довело дотам, че, както преди, през последните две десетилетия социалният произход отново по-силно определя шансовете за бъдещето. От друга страна, германската държава на благоденствието дълго време се е грижила за по-широко участие, каквото е необходимо за една социална демокрация. Тук задачата трябва да бъде преди всичко по-нататъшно развитие и разширяване на държавността на благоденствието [вж.: Христоматия по социална демокрация 3].

При искането за „делиберативно-демократична култура на решаване“ несъмнено още се намираме в начален стадий и виждаме, че става въпрос за една сфера на бъдещето. Дискусията за „Щутгарт 21“, излизането от ядрената енергетика след аварията в АЕЦ Фукушима, но също и обществената дискусия за „гневните граждани“ показват, че решения вече не се приемат за легитимни от мнозина, че следователно ние би трябвало да обмислим наново и да продължим да развиваме „консултативните пътища“ за демократични решения. Там, където делиберативни елементи вече са свързани с представителната демокрация – както е в общинската политика – одобрението на политическите начини на решаване обикновено е значително по-високо.

Без тук да можем да обработим комплексните причини за ниското участие в нашата демокрация, могат да се видят две съществени причини в това, че двете основни точки на една социална демокрация не са взети предвид в достатъчна степен.

Това е преди всичко въпрос как отношението на допълване между демократична държава и солидарно гражданско общество може и трябва да функционира.

3.5. Дискусионни полета: управление (governance) – пряка демокрация – криза на демокрацията?

Още с кратък поглед върху историята става ясно, че при държавите не става въпрос за еднократно твърдо изградени образувания. По-скоро при държавите става въпрос за исторически компромиси, сключвани въз основа на съотношения на силите. Чрез демократичната конституция на една държава се гарантира, че за противоречията и промените може да се преговаря според твърди процедури. Това допринася за особена стабилност на демократичните държави.

Ако държавите обаче са исторически образувания, то в бъдеще те подлежат на динамики на промяна, които могат да бъдат политически повлияни, съгласувани и организирани.

При това полетата, в които ще се получат демократични процеси, принципно не са предвидими. Все пак, за следващите години могат да се предположат определени дискуссионни полета.

Дискусионно поле 1: пътят на държавата към степенувана държавност

Една вече започнала и същевременно продължаваща дискусия се крие в отварянето и трансформацията на националните държави в посока на глобализация и европеизация. Така в много отношения вече не може да се изходи от разграничени национални държави, а от диференцирана мрежа от държавност на различни нива.

В случая през последните години за Германия се е получило едно преместване на държавни задачи преди всичко в посока на Европейския съюз. Това засяга на първо място областта на правотворчеството, с което ЕС е деен в различни политически области.

Това се простира от паричната политика, през единните стандарти при защита на външните и вътрешните граници на ЕС, до регулациите на свободния достъп до пазара [вж. Христоматия по социална демокрация 4].

*Държавите
не са твърдо
изградени
образувания*

*Бъдещи
дискусионни
полета*

*Интернациона-
лизация на
държавността*

**Допълнителна
литература:**

SCHERRER,

Christoph,

BRAND, Ulrich

2011. Global

Governance:

Konkurrierende

Formen und

Inhalte globa-

ler Regulierung.

Online- Akademie

der FES.

► www.fesonline-akademie.de

Тази интернационализация обаче се отнася и за изпълнителната и съдебната власт. В областта на изпълнителната власт например държавни функции се координират и организират в съвместни апарати (като например Европол). В областта на правораздаването, т.е. съдебната власт, степента на преплитане е още по-висока. Така например има формални процедури, които свързват едно с друго националното и европейското правораздаване.

Паралелно на тази интернационализация на класически правителствени задачи, на така нареченото правителство (government), от няколко години в политологическата дискусия се е утвърдило също понятието „governance” (управление). С тази формулировка се има предвид, че управленската функция, каквато в миналото се е падала класически на националните държави, сега се разпределя между различни актьори. Понятието се използва преди всичко в областта на международните организации като ООН.

Следователно, в политическия апарат вече ясно се е развил един път на степенувано сътрудничество. Със сигурност това се случва под натиска, че икономическите процеси са все повече международно обвързани и така трудно можем да си представим необходимата координация и интегриране на пазарите да се организират (само) чрез национално-държавни инструментариуми.

Пропускът трябва по-скоро да се състои в това, че като тенденция гражданите не участват толкова силно във формирането на развитието на степенуваната държавност и че политическият процес е по-слабо включен в обществените дискусии.

Тук трябва да се обърне внимание и на още един проблем в дискусията за степенувана държавност: колкото по-комплексни и по-обвързани стават процесите на вземане на решения, толкова по-трудно е да се отговори на въпроса за представителството и демократичното участие. Ако демокрацията трябва да има претенцията да направи участници онези, които са засегнати от едно решение, в една степенувана държавност това води до значителни проблеми с разграничаването.

Дискусионно поле 2: представителна срещу пряка демокрация

Скептиците към представителната демокрация са взели думата още с Аристотел и Русо. Основният аргумент на Русо е, че политическата сво-

*Скептичност:
делегиране на
решения?*

бода не може да се делегира, а всяко решение като цяло може да бъде прието чрез закони само от суверена.

Защитници на представителната демокрация обаче разглеждат изборите на партии с програми и лица като достатъчна възможност за демократично участие във вземането на решения.

Стриктното противопоставяне на представителна и пряка демокрация обаче е малко полезно. По-скоро става въпрос за два полюса, между които могат да се движат демократични системи:

*Участие във
вземането на
решения само
чрез избори?*

Пряка демокрация

Всички граждани решават
съвместно чрез закони.

Представителна демокрация

Гражданите избират представители,
които приемат закони и избират
изпълнителната власт.

Фиг. 14: Пряка и представителна демокрация

С Основния закон (а още преди това с Ваймарската конституция) във Федерална република Германия е взето решение в полза на представително-демократичен модел. Това важи – в преобладаващите случаи – както за референдумите (т.е. решения по същество), така и за изборите (т.е. персонални решения).

Така при повечето избори се избират представители, които действат като законодателна власт на съответното ниво и при това избират съответното правителство. Закони се приемат на съответните нива от избраните парламенти, а не от гражданите.

Пряко-демократичните модели предвиждат други форми на вземане на решения.

Пряко-демократични решения

Референдуми

- Народно/гражданско решение
- Гражданска инициатива

Избори

- Всички граждани избират кандидати директно в изпълнителната или съдебната власт (пример: президентски избори във Франция)

Фиг. 15: Пряко-демократични форми на решаване

Макар че Федерална република Германия се основава в голяма степен на представителни решения, от 90-те години в политическата ѝ система са били утвърдени и все повече пряко-демократични елементи. Така в много общински и провинциални конституции при референдуми се дава възможност за народни инициативи и решения, а при избори на общинско ниво пряко се избират кметове.

*Пряка
демокрация:
аргументи ...*

Под пряка демокрация често се разбира също включването на граждани в разискването на закони, респ. участието в процедури за планиране (например общинското планиране на градоустройственото развитие или клетка за планиране).

Пряко-демократичните елементи обаче са били и биват дискутирани напълно оспорвано.

...за...

Аргументи, които често биват посочвани за пряко-демократични елементи и тяхното разширяване:

- Общо на „зрелия“ гражданин съответства това да може да участва пряко (а не чрез представители) във вземането на решения и в съдържателно отношение.
- Политическата апатия може да бъде потисната.
- Решенията биха имали по-висока легитимност и одобрение сред населението, ако се вземат от всички имащи право да гласуват.

...и против

Аргументи, които често биват посочвани против пряко-демократични елементи и тяхното разширяване:

- Досегашният опит с пряко-демократични решения по същество показват, че участие вземат предимно „добре поставените и добре представените средни слоеве“ [вж. Merkel, 2011: 55].
- Партии, които в съответствие с Основния закон имат функция на политическо формиране на воля и с това трябва да бъдат „идейни ковачи на демокрацията“, като тенденция биха били отслабени, също както важното парламентарно договаряне.
- При пряка демокрация финансовите и организационните ресурси много по-силно биха участвали в решенията. Скъпо струващи избирателни кампании по този начин биха могли да изкривят политически решения.

Аргументите вече показват, че има значителни основания за и против пряко-демократичните начини на решаване. Все пак, близко до ума е предположението, че актуализиране на демокрацията ще трябва да започне точно при взаимодействието на пряка и представителна демокрация.

Демокрацията живее чрез ангажимента на гражданите. Затова искаме силно, жизнено гражданско общество, в което хората се ползват от свободата на мнение, на сдружаване и на събрания. Демократичната държава е политическата самоорганизация на гражданите [Hamburger Programm, 2007: 30].

Дискусионно поле 3: криза на представителството или по-нататъшно развитие на демократичното участие?

От много години в Германия при избори на всички нива – с отделни изключения – има тенденция към намаляване на избирателното участие.

Също интересът за членство в политическа партия спада от 70-те години при почти всички партии. Думата политическа апатия обикаля из цялата страна. Като цяло, повърхностно възниква въпросът дали ангажираните демократи излизат от нашата демокрация.

„Политическа апатия“

Възможни обяснения са например:

- Настъпващото от 70-те години разпадане на класическите (вторични) добродетели води дотам, че все по-малко граждани се чувстват задължени да използват своето морално гражданско право. Тази дискусия обикновено бива сервирана по-скоро от консервативна страна.
- Политиката не се интересува достатъчно от грижите на „малките хора“. Те вече не се чувстват представлявани. Това е по-скоро аргумент на политическата левица.
- Ножицата между бедни и богати се отваря все по-широко. Това води до легитимационна криза на демокрацията.
- Винаги се предизвиква безалтернативността на политическите действия. В продължителен период тази аргументация води дотам, че политиката вече не може да бъде възприемана като място за формиране и решаване.

- Отграничаването от политиката и нарастващата глобализация водят до все по-малки възможности на политиката да формира.
- Натискът в училището, образованието, професията се е увеличил толкова много, че времето да се ангажираш политически е намаляло.
- Политиката не се е адаптирала достатъчно към силните медии и няма толкова атрактивно въздействие за по-младите хора.
- Ниският интерес към политиката представлява само слабите възможности на държавата да формира. Възможностите на политиката да формира са много силно ограничени от икономическата власт.

Какви са потенциалите за подобрене?

Със сигурност във всички предложени обяснения има истина и всяко едно от тях допринася за общата картина. Със сигурност – в зависимост от научния метод – ще се намерят повече или по-малко добри основания за всички обяснения. Тук не бихме искали да се включим по-активно в тази научна дискусия, а да поставим въпроса по-друг начин: какво можем да направим, че за всички в обществото демокрацията да може да бъде разглеждана като важна и струваща си задача, в която човек би искал да участва? Тоест къде се крият потенциали да се застъпим за собствените си дела и за тези на общественото благо? Как други елементи на пряката демокрация могат да бъдат използвани за това? Тези въпроси могат да бъдат изследвани не толкова чрез държавата, колкото чрез успялото взаимодействие на една социална демокрация със солидарно гражданско общество. Ето защо, на първо време тук ще ги оставим открити.

Представата за държава и демокрация като компас

Описаните на следващите страници представи за демокрация в нейната либерална, консервативна и социална форма не са нищо повече от навигационна конструкция: те описват традиционализирани основни нагласи, които внушават различни предпочитания и аргументационни модели за политически позиции.

По-долу можете да проверите за себе си доколко основните модели Ви помагат да подплатите и обосновате политически аргументации.

Въпрос:

Какво, според Вас, ще бъде поведението на хора, които се чувстват свързани по-скоро с една либерална, консервативна или социална демокрация? Какви обосновки могат да изберат тези хора от Вашия модел на демокрация за съответно избраната позиция?

ПОЛИТИЧЕСКА ТЕЗА	Демократи		
	либерални	консервативни	социални
Стриктно разделение на държава и църква	☐ одобрение ☐ отхвърляне ☐ неутрално	☐ одобрение ☐ отхвърляне ☐ неутрално	☐ одобрение ☐ отхвърляне ☐ неутрално
По-нататъшна приватизация на осигуряването за пенсия и грижи	☐ одобрение ☐ отхвърляне ☐ неутрално	☐ одобрение ☐ отхвърляне ☐ неутрално	☐ одобрение ☐ отхвърляне ☐ неутрално
В социалните осигурявания биват включени също самонаети лица и държавни служители	☐ одобрение ☐ отхвърляне ☐ неутрално	☐ одобрение ☐ отхвърляне ☐ неутрално	☐ одобрение ☐ отхвърляне ☐ неутрално
Целодневно училище с публично финансиране и безплатни за всички програми (спорт, музика, изкуство и т.н.)	☐ одобрение ☐ отхвърляне ☐ неутрално	☐ одобрение ☐ отхвърляне ☐ неутрално	☐ одобрение ☐ отхвърляне ☐ неутрално
Задължителна детска градина и безплатни грижи за всички деца от тригодишна възраст	☐ одобрение ☐ отхвърляне ☐ неутрално	☐ одобрение ☐ отхвърляне ☐ неутрално	☐ одобрение ☐ отхвърляне ☐ неутрално
Социалната политика трябва да се провежда повече чрез обществени програми отколкото чрез паричен трансфер.	☐ одобрение ☐ отхвърляне ☐ неутрално	☐ одобрение ☐ отхвърляне ☐ неутрално	☐ одобрение ☐ отхвърляне ☐ неутрално
Родителските помощи трябва да се отпускат без оглед на размера на доходите.	☐ одобрение ☐ отхвърляне ☐ неутрално	☐ одобрение ☐ отхвърляне ☐ неутрално	☐ одобрение ☐ отхвърляне ☐ неутрално
Форми на пряка демокрация (гражданско решение, граждански бюджет, пряк избор) се въвеждат на възможно най-много политически нива.	☐ одобрение ☐ отхвърляне ☐ неутрално	☐ одобрение ☐ отхвърляне ☐ неутрално	☐ одобрение ☐ отхвърляне ☐ неутрално
Финансовите пазари трябва да бъдат широко регулирани.	☐ одобрение ☐ отхвърляне ☐ неутрално	☐ одобрение ☐ отхвърляне ☐ неутрално	☐ одобрение ☐ отхвърляне ☐ неутрално
Трябва да има прозрачност: всички резултати, данни и заседания се правят публични.	☐ одобрение ☐ отхвърляне ☐ неутрално	☐ одобрение ☐ отхвърляне ☐ неутрално	☐ одобрение ☐ отхвърляне ☐ неутрално

Фиг. 16: Какво е отношението на либерални, консервативни и социални демократи към тези тези?

4. ГРАЖДАНСКО ОБЩЕСТВО И ГРАЖДАНСКА АНГАЖИРАНОСТ

В тази глава

- се извежда променливото понятие „гражданско общество“ и същността му се проверява за социална демокрация;
- либералното и солидарното гражданско общество се разграничават едно от друго на нормативно ниво;
- солидарното гражданско общество се развива като централна предпоставка за демократичното формиране на мнение в комплексни демокрации и като важен коректив на представителната демокрация;
- научното изследване на понятията „гражданско общество“, „гражданска ангажираност“, „трети сектор“ и „политика на ангажиране“ се разглежда подробно.

„Ансамбъл
от понятия“

„Гражданско общество“ и „граждански ангажимент“ са само две понятия в цял един „ансамбъл от понятия“: последователно се говори за гражданско общество, трети сектор или граждански ангажимент, отчасти равнозначно, отчасти със значителни теоретични, а оттам и практически разлики.

Както по-рано вече беше описано, няма общовалидна дефиниция. Все пак, много неща говорят за това понятията да се вземат насериозно със своя различен фокус. Анете Цимер предлага едно много полезно разграничаване на понятията:

Трети сектор:
„Мезониво“

Като **трети сектор** тя определя „обществената област между пазар и семейство/общество“ [Zimmer, 2000: 41]. Като теоретично понятие той описва „мезонивото¹³ на организациите“ в отношението му към другите обществени области (например съюзи, сдружения и т.н.).

13 „Мезониво“ е понятие за средно ниво между „микронивото“, на което обикновено се разглеждат отделни лица, и „макронивото“, едно понятие, което се използва за разглеждане на обществени отделни системи, като медийната система или здравната система.

Гражданско общество пък е обществено-теоретично, нормативно понятие, което описва динамично отношение между държавата и институциите на гражданското общество. В това отношение не е чудно, че анкетната комисия на германския Бундестаг е питала за бъдещето на „гражданското общество“ [Zimmer, 2000: 41]. По отношение на гражданското общество в случая може да се прави разлика между либерално и солидарно гражданско общество [вж.: Embacher, Lang, 2008].

Гражданският ангажимент се отнася за индивида и в случая обхваща „множество организирани на членски начала, ориентирани към общото благо и неконвенционални политически дейности“ [Zimmer, 2000: 40]. Гражданският ангажимент е открил общественото съответствие в „политиката на ангажиране“, която постепенно се формира като ново и самостоятелно политическо поле.

Следователно, когато в този том се говори за гражданско общество, то това обхваща преди всичко нормативната претенция, която гражданското общество би трябвало да има спрямо държавата и пазара. Партиите и политическите течения отговарят на този въпрос с много различна интензивност и целенасоченост. По-нататък в текста се изхожда от това, че социалната демокрация се позовава на солидарно гражданско общество като водещ пример. Това е и остава политическото определение.

Изследването на третия сектор предоставя научните данни. В случая то описва не само обхвата и значението на гражданското общество спрямо държавата и пазара, но също изследва предпоставките за едно (положително) развитие на граждански общества в международен план.

На индивидуалното ниво трябва преди всичко да се зададе въпросът доколко чрез осигуряване на позитивни права и свободи хората се поставят ефективно в положение да могат активно да участват в демокрацията и гражданското общество. По-нататък в текста се представят и трите перспективи.

*Гражданско общество:
„нормативно понятие“*

Граждански ангажимент: на индивидуално ниво

4.1. Трети сектор

Трети сектор:
разграничаване
от държава
и пазар

В дефиницията си третият сектор се разграничава от държавата и пазара. Амитай Ециони формира първи понятието в статия от 1973 г. [вж.: Zimmer, Priller, 2007: 18]: „В този контекст организациите от третия сектор или нестопанските организации се характеризират от него като организации за бъдещето, които са в състояние при извършването на услугите да съчетават положителните страни на пазара и на държавата“.

Опирайки се на А. Цимер и Е. Прилер, следващата таблица обобщава тези разлики.

	Пазар	Държава	Трети сектор
Принадлежност	Свободни икономически граждани	Граждани	Доброволност
Логика на действията	Максимизиране на печалбата	Участие и спазване на правото	Полезност за цялото общество, разбиране на смисъла
Организационна форма	Различна, например ООД, Европейско дружество (SE), АД	Представителна демокрация, администрация	Различна, напр. съюзи, сдружения, публично-правни организации, партии, ООД

Фиг. 17: Разлика на третия сектор от държава и пазар (опростен цит. по А. Цимер и Е. Прилер [Zimmer, Priller, 2007])

Принадлежност

Разграничаванията в горната таблица могат да се извършат с помощта на четири категории. На първо място възниква въпросът как се осъществява **принадлежността** на хората към един сектор. Третият сектор се отличава преди всичко със своята доброволност. Това например се различава от членството в държавата и едно семейство. В двата случая трябва да се изходи от значително по-дълго членство и по-висока степен на обвързване.

Третият сектор се различава от пазара преди всичко по своята логика на действията. Третият сектор подлежи на принципа на полезността за цялото общество и разбирането на смисъла. Това се отнася до два аспекта: от една страна, той подлежи на т. нар. *nondistribution constraint*, т.е. организациите от третия сектор могат да използват реализираните печалби само за реинвестиране в организацията [вж.: Zimmer, Priller, 2007]. За участващите и ангажирани хора разбирането на смисъла и полезността за цялото общество формират легитимационна основа и мотивация за техния ангажимент. Емпиричните данни показват също, че връзката с общото благо като разбиране на смисъла и мотивация за действие определено е важна [вж.: напр. Deutscher Bundestag, 2002: 53-56].

Към това се прибавя и въпросът чрез кои принципи на действие се формира и осигурява сътрудничеството в организациите. За пазара това са (подчинени на променящи се моди) модели на управление и изживяването във фирмите разбиране за ръководство.

Друга възможност за разграничаване се крие във вида на организацията. В случая трябва да се констатира, че третият сектор се формира от множество различни организационни форми. Актьорите от третия сектор се различават от държавата най-често по значително по-малкия административен апарат. Освен това, възможностите за поставяне на искания към членовете от държавна страна са много по-силно изразени, отколкото при доброволните членства. Колкото и да става дума за „почетна длъжност“, необходим е много по-висок интеграционен принос от страна на организациите от третия сектор, ако те искат да оцелеят трайно (с много членове).

4.2. Гражданско общество – политически променливо понятие

В очите на мнозина днес гражданското общество се е превърнало в един вид утопичен заместител. От него се очаква всичко добро. Вярно е, че чрез спонтанната сплотеност на много граждани, чрез силата на солидарността то може да прави чудеса в много случаи. [...] Но то има и дефицити и слабости [Gabriel, 2008: 113].

„Младо“
понятие

Като понятие „гражданско общество“ направи кариера едва през последните години. Междувременно то се е установило в политическите коментари и литературно-културните притурки на вестниците и се среща най-редовно. В случая обаче не става въпрос за еднакво използвано понятие. По-скоро при по-внимателно вглеждане то променя вида си. С него се свързват различни желания, очаквания и цели.

Два модела

Тези желания, очаквания и цели могат да се обяснят с две нормативни концепции, които Ембахер и Ланг подходящо отдават на противоречието между „либерално“ и „солидарно гражданско общество“ [вж.: Embacher, Lang, 2008; Krell, Timpe, 2011].

Либерално
гражданско
общество

От либерална страна в случая гражданско общество се използва като положително контрапонятие на държавата. Гражданското общество се разбира като изпълнение на собствената отговорност и свобода. Тази свобода позволява на гражданите да развият чувството за сплотеност в гражданското общество. Свобода върху и чрез пазара, свобода и гражданско чувство в гражданското общество, това са марковите знаци на новолибералните позиции. Според това разбиране обаче, държавата рискува чрез собствени дейности да подкопае чувството за сплотеност на гражданите. Филип Блонд, британски консерватор, ясно обобщава това: „Заради раздутия от лейбъристите държавен апарат ни се е загубило чувството за сплотеност“ [цит. по: Jungclaussen, 2011]. Затова в този начин на интерпретиране либералното гражданско общество и свободният пазар трябва да бъдат утвърдени срещу намесите на държавата.

Солидарно
гражданско
общество

Солидарното гражданско общество е място на доброволна и ориентирана към интересите самоорганизация на гражданите. Възникващите по този начин организации (сдружения, инициативи, групи за взаимопомощ и т.н.) изпълват с

живот претенцията на социалната демокрация, че свободата се реализира в и чрез обществото. В това разбиране свободата не е нещо, което на първо място отделният човек може да постигне, а това, което може да се постигне солидарно в доброволно сътрудничество. Следователно, при солидарното гражданско общество не става въпрос за конкурентно устройство спрямо държавата: една демократично организирана държава се нуждае от солидарното гражданско общество и обратно. Крел и Тимпе обобщават това точно: „Активното гражданско общество и държавните действия не си противостоят, а и двете са копродукенти на общото благо“ [Krell, Timpe, 2011: 197].

Преди да обърнем внимание на „шарения ландшафт“ от актьори на гражданското общество, трябва да бъдат разгледани двете концепции за либерално и солидарно гражданско общество, както са били изработени от Ембахер/Ланг [Embacher, Lang, 2008: 95–111]. При това изрично става въпрос, на първо място, концепциите да бъдат разбрани, макар че в този том ние разглеждаме и застъпваме нормативното разбиране за солидарно гражданско общество като част от социалната демокрация.

Либерално гражданско общество или свободата от държавата

„Свободата на индивида е толкова голяма, колкото свободата му от държавата може да бъде постигната. Гражданското общество е решаващата организационна форма за изпълване с живот на политически, утвърдени в основните права, права и свободи.“ Така накратко би могло да се изрази либертарното кредо и изходната точка за едно либертарно/либерално разбиране за гражданско общество.

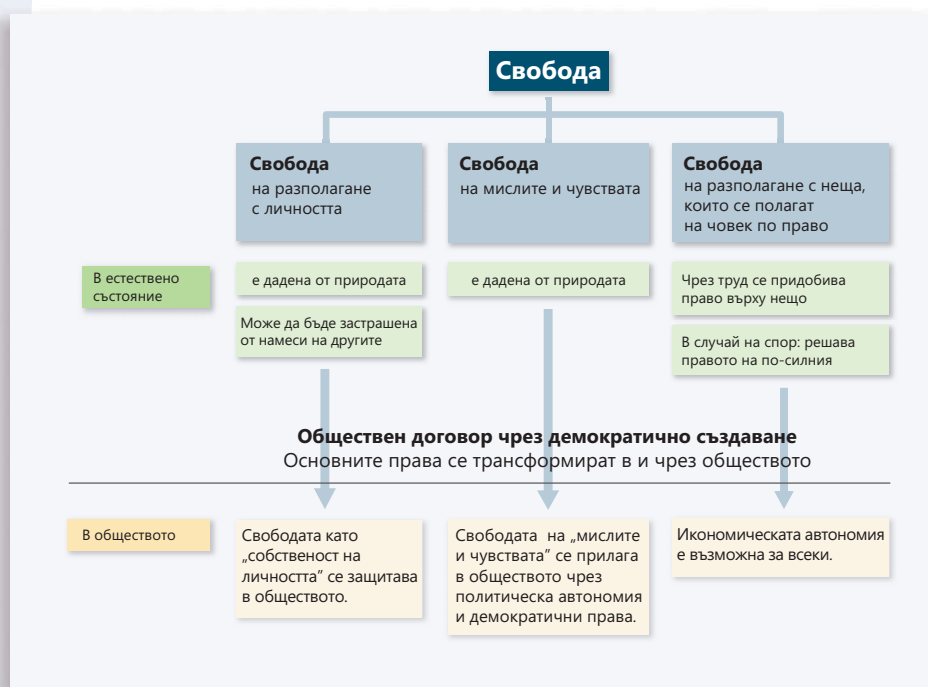
Ембахер и Ланг подчертано обобщават тази държавно-критична концепция за гражданско общество:

Идеята за либерално гражданско общество стои в традиционната линия на политическия и икономическия либерализъм. [...] Една повече или по-малко скептична позиция спрямо действия на социалната държава и подчертаването на собствената отговорност са общи за всички варианти. При повечето либерални представители този фон резонира в стремежа да се придаде по-голяма тежест на гражданското общество спрямо държавата. Друг фон следва от критиката на държавата на благоденствието. Държавата на благоденствието, според същността на либералната критика, в края на краищата, води до загуба на свобода и ангажимент [Embacher, Lang, 2008: 96].

*Либертарното
кредо*

При либералното основно разбиране става въпрос за това, че основните свободи за индивида могат да се реализират в обществото. В случая на държавата, но също и на обществото, се поставят тесни граници.

За да разберем разсъжденията от либералното разбиране, най-напред още веднъж ще си припомним модела на основните свободи в политическия либерализъм на Джон Лок:

Фиг. 18: Разбирането на Джон Лок за свобода

В извеждането можем да си зададем въпроса с помощта на кои обществени институции могат да се реализират трите основни свободи от либерална гледна точка.

В случая **собствеността на личността** и икономическата автономия изглежда са ясни. „Собствеността на собствената личност“ е обществено защитена при държавната гаранция на негативните права и свободи (т.е. затова, че никой не трябва да се страхува от намеса на държавата, но също и от намеса на други граждани). Тук държавата – както видяхме по-горе – има своето тясно ограничено право на съществуване от либерална гледна точка.

В либералната представа **икономическата автономия** се организира чрез пазара.

Трудно обаче става в аргументацията със **свободата на мислите и чувствата**. Систематично погледнато, изпълнението на политическата свобода (в хипотетичното естествено състояние: „свобода на мислите и чувствата“) може да се реализира основно индивидуално, а в държавата само много ограничено (като „свобода от държавата“). Защото всяко демократично решение може принципно да ограничи индивидуалната свобода и с това да намали пространството за „мисли и чувства“. Следователно, ако в едно демократично решение претърпя поражение, то това може да ограничи значително индивидуалната свобода. При държавата утежняващо се добавя това, че чрез администрацията и изпълнителната власт в даден случай тя притежава средствата за упражняване на власт, с които да налага и решения. Следователно, държавата всъщност не е подходящ актьор за това да гарантира на индивида „в широка степен свободата на мислите и чувствата“, респ. „политическа свобода“.

От либерална гледна точка, това ограничава допустимите държавни възможности за намеса и открива пространство за свободно избрани асоциации на либерално гражданско общество. Това – според либералната представа – дава свободата на избора да участваш само там, където искаш.

Точно там либералните концепции се отличават от гражданското общество: в основата си те се дефинират като свобода от обществена координация, а не чрез нея. Следователно, свобода е необвързаност от държавата, но също и от необходимостта да се координираш. Тук „свободата на мислите и чувствата“ се реализира в една формално гарантираща негативните права и свободи правова държава, от една страна, и в пазарната свобода, от друга. Защото пазарната свобода гарантира, че не демократичните решения, а пазарът решава за успеха или неуспеха в стремежа към свобода на индивида.

В това отношение, от либерална гледна точка, е напълно достатъчно, когато държавата се ограничава до негативни права и свободи и поставя изпълнението в самоорганизацията на гражданите. Всяка друга намеса би отнела на участниците възможността за собствено решение.

Точно от гледна точка на социалната демокрация, тази абсолютна дефиниция („свобода от държавата и необвързаност“) може да се разбере вероятно само в ограничена степен. В случая обаче става въпрос за дълбоко

*Особеност на
либералните
концепции*

вкоренен опит, който се е формирал преди всичко в САЩ¹⁴. Имигрантите в САЩ често са били бежанци от репресивни държави. Те обикновено не са изживявали родните си държави като полезно обединение на граждани, което повишава степента на свобода на всеки индивид, а като инструмент за потисничество. САЩ са обещавали живот в свободно общество с една ограничена до най-необходимото държава. Всички обществени проблеми са били преодолявани или индивидуално, или чрез свободни обединения. В това отношение Токвил описва от изследователското си пътуване в САЩ през 30-те години едно формиращо до днес поведение:

Жителят на Съединените щати долавя от младините си, че трябва да разчита на себе си, за да посрещне злото и затрудненията в живота си. Той хвърля на авторитета само недоверчив и неспокоен поглед, и призовава такива на помощ, само когато не може да го заобиколи. Този дух на самопомощ се забелязва още в училищата, където децата сами създават правила в игрите си [...] Точно този дух се среща във всички действия на социалния живот. Ако става дума за удоволствия, човек се свързва, за да даде на празника повече блясък и постоянност. Човек също се обединява, просто за да се противопостави на духовни врагове, и оспорва съвместно настаналата лакомия. Също така, в тези щати човек се обединява за целите на обществената сигурност, на търговията, на индустрията, на морала и на религията [Tocqueville, 1836: 22].

Доверието в самоорганизацията, от една страна, и в пазара, от друга, е преобладаващо. Държавата, от своя страна, е решаваща преди всичко в защитата навън. Това основно разбиране се е задържало до днес и се отразява на много места.

Но от гледна точка на социалната демокрация, либералното разбиране за държава и гражданско общество може да се постави под съмнение. Всъщност, в случая би трябвало да става въпрос за това, че, в края на краищата, от „лотарията на щастието“ зависи дали индивидът може да изживее свободата си. Това, дали човек е роден например в богато или бедно семейство в САЩ, води автоматично до съответните шансове да получиш различни по сила предложения и в гражданското общество. Следователно, това дали ще имам възможността да разгърна потенциалите си и за целта ще използвам църкви,

14 Едно определено успешно и разбиращо обобщение може да бъде открито при Грет Халер в: HALLER, Gret. Die Grenzen der Solidarität. Europa und die USA im Umgang mit Staat, Nation und Religion. 1. Aufl. Berlin, 2003.

съюзи или общности по интереси или обаче ще повлияя и върху политически решения, не зависи толкова – както беше допуснато – от моя принос или моята воля, колкото от произхода. И точно на това място, от нормативното разбиране на социалната демокрация трябва да се постави под съмнение, че свободата може действително да бъде изживяна в достатъчна степен за всички.

Солидарно гражданско общество – солидарно изживяваната свобода

Либералното гражданско общество не може да бъде модел, на който социалната демокрация може да се позове. Социалната демокрация се основава по-скоро на допълващото отношение между демократична държава и солидарно гражданско общество.

Ланг и Ембахер описват и „солидарното гражданско общество“:

Идеята за солидарно гражданско общество лежи в традиционната линия на социалдемократията. [...] В модела на солидарно гражданско общество се касае не толкова за държавна критика, колкото по-скоро за въпроса за предефиниране на държавните действия в отношението им към гражданското общество. Търсенето на ново разделение на отговорностите между държава, икономика и общество при справянето с актуалните проблеми е характерно за вариантите на този модел. Човек се опира на задължителността на благоденствено-държавни споразумения, но вижда също необходимостта от промени, което се изразява преди всичко в по-силното изтъкване на аспекта за „демократизация на демокрацията“ [Embacher, Lang, 2008: 105].

С това солидарното гражданско общество придобива централно значение в реализацията на социалната демокрация.

От гледна точка на социалната демокрация, Томас Майер посочва четири съществени основания за централността на солидарното гражданско общество:

- „В гражданските действия обикновено се изпълняват непосредствено демократичните постулати на демократичното самоуправление на обществото чрез равни граждани“.
- „Чрез граждански интервенции в демократичните процеси на вземане на решения на обществената система интересите на гражданите могат да придобият значимост“.

*Майер: четири
обосновки*

- „Чрез граждански ангажимент гражданите могат по особен начин да придобият онези компетенции за действие (empowerment), които дават способност за поемане на ролята на граждани“.
- „Като форма на солидарни граждански действия, гражданските дейности могат да предоставят социална самопомощ и помощ за трети лица, които могат качествено и количествено да се справят с материалните и социалните потребности на засегнатите граждани далеч над това, което може да бъде поискано чрез права или изпълнено чрез социално-държавни действия“.

В нормативната си претенция тези четири основания свързват демократична държава, солидарно гражданско общество и активни граждани.

Четири централни точки, както са представени от Майер, предлагат добра изходна точка и стимули за размисъл за това от тях да се изведат принципи на действие във взаимодействието между държава и гражданско общество:

1. Самоуправление в свободно обединение като пространство за формиране на социална демокрация

Социалната демокрация разбира гражданите като самоотговорни хора, които имат право на равно достойнство, свобода и активно себеразвитие. Идеалната форма за един такъв образ на човека може да се види в едно свободно обединение, което се самоуправлява демократично. Точно в по-малки взаимовръзки между съюзи, сдружения, групи за самопомощ и инициативи това право става осъществимо в особена форма.

2. Коректив на представително-демократични процеси на вземане на решения

Втората централна точка, която Майер приписва на гражданското общество, е твърде изпълнена с предпоставки. На първо място може и да учудва защо в една демократична държава „гражданските интереси“ не могат да се реализират достатъчно чрез избори и парламентарни решения. Не представляват ли тези държавни процеси на вземане на решения точно демократично установените „граждански интереси“? Отговорът на този въпрос е едно категорично „и да, и не“. Естествено, в демократичната самоорганизация на държавата интересите на гражданите са защитени и отразени чрез избори.

Все пак има нужда от корективна функция на гражданското общество, защото не всяко решение може да бъде взето с гласуване на всички засег-

нати, дори когато се състои референдум. Затова от основно значение е онези, които имат интерес към някакъв материален въпрос, да могат да се включат като специалисти и „адвокати в свой собствен интерес“. Това важно участие и консултативна функция на гражданското общество в една консултативна („делиберативна“) демокрация вероятно е най-важната полза, която взаимодействието между държава и гражданско общество формира (вж. Глава 3). При такива консултативни процеси обаче не трябва да се забравя, че онези, които се включват, в никакъв случай не могат да бъдат говорители на всички засегнати. Обикновено добре поставените и добре образованите се включват значително по-често и по-интензивно – затова те почти не могат да говорят за всички други¹⁵.

Представителната демокрация се отличава с това, че решенията по същество често се взимат от избирания политически персонал. Чрез допълването с процедура за участие на пряката демокрация решенията по същество могат да бъдат вземани директно от гражданите. Това може да доведе до по-голяма мобилизация и също до качествени по-нататъшни развития на политически концепции.

3. Empowerment¹⁶ на гражданското общество

Да се застъпваш ефективно за собствените си интереси и тези на обществото предполага компетенции за действие, които могат да бъдат изучени и приложени преди всичко в институциите на гражданското общество. Способността за демокрация не е вродена, а придобита.

4. Доброволното производство на благоденствие

Както преди, да се застъпваш за другите е съществена мотивация за много граждански ангажирани хора. Ако погледнем работата на сдруженията на благоденствието, но също и хилядите съюзи, които се грижат за здравето, свързаното с грижите и педагогичното образование, то веднага се вижда, че тези важни актьори на гражданското общество могат да разпознаят и покрият обществените нужди много по-точно, по-подходящо и по-интензивно. За социалната демокрация обаче това не означава, че държавата би могла да се отдръпне. Тя остава отговорна в ролята си да гарантира и подпомага.

15 По въпроса за участието вж. също: WALTER, Norbert. Entbehrliche der Bürgergesellschaft? Sozial Benachteiligte und Engagement. Bielefeld, 2011.

16 От английската дума „power“ за власт. Преведено empowerment означава „даване на способност“ и описва мерки и стратегии, с които хората трябва да бъдат поставени в положение да застъпват интересите си по-самостоятелно.

Четирите основания за централността на гражданското общество и изведените от тях принципи на действие показват, че от нормативна гледна точка на социалната демокрация би трябвало да има специфично отношение на допълване между демократична, активна и активизираща държава, от една страна, и солидарно и консултативно гражданско общество, от друга.

Едно силно гражданско общество ни предоставя дом във времена на бурни промени. Готовността за отговорност, чувството за справедливост, взаимното признаване, солидарност и умереност при изпълването на индивидуална свобода са възможни там, където хора се застъпват за други хора. Демокрацията зависи от такива научени и изживяни демократични добродетели [Hamburger Programm, 2007: 30].

4.3. Поглед към гражданската ангажираност

„Гражданското общество“ не е твърдо структурирано образувание, а се основава на постоянно събиращи се отново актьори, доброволни споразумения, концепции и обединения. Всъщност, „гражданското общество“ е абстрактно и „изкуствено понятие“. Това прави лесно да се

опише какво „гражданското общество“ трябва да формира нормативно в сравнение с държавата, но остава трудно „гражданското общество“ да се опише конкретно. Нито пълното описание въз основа на множеството актьори е възможно, нито „периодът на полуразпад“ би бил особено голям, тъй като ландшафтът, така да се каже, постоянно се променя – той е жизнен.

Гражданска ангажираност

„Гражданската ангажираност е доброволна, не е насочена към материална печалба, ориентирана е към общото благо, обществена, респ. извършва се в общественото пространство и обикновено се упражнява колективно, респ. кооперативно. Гражданската ангажираност създава социален капитал, демократична компетенция, неформални учебни процеси“ [Bundesministerium für Familie, Senioren, Frauen und Jugend, 2005: 40].

В края на краищата можем да се концентрираме само върху това да разгледаме ландшафта и формите на гражданската ангажираност (т.е. индивидуалното ниво) и важни актьори.

*Във фокус:
индивидуалното
ниво*

Гражданската ангажираност започва на индивидуалното ниво. С това тя формира (необходимото) подобие на гражданско общество, но преди всичко и едно политическо определение във връзката между ангажимент, гражданско общество и държава: „Изборът на понятието „гражданска ангажираност“ разкрива връзката между ангажимент и гражданство; то позволява да разберем гражданствеността като самостоятелно измерение за ангажимент от най-различен вид – политически, социален и общителен. В ежедневието всички форми на ангажираността имат значение за сплотеността на общността“ [Deutscher Bundestag, 2002: 24].

Използването на понятието „гражданска ангажираност“ се е утвърдило в голяма степен и извън границите на отделните партии, но в Германия то се конкурира с понятието „доброволна ангажираност“. В този том ние прибягваме до понятието „гражданска ангажираност“, защото то подчертава по-силно демократизиращия аспект, а с това и променящата обществото претенция [за този аспект вж. също: Held, 2010: 407].

В аргумента на противното обаче това означава също, че има „неграждански форми на ангажираност“, които на пръв поглед (дефиниционно) трудно могат да се различат от „гражданска ангажираност“ [вж. обобщението при: Embacher, Lang, 2008: 200].

Какво например различава младежкия проект на една дясна организация от този на католическата или евангелската църква? На пръв поглед има съвпадения: и в двата случая ангажираността е доброволна, не е насочена към материална печалба, ориентира се към нуждите на младежите и се извършва в общественото пространство.

Примерите всъщност се различават по две централни точки: не в двата случая целенасочеността е ориентирана към свободолубиво-демократичния основен ред. И второ, не в двата случая вътрешните начини на работа се подчиняват на демократичните принципи.

В това отношение гражданственият ангажимент е изпълнен с предпоставки: той може да се реализира (и дефинира) само в рамките на демокрацията и в комбинация с нея и основните ценности. Демократичната държава, солидарното гражданско общество и гражданският ангажимент зависят един от друг.

*Съответствие
на гражданското
общество*

*Разграничаване
от неграждански
ангажимент ...*

*...чрез цели и
организация*

Това, колко шарена и жизнена е гражданската ангажираност, може трудно да се представи в един кратък том с теоретичните основи. В това отношение тук може и трябва да бъде представен само един откъс , респ. моментна снимка, която се ограничава до два аспекта:

В един вид „описание на ландшафта“ най-напред трябва да бъдат представени формите на гражданската ангажираност, съществените типове граждански актьори и данните за индивидуалната ангажираност. Макар те винаги да подлежат на промяна, в случая все пак могат да се опишат последователности и линии на развитие, които са тясно свързани с общественото развитие.

В една втора стъпка трябва да стане въпрос за специфичното взаимодействие между държава и гражданско общество. С цялата предпазливост в случая на нивата на общините, провинциите и федерацията може да се констатира едно диференцирано разбиране за солидарно и консервативно-либерално гражданско общество. Следователно, с известно съкращаване нормативното разбиране във взаимодействието остава разпознаваемо¹⁷.

Двата аспекта (актьори и тяхното развитие, както и политическото интегриране и държавното подпомагане) се влияят взаимно и проникват един в друг.

Форми на гражданска ангажираност

В заключителния си доклад от 2002 г. анкетната комисия на германския Бундестаг е дала дефиниция на гражданската ангажираност, която междувременно се използва в широка степен консенсуално. Тя е установила, че гражданската ангажираност се отличава с това, че става въпрос за доброволни, насочени към полезност за цялото общество дейности.

Тази широко формулирана дефиниция оставя много място за различни форми на ангажимент, които исторически вече са се развили далеч преди това. От големия брой форми на ангажираност по-нататък в текста бихме искали да представим като пример четири „типични“:

Пример 1: Г-н сенатор Буденброк

В романа си „Буденброкови. Упадък на едно семейство“ Томас Ман описва една ситуация, в която различни хора се кандидатираат за почетната длъжност сенатор на град Любек. Героят от романа Томас Буденброк също е един

17 Вж. Глава 5.

от кандидатите. В характеризирането му става ясно колко тясно общественят авторитет и почетната служба са били взаимно свързани през 19 век:

Престижът на Томас Буденброк беше от друг вид. Той не беше само самият той; в него хората почитаха незабравимите личности на неговия баща, дядо и прадядо, и независимо от неговите служебни и обществени успехи, той беше носител на стогодишна гражданска слава. Вероятно най-важното беше лекият, изискан и покоряващ начин, по който той я оползотворяваше [Thomas Mann, 1975: 279].

Изискванията, които самият той и хората поставяха към неговия талант и неговите сили, обаче растяха. Беше претрупан с лични и обществени задължения. [...] Но железопътните, митническите и други държавни дела също го ангажираха, и в хиляди заседания на управителни и надзорни съвети, в които след неговото избиране му беше отредено председателството, той се нуждаеше от цялата си съобразителност, любезност и гъвкавост, за да взима постоянно под внимание чувствителността на хора в напреднала възраст, привидно да се подчини на по-стария им опит и въпреки това да държи властта в ръце [Thomas Mann, 1975: 285].

Пример 2: Работнически велосипеден съюз „Солидарност“

Пример за доброволна ангажираност от работническото спортно движение е Работническият велосипеден съюз „Солидарност“. В своя апогей през 1931 г. създаденият през 1869 г. съюз е наброявал 333 000 члена в цяла Германия. Началото на работническото спортно движение е преди 1878 г. В резултат на закона срещу социалистите, гимнастическите дружества с преобладаващо социалдемократически членове са били изключени от гражданското Германско гимнастическо обединение (Deutsche Turnerschaft). Като реакция, през 1893 г. в Гера 51 дружества са се обединили в Германски работнически гимнастически съюз, последвали са и други видове спорт. Целта на Работническия велосипеден съюз „Солидарност“ е била масовият спорт; първоначално професионалният спорт и дори състезанията са били непозволени. През 1933 г. Съюзът е бил забранен от нацистите. Докато след 1945 г. работническият спорт въобще не е бил възроден, и днес Работническият велосипеден съюз „Солидарност“ има организация-приемник със същото име.

► www.die-soli.de

*Работническо
спортно
движение*

Пример 3: критикуващата глобализацията мрежа Attac

Attac е критикуваща глобализацията мрежа, основана през 1998 г. във Франция. Съкращението Attac означава „association pour une taxation des transactions financières pour l'aide aux citoyens“, на български – „асоциация за облагане на финансовите транзакции в полза на гражданите“. Според собствени данни, Attac днес е активна в 50 страни и има над 90 000 члена.

Attac става известна преди всичко чрез зрелищни, обществено-ефективни акции. Междувременно съдържателният фокус на мрежата се е разширил: „През 1999 г. Attac участва в протестите срещу СТО в Сеатъл, които водят до провал на преговорите. Attac е сред инициаторите на първия световен социален форум в Порто Алегре. Днес Attac участва в контра-прояви по време на срещи на върха и протестни митинги срещу Г8, Г20, Световната търговска организация, войната в Ирак и много други. По повод на срещата на върха за климата в Копенхаген Attac става участник в ново световно движение, което призовава за глобална климатична справедливост.“

► www.attac.de

Пример 4: Окупирай Уолстрийт

На 17 септември 2001 г. паркът „Зукоти“ в близост до Уолстрийт в Ню Йорк е окупиран от демонстранти и преименуван на „Либърти плаза“. Под лозунга „Ние сме 99 процента“ те протестират срещу нарастващата социална пропаст в САЩ и привилегиите и влиянието на малцина свръхбогати. С окупацията на Уолстрийт е трябвало настойчиво да се обърне внимание на целта за отстраняване на тези нередности. В следствие на „Либърти плаза“ възниква базоводемократично организиран протестен лагер, който е изходна точка за по-нататъшни дейности.

Движението „Окупирай Уолстрийт“ е пример за подобни подходи в други градове в САЩ, но също и в Европа, вкл. във Франкфурт на Майн. Самото движение, от своя страна, се позовава и на арабското демократично движение и испанското движение „Истинска демокрация сега!“.

На 15 ноември 2011 г. паркът „Зукоти“ е разчистен от нюйоркската полиция. В движението това е било коментирано така: „Идеите не могат да бъдат разчистени!“

► <http://occupywallst.org>

Ако разгледаме четирите представени примера, то дефиницията за „гражданска ангажираност“ се отнася за всички. Все пак, те се различават значително в своята форма и своя исторически контекст на възникване.

Първият пример представлява класическата почетна длъжност, каквато се налага през 19 век с издигането на притежаващото собственост и образованото гражданство. Забогатели граждани участват на доброволни начала в градската администрация. По този начин добре поставените граждани могат да гарантират влиянието си, но също така да поемат (една патриархална) отговорност за обществото.

*Класическа
почетна
длъжност:
влияние и
отговорност*

При това чрез общинското самоуправление в Германия класическата почетна длъжност преждевременно е тясно свързана с държавата още с Пруския градски ред от 1808 г.¹⁸ С това барон фон Щайн се стреми към ново отношение между държавата и гражданите: „Съживяване на общностния дух и гражданското чувство, използването на спящите и грешно направлявани сили и разпръснати знания, хармонията между духа на нацията, нейните възгледи и потребности и тези на държавните учреждения, съживяването на чувствата за отечество, самостоятелност и национална чест“ [Büsch, 1992: 22].

Още преамбюлт на градския ред разяснява това ново разпределение на задачите между държавата и гражданите:

Разкрилата се особено в по-нови времена липса на подходящи разпоредби в намерението на градската общност и представителството на градската община, делегиращият се сега според класи и гилдии интерес на гражданите и спешно изразяващата се необходимост от по-ефективно участие на гражданството в управлението на общността ни убеждават в необходимостта да дадем на градовете една по-самостоятелна и по-добра конституция, да създадем законово твърда точка на обединение в гражданската общност, да добавим към тях едно активно въздействие върху управлението на общността и чрез това участие да събурдим и добием общностно чувство [„Преамбюл на Пруския градски ред“ от 1808 г.].

18 Във всеки случай Любек не е бил част от Пруската държава, а се присъединява към Германския райх едва през 1871 г. Ханзейските градове развиват още преди това друга култура на включване на гражданите.

За да го формулираме малко патетично: в една първа вълна на гражданското общество гражданството се интегрира като носещ слой на държавата. Ражда се класическата „почетна длъжност“.

Вторият пример представя работническото движение. Първоначално работниците се обединяват солидарно в работнически дружества. В случая също така става въпрос за организиране на самопомощ, както и за преследване на културни и, не на последно място, политически цели. Така в късния 19 век и ранния 20 век възникват стотици дружества за работническо обучение, свирене на мандолина, пеене и спорт. Едно от най-известните (и най-успешните) е съоснованият от Фердинанд Ласал през 1863 г. Общ германски работнически съюз, от който се е развила днешната Германска социалдемократическа партия.

Точно във времето си на възникване работническите дружества формират една контракултура на репресивните държавни институции, и това преждевременно с претенцията да могат сами да определят какво да работят и да се обезпечават.

Адлер, Иске и Шарфенберг дават един добър поглед към демократичния и самостоятелен начин на мислене и работа на работническите дружества:

Работническите дружества между 1840 г. и 1870 г. имат една относително голяма еднаквост в организационните си форми. Учудващо е, че структурата им обикновено следва демократични директиви. Решаващият орган е общото събрание на членовете, което чрез провеждащите се в него дискусии значително (до)развива демократичното съзнание на работниците и трябва да се разглежда като първа, изключително ефективна форма на политическо образование. Наред с образователните структури, в много дружества съществуват и собствени певчески и/или гимнастически отделения. Към тях често се присъединяват и кооперативни институции. Редовно се провеждат забавни мероприятия, които между другото дори формират основната дейност на дружествата; в много уставите те дори са предписвани като задължителни. [...] От малкото приходи една значителна част се използва за закупуването на книги и за учебни занятия [Adler, Iske, Scharfenberg, 1982: 69].

В своята вътрешна организация дружествата (обикновено) са демократични и базово ориентирани, целите им са – в този случай без прекъсвания към днешните концепции за гражданско общество – насочени към полезността за работниците. В това отношение работническите дружества не се ангажират само за друга форма на (само)организация, но още отрано се застъпват за демократична, основаваща се на общо и равно избиращелно право народна държава.

За причини за възникването в случая се считат индустриализацията и възникването на модерните големи градове. Точно работниците със своите социокултурни предпоставки и с тясното сътрудничество в работническите квартали формират най-големия дял от дружествата за спорт и работническо обучение. Наред с работническата среда, преди всичко от страна на църквата има благотворителни и църковни дружества.

При тези предпоставки може да се констатира, че дружествената система е силно утвърдена в работническото движение, а с това и във (възникващата) социалдемокрация.

Дружествената система и аналогично също кооперативното движение се развиват в хода на индустриализацията и урбанизацията в края на 19 век паралелно с основаването на германската кайзерова империя.

В началната фаза на Германския райх през 70-те години Бисмарк успява (на първо време) да контролира работническото движение с една двойна стратегия: от една страна, законът против социалистите от 1878 г. води до забрана на политическата дейност, от друга – дружествената система е по-силно обвързана с държавата.

*Двойната
стратегия
на Бисмарк*

Както основаването на социалните осигурявания е ход на райхсканцлера Бисмарк, за да отслаби социалдемократията и да обвърже работниците към Кайзеровата империя, отношението към възникващата и нарастваща дружествена система също подлежи на стратегическо-политически съображения. Бисмарк дава на дружествата правно сигурна и надеждна позиция в отношението с Кайзеровата империя, но точно чрез това успява да ги организира като част от авторитарната държава. С това отрано между Кайзеровата империя и германската дружествена система възниква тясна връзка [вж.: Zimmer, Priller, 2007: 46].

*Забрана на
политическа
дейност и
близка до
държавата
организация*

Така Бисмарк се погрижва дружествата да имат нужда от правно одобрение от държавата и нормира организационната форма и допустимите цели за основаването на дружества. Съответните регулации се намират (до днес) в Гражданския кодекс, по-точно в параграф 21-79.

Фиг. 19: Основен модел за регистриране на дружества

До днес това е благоприятствало близката до държавата организация на германското гражданско общество [вж.: Zimmer, Priller, 2007: 45]. Нещо подобно важи за въведените от Бисмарк и разширени във Ваймарската република социални осигурявания.

Базово ориентираните организационни форми на работническото движение, претенцията да се подкрепяш солидарно и при това да се организираш според демократични принципи и във форма на самоуправление, се запазват и след появата на първата демократична конституция във Ваймарската република. С това държавата има един критичен и допълващ коректив, който без съмнение представлява „германска особеност“.

*Дружества:
широко
разпространени*

И до днес дружеството с преднина е най-разпространената организационна форма на граждански организации (около 80% от организациите от третия сектор [вж.: Zimmer, Priller, 2007: 47]). До каква степен в случая става въпрос за „успешен модел“, може да покаже и ръстът на дружествената система: „През последните 40 години броят на дружествата в Германия

се увеличава значително, от около 86 000 през 1960 г. (стара Федерална република) на 545 000 през 2001 г. (стари и нови федерални провинции). В този период броят на регистрираните дружества на 100 000 жители се увеличава от 160 на 662 повече от четири пъти” [Embacher, Lang, 2008: 44].

Третият пример обаче показва, че и културната революция на поколението на 1968 г. и впоследствие женското, мирното и екологичното движение, от своя страна, носят със себе си нови организационни форми на гражданско общество. Не се добавят нито класическата почетна длъжност, нито „класическата“ работа в дружества, а в много случаи по-гъвкави форми на обединения, мрежи и ориентирана към акции и проекти работа.

Четвъртият пример се отнася за едно движение от редица такива, които в тази христоматия трябва да бъдат описани като „най-нови социални движения“. От една страна, те са един много нов феномен, за който от сигурна политологическа гледна точка все още може да се каже малко. От друга – точно тези сравнително слабо институционализирани движения, чиято организация и динамика се подхранва особено от свързващите възможности на Web 2.0, изглежда упражняват голяма притегателна сила. Затова тук те също така се разглеждат като пример за форма на ангажимент.

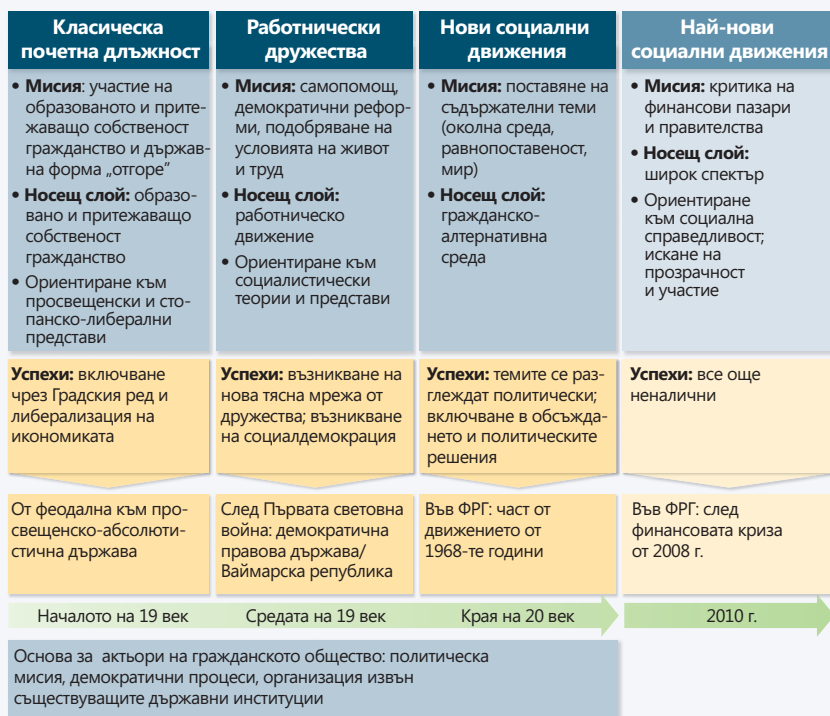
Като резултат, при четирите примера се вижда, че става въпрос за смесица от три силно въздействащи фактора: **политическа мисия**, която не е стояла, респ. не стои в плана за действие на политически властващите, претенция за **самоуправлявани и демократично формирани** процеси и, не на последно място, желанието да бъдеш политически деен **извън държавните институции**.

Още на това място може да се констатира, че развитието на (гражданското) общество благоприятства също реформите и преломите в държавата. В случая има както интеграционни, така и контролни стратегии от страна на държавата. Отношението между държава и гражданско общество е и остава не отношение на извеждане, а отношение на допълване.

*Част от
движението
от 1968 г.*

Нов феномен

*Различен
ангажимент:
свързващи
елементи*

Фиг. 20: Исторически форми на актьори на гражданското общество

Дори този кратък поглед към историята на актьорите на гражданското общество разкрива диапазона на ангажираността, но също и продуктивното и изпълнено с напрежение отношение с държавата.

Без съмнение, както четирите описани форми, така и очертаната тук история са рудиментарни и далеч не отразяват разнообразието от форми и теми на актьорите на гражданското общество в днешно време. За да скицираме поне това разнообразие, по-долу в кратки „информационни картони“ ще представим съществени актьори.

Типове актьори на гражданското общество

В нестопанската област организационните форми се различават значително. Тук ще бъдат представени най-важните. За целта се вземат под внимание държавните рамки, емпирични данни и обичайни въпроси.

ДОБРОВОЛЧЕСКИ АГЕНЦИИ

Поле на дейност	• Информация, консултиране и осигуряване на заетост на доброволци в дружества, инициативи и т.н. • Връзки с обществеността и лобиране за гражданска ангажираност • Консултиране на организации с доброволци • Евентуално допълнителни проекти
Първа поява	От средата на 90-те години; концепция от Холандия и Великобритания
Брой в Германия	Около 400 / източник: www.bagfa.de / към 5 март 2012 г.
Финансиране/ организация	• Отчасти оборудване от общината, фондации и асоциации • Частично финансиране евентуално чрез привличане на проектни средства от фирми
Основни проблеми и въпроси на бъдещето	• Финансиране (персонал, квалифициране на персонала) • Разширяване на спектъра от задачи от посредничество на доброволци към „център за гражданска ангажираност“
Източник/цитирана литература	Jakob, 2010: 237–239
Интернет	www.bagfa.de

ПЕНСИОНЕРСКИ БЮРА

Поле на дейност	• Подкрепа на възрастни хора в ангажираността им и компетенциите им за ангажираност • Подпомагане на участието на възрастни хора • Представяне на положителен образ на старостта • Увеличаване на способността на възрастните да действат самостоятелно • Услуги за общините в тази област
Първа поява	От 90-те години
Брой в Германия	Около 300 (в Националната асоциация) / източник: www.seniorenbueros.org / към 5 март 2012 г.
Финансиране/ организация	Често през общините, тъй като, съгласно параграф 71 от Социален кодекс II, същите са задължени на предлагане от социален, културен вид и консултиране в тази област. Общините изпълняват и делегират евентуално чрез финансирането на пенсионерските бюра това държавно задължение за действие.
Основни проблеми и въпроси на бъдещето	• Трансгенерационни проекти като допълнителна тема • Откриване и обвързване с други актьори на гражданското общество • Отчасти проблеми с финансирането
Източник/цитирана литература	Jakob, 2010: 239–241
Интернет	www.seniorenbueros.org

КОНТАКТНИ ЗВЕНА ЗА САМОПОМОЩ

Поле на дейност	• Консултиране и подпомагане • Организационна подкрепа (предоставяне на помещения) • Професионална помощ при основаването на нови групи за самопомощ • Обвързване с институции като болници и т.н. • Основна област: социална, психосоциална и здравно ориентирана самопомощ
Първа поява	От 80-те години
Брой в Германия	Контактни звена: около 280 / групи за самопомощ: 70 000 до 100 000 / източник: www.nakos.de към 2010 г.
Финансиране/ организация	Самопомощта се подпомага от здравните каси въз основа на параграф 20с от Социален кодекс V. Наред със субсидии от общините, това подпомагане формира преобладаващата част от финансирането.

Основни проблеми и въпроси на бъдещето	• Намаляване на общинските субсидии • Премахване на предразсъдъци при класически институции (например традиционната медицина) • Участието в комисиите за самоуправление на здравните каси би могло да бъде засилено и разширено.
Източник/цитирана литература	Jakob, 2010: 241–244
Интернет	www.nakos.de

ГРАЖДАНСКИ ФОНДАЦИИ

Поле на дейност	• Открити по отношение на съдържанието на целите на фондацията • Правно неясно дефинирани, но сертифицирани от „Инициатива Граждански фондации“, критерии: - Действащи независимо и автономно - Насочени към обществена полза и „от граждани за граждани“ - Устойчив и траен ангажимент за общността - Географски ограничено пространство - Подкрепа на граждански ангажимент
Първа поява	Основаване на първата гражданска фондация в Германия през 1996 г.
Брой в Германия	Около 300; понастоящем 225 сертифицирани / източник: www.die-deutschen-buergerstiftungen.de / към 23.09.2011
Финансиране/организация	• Съвместни фондации на граждани • Открити дарения • Отчасти участие на корпоративни банки и спестовни каси • Демократична и партиципативна организационна структура (управителен съвет, съвет на фондацията)
Основни проблеми и въпроси на бъдещето	• Утвърждаване само в малък обществен сегмент на добре/по-добре поставените лица • Досега в широка степен западногермански феномен • Отчасти много силно влияние на финансовите институти • Професионализация
Източник/цитирана литература	Jakob, 2010: 244–246
Интернет	www.die-deutschen-buergerstiftungen.de

МЕСТНИ СЪЮЗИ ЗА СЕМЕЙСТВА

Поле на дейност	• Подобряване на грижите за децата и условията на живот на семействата • Подобряване на удобството за семействата в жилищната среда и трудовия свят • Целева група: например. търговско-промишлена палата и фирми
Първа поява	2004 г. федерална инициатива
Брой в Германия	660 / източник: www.lokale-buendnisse-fuer-familie.de / към 5 март 2012 г.
Финансиране/организация	Обединения на местни актьори от политиката, администрацията, икономиката и гражданското общество
Основни проблеми и въпроси на бъдещето	• Трансгенерационни проекти като допълнителна тема • Откриване към други актьори на гражданското общество и обвързване с тях • Отчасти проблеми с финансирането • На федерално ниво: финансиране на Бюро за услуги (със средства на Федералното министерство по въпросите на семейството, пенсионерите, жените и младежите и на Европейския социален фонд) • Инициатори често са общините
Източник/цитирана литература	Jakob, 2010: 246–249
Интернет	www.lokale-buendnisse-fuer-familie.de

МУЛТИГЕНЕРАЦИОННИ ДОМОВЕ

Поле на дейност	• Подкрепа на семейства, пенсионери, деца, младежи • Нови места за среща на поколенията • Подкрепа на съвместимостта между семейство и професия • Често предложения от вида майка-дете и родители-дете
Брой в Германия	Около 500 / източник: www.mehrgenerationenhaeuser.de / към 5 март 2012 г.
Финансиране/организация	• Национално звено за услуги с цел подкрепа • Програма на Федералното министерство по въпросите на семейството, пенсионерите, жените и младежите с цел поне един мултигенерационен дом във всеки окръг и във всеки необвързан с окръг град. Тази програма дава възможност за разпределени и ограничени в пет години федерални субсидии. • Възможност за отбиване на алтернативната военна служба
Основни проблеми и въпроси на бъдещето	• Преструктуриране и нова насоченост на съществуващите институции • Като тенденция предлагането се концентрира по-скоро върху една целева група и по-малко върху трансгенерационни мероприятия • Открит въпрос: как могат да бъдат подобрени включването на доброволци и сътрудничеството с щатните служители? • Какво се случва след петте години на държавно финансиране?
Източник/цитирана литература	Jakob, 2010: 249–251
Интернет	www.mehrgenerationenhaeuser.de

ДРУЖЕСТВА

Поле на дейност	• Обединение на физически, респ. юридически лица, които работят заедно предприемачески • Най-различни области на социалния, културния и политическия живот
Първа поява	На отделни места още през Средновековието; в Шотландия с Робърт Оуен през 1799 г.; в Германия през 1847 г.
Брой в Германия	Около 545 000 / източник: Embacher/Lang, 2008: 44 / към 2001 г.
Финансиране/организация	• „Персонално дружество“ с „клубен характер“ • Минимум седем учредители, предимно като регистрирано дружество с устав и демократични основни принципи. • Финансиране от членски внос и дарения
Основни проблеми и въпроси на бъдещето	• Като тенденция трайният ангажимент намалява, което затруднява непрекъснатата работа • Проблеми с финансирането заради непостъпващ членски внос • Проблеми с отговорността на управителния съвет, доколкото в устава на дружеството изрично е посочена отговорността със собственото имущество

КООПЕРАЦИИ

Поле на дейност	Обединение на физически, респ. юридически лица, които работят заедно предприемачески
Първа поява	На отделни места още през Средновековието; в Шотландия с Робърт Оуен през 1799 г.; в Германия през 1847 г. основаване на първите две кооперации; през 19 век също основаване на социалдемократично формирани кооперации за жилищно строителство
Брой в Германия	Около 5 400 кооперации, регионални, национални централи, кооперативни асоциации на регионално/национално ниво / източник: www.dgrv.de / към 31 декември 2010 г.
Финансиране/организация	• Принцип на идентичност: вземащите решения, деловите партньори и инвеститорите са идентични • Организационни принципи на кооперациите: самопомощ, самоуправление и самоотговорност
Основни проблеми и въпроси на бъдещето	(Законово) ограничаване на кооперативната система в Германия до комерсиални цели

Източник/цитирана литература Zimmer, Priller, 2007

Интернет www.dgrv.de

ХОСПИС ДВИЖЕНИЕ

Поле на дейност	• Подпомагане на тежко болни и умиращи хора в стационарна и амбулаторна форма • Подпомагане и консултиране на роднините • Връзки с обществеността на тема „Умиране в обществото“.
Брой в Германия	Около 1 500 амбулаторни хоспис служби, 180 стационарни хосписа, около 80 000 доброволно ангажирани лица / източник: www.dhprv.de / към 5 март 2012 г.
Финансиране/ организация	• Правосубектност 57% като ООД (в обществена полза), 24,6% като дружество, 10,8% като фондация [Allert, 2010: 12] • Субсидии от здравните каси (параграф 39а от Социален кодекс V) • Нуждата от амбулаторни хоспис служби е по-висока от реално съществуващия брой.
Основни проблеми и въпроси на бъдещето	Финансово осигуряване [вж.: Allert, 2010: 86]
Източник/цитирана литература	Allert, 2010
Интернет	www.dhprv.de

ДВИЖЕНИЕ СОЦИАЛНА ТРАПЕЗА

Поле на дейност	• Снабдяване на нуждаещи се с храна, която иначе би била унищожена • Отчасти проекти за целеви групи (например младежи)
Първа поява	Първа социална трапеза в Берлин
Брой в Германия	Повече от 880 социални трапези / източник: www.tafel.de / към октомври 2010 г.
Финансиране/ организация	• Финансиране чрез предметни и парични дарения • Организационна форма близо 50% като дружество, около 50% финансирани от различни дружества в обществена полза; около 50 000 доброволни помощници • Снабдяване на около 1,3 милиона нуждаещи се
Основни проблеми и въпроси на бъдещето	• Даренията на хранителни продукти не се увеличават толкова силно колкото търсенето • Нарастващ брой нуждаещи се деца и младежи • Силно регионално вариране в постъпленията от дарения • Дискусия: Решават ли социалните трапези един проблем или подкрепяте това, че държавата не изпълнява задължението си? [вж. Lorenz, 2012]
Интернет	www.tafel.de

Гражданската ангажираност

Третият сектор и организациите му живеят от това, че гражданите се включват, застъпват и ангажират доброволно. И действително, броят на доброволците в Германия е не само стабилен, но също и впечатляващ, както внушително показват събраните от 1999 г. представителни данни от изследването на доброволчеството. При това редовно биват установени две основни стойности: **обхватът** на гражданското общество и **квотата на ангажираността**.

Понятия:
обхват и квота
на ангажимента

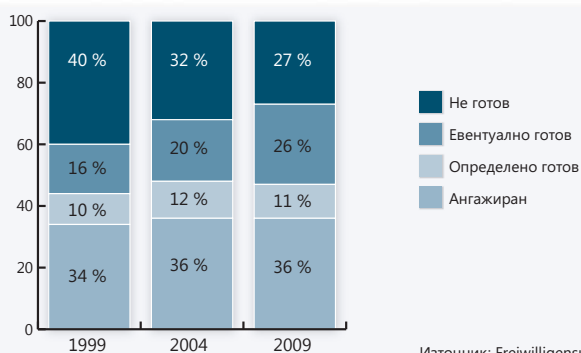
С **обхвата** се прави опит да бъдат обхванати всички лица, които са станали активни в гражданското общество, респ. са имали допирни точки. Така през 2009 г. дружествата, организациите, групите или обществените институции от третия сектор са достигнали 71% от населението (1999 г.: 66%; 2004 г.: 70%) [BMFSFJ, 2010: 5].

Обхват

Квотата на ангажираността, от своя страна, обхваща всички онези, които са поели поне една доброволна дейност. За период от десет години тази квота е сравнително стабилна (1999 г.: 34%; 2004 г.: 36%; 2009 г.: 36%).

Квота на ангажираността

Готовността за доброволна ангажираност също се увеличава:

Фиг. 21: Доброволен ангажимент и готовност за доброволен ангажимент (население над 14 години; данни според Федералното министерство на семейството, пенсионерите, жените и младежите) [BMFSFJ, 2010: 8]

На пръв поглед изглежда вече имаме високо ниво и едно жизнено гражданско общество. Всъщност, в случая видяхме, че става въпрос за широко разклонена и преди всичко доброволна ангажираност.

Тази дефиниция на доброволна и слабо нормирана ангажираност може да звучи добре и консенсуално. Различните гледища на солидарното и либералното гражданско общество, но също и примерите за „негражданско общество“ (вж. примера на Хорст във въведението) обаче показва, че общественото въздействие на ангажираността трябва да бъде проверено критично в нормативен аспект.

Проверка на въздействието ...

За нормативната представа на социалната демокрация не всяка ангажираност е смислена, респ. трябва да бъде предпочетена пред една дър-

... и на разпределението на ангажираността

жавна организация. И също така, не е достатъчно хора да се ангажират доброволно, а по-скоро с това те да поемат функция за и в консултативната демокрация. Не е достатъчно също ограничаването на ангажираните лица до малцина, които носят със себе си материалните предпоставки.

В солидарното общество са вписани една нормативна представа за демокрация и една широка възможност за участие и вземане на решения потенциално на всички хора, чиято реализация трябва да бъде критично проверена и от които се извеждат задължения за действие за държавата.

Ето защо, от тази нормативна гледна точка, към емпиричните данни могат да се отправят няколко съществени въпроса.

Основни въпроси към емпиричните данни за гражданския ангажимент от гледна точка на социалната демокрация са:

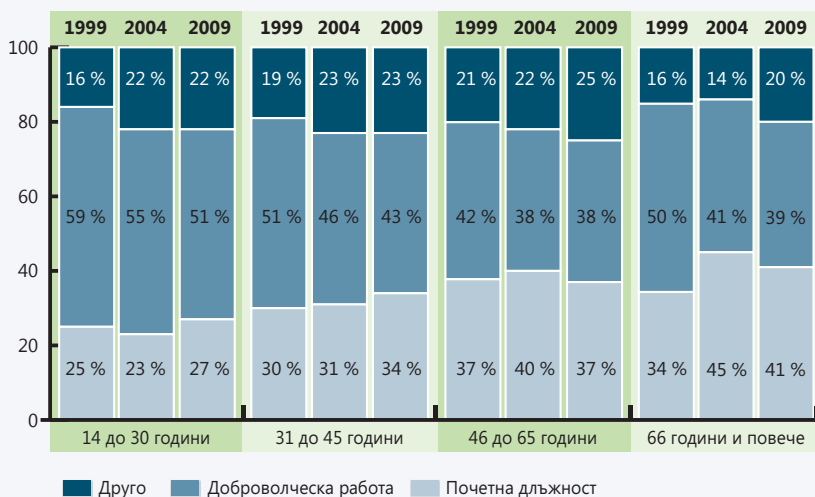
- Как се развиват участието и формите на участие?
- Как стои въпросът с мотивите и причините за гражданската ангажираност? Какви пречки има за това да участваш активно в гражданското общество?
- Как гледа индивидът на държавността и взаимодействието между държава и гражданско общество?
- Как са формирани готовността и разбирането за това да участваш в демокрацията? Доколко съществува готовност за ангажиране в смисъла на делиберативна същност на гражданското общество?
- Макар държавата да може да делегира определени обществени задачи: колко стабилно може да бъде гражданското реализиране на държавно делегирани задачи?
- И не на последно място: могат ли действително всички да участват в гражданското общество?

Как се развиват участието и формите на участие?

Когато социалната демокрация, като нормативен модел, се нуждае от солидарно гражданско общество, в случая, от една страна, става въпрос за квотата на ангажираността, от друга – за формите, с които се включват участващите лица. Тъй като държавата има задачата да насърчава активно ангажираността, развитието на формите на участие има значително политическо значение.

Още в анкетната комисия на германския Бундестаг „Бъдеще на гражданската ангажираност“, създадена при червено-зеленото правителство през 1999 г. и която представя заключителния си доклад през 2002 г., е било спорно доколко трябва да се изхожда от криза на класическата почетна длъжност, а заедно с това и от нарастващо значение на нови организационни форми [вж.: Deutscher Bundestag, 2002: 49, 335].

Данните от актуалното изследване на доброволчеството обаче показват преди всичко, че се касае за въпрос, на който трябва да се отговори диференцирано според възрастовите групи:

Източник: Freiwilligensurveys

Фиг. 22: Разбиране на доброволческата дейност по възрастови групи (информация за най-времеемката доброволческа дейност; данни според Федералното министерство на семейството, пенсионерите, жените и младежите) [BMFSFJ, 2010: 15]

Според това, като тенденция, делът в най-младата възрастова група между 14 и 30 години е не толкова ориентиран към класическата почетна длъжност, колкото към „доброволческата работа“ – точно за дългосрочни стратегии това ще трябва да доведе дотам, че възможностите за краткосрочно и тематично участие в проекти и инициативи трябва да бъдат разширени. Същевременно това изисква от по-скоро класическите почетно-длъжностни структури да се заемат с други форми на сътрудничество и начини на работа, без при това да се отказват от своята същност.

Как стои въпросът с мотивите и причините за гражданската ангажираност? Какви пречки има за това да участваш активно в гражданското общество?

Този въпрос също има особено значение за социалната демокрация: мотивите и причините за ангажимента насочват вниманието към това дали гражданската ангажираност действително реализира предполагаемия потенциал за солидарни действия.

И в тази област е решаващо правото на участие не само да се декларира абстрактно, но също и да се фокусираме върху (възможностите за) реализацията.

По отношение на мотивите и причините за доброволната ангажираност резултатите от изследването на доброволчеството като цяло са положителни, както показват следните две графики:

Фиг. 23: Причини за доброволния ангажимент
(всички ангажирани лица над 14 години; данни според Федералното министерство на семейството, пенсионерите, жените и младежите)
[BMFSFJ, 2010: 12]

Фиг. 24: Очаквания от доброволния ангажимент (информация за най-вреемектата доброволческа дейност; Федералното министерство на семейството, пенсионерите, жените и младежите) [BMFSFJ, 2010: 13]

Причините и мотивите, които посочват анкетираните, разкриват, че в гражданствения ангажимент има едно солидарно ядро, което съзнателно се застъпва за общността и е заинтересовано да помага на другите, но същевременно има претенцията да участва във формирането на обществото. Това ясно противоречи на позиции, които целят само(!) собствената полза.

- **Как гледа индивидът на държавността и взаимодействието между държава и гражданско общество?**
- **Как са формирани готовността и разбирането за това да участваш в демокрацията? Доколко съществува готовност за ангажиране в смисъла на делиберативна същност на гражданското общество?**

Тези два въпроса касаят отношението на допълване между държавата и гражданското общество. Точно в това взаимодействие са най-големите разлики между либералното и солидарното гражданско общество. Следователно, какво е разбирането при ангажираните?

Фиг. 25: Желания за подобрене на доброволците към организацията (информация за най-времеемката доброволческа дейност; данни според Федералното министерство на семейството, пенсионерите, жените и младежите) [BMFSFJ, 2010: 45]

Фиг. 26: Предложение за подобрене на доброволците към държавата, респ. обществеността (информация за най-времеемката доброволческа дейност; данни според Федералното министерство на семейството, пенсионерите, жените и младежите) [BMFSFJ, 2010: 46]

Очевидно, както преди, нуждата от подпомагане на ангажираността е доста голяма. Всъщност, в случая се отразява това, че едно активно гражданско общество не може да служи именно за финансовото облекчаване на държавата. Напротив, и на индивидуалното ниво на отделните ангажирани се призовава за по-добро финансово осигуряване и инфраструктура. Това значително противоречи и на това място на либералните концепции за гражданско общество и ограничаването на социалните трансфери.

За съжаление – и това е неприятен недостатък в изготвянето на въпросника за изследването на доброволчеството – предложените възможности за отговор на въпросите за желанията за подобрене на граждански ангажираните спрямо държавата са ограничени. В изброените отговори не се вземат под внимание въпросите за по-добро участие и включване в процесите на вземане на решения.

В това отношение може само да се предполага, че високите стойности на одобрение на желанието да се ангажираш за формирането на обществото (вж. фиг. 29) съдържат също консултирането и участието в процесите на вземане на решения. Следователно, с помощта на държавния материал не може да се установи дали от ангажираните се изисква съзнанието за „делиберативната претенция“ на гражданското общество.

Тогава тук може да се прибегне само до одобрението и включването в ориентирани към участие проекти. Тук преди всичко трябва да се посочат „клетката за планиране“ и „гражданският бюджет“ (вж. по-нататък „Политика на ангажиране в общината“).

Макар държавата да може да делегира определени обществени задачи, възниква въпросът колко стабилно може да бъде гражданското реализиране на държавно делегирани задачи? В края на краищата, това зависи също от дългосрочността и планируемостта на ангажираността. Следователно, как стои въпросът с дългосрочната стабилност на гражданската ангажираност?

Най-напред в периода от 1999 г. до 2009 г., т.е. все пак едно десетилетие, може да се констатира, че въпреки своята доброволна основа и въпреки всички дебати за индивидуализация, гражданската ангажираност се държи стабилно. В това отношение сътрудничеството и разделението на отговорността между държавата и гражданското общество не са застрашени от тази страна.

Действително, гражданската ангажираност, а също и институциите на гражданското общество, до голяма степен са стабилни. Това обаче не може да заблуди, че точно във времена на по-рестриктивна бюджетна политика в социалната сфера не може да има стабилност без съответното финансово осигуряване.

Тук между държавата и гражданското общество се разкриват тенденции, които не могат да бъдат оценени в смисъла на положително взаимодействие. Ето два примера към това:

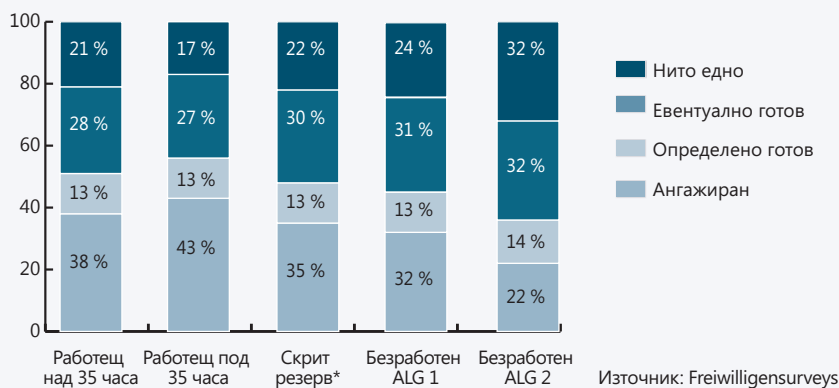
- „Междувременно всички федерални провинции прилагат в сферата на грижите данъчно облекчение върху доходите извън основната професия“ [AK Bürgergesellschaft und Aktivierender Staat, 2010: 10; цит. по: Lenhart, 2010: 35]. Тук, чрез работещи на доброволни начала се запълва едно съществено обществено поле на работа, в което би трябвало да бъдат създадени регулярни работни места. Това потенциално няма да промени нищо в отчасти скандалните условия на труд на обгрижващия персонал. На това място обаче точно това трябва да бъде важно за социалната демокрация.
- Възможностите за работа с обезщетяване за направените допълнителни разходи, обичайно наричани „работа за 1 евро“, вече предизвикват конкуренция на изтласкване в социалния сектор. Действително, законовата регулация предвижда, че не трябва да бъдат замествани регулярни дейности, а само да бъдат създавани допълнителни и при това целта трябва да бъде „довеждане до пазара на труда“. Съответни изследвания [вж. Lenhart, 2010: 24–26] обаче поставят под съмнение реализацията на тази претенция. Допълнителен риск следва от това, че броят на опционните общини се увеличава значително, т.е. много общини поемат единствената отговорност за бюрата по труда. С това е свързан структурният риск, че общината е едновременно доставчик на такива работни места и потребител, т.е. може да си организира евтин пазар на труда за сметка на търсещите работа.

В това отношение, от гледна точка на социалната демокрация, стабилността на едно жизнено гражданско общество е напълно похвална. Същевременно обаче е необходимо ясно противопоставяне на действително съществуващата функция на временен заместител.

И не на последно място: могат ли действително всички да участват в гражданското общество?

От гледна точка на социалната демокрация обаче, особено критични

остават изключването на слоеве от населението в неравностойно положение и социалните пречки да се ангажираш. Това се разкрива особено ясно при две избрани групи:

Фиг. 27: Готовност за доброволен ангажимент по групи на пазара на труда (население над 14 год.; данни според Федералното министерство на семейството, пенсионерите, жените и младежите) [BMFSFJ, 2010: 22]

Ясно е, че ангажираността, а също и готовността да се ангажираш, е значително по-малко изразен при регистрираните като безработни. Но с 68% групата на онези, които принципно са готови да се ангажират, е значително мнозинство. В изследването не се разглеждат по-обстойно причините защо тогава един ангажимент не бива реализиран.

По поръчение на Фондация Фридрих Еберт, Карин Ленхарт представя едно заслужаващо да се прочете изследване *Ангажимент и безработица – поглед в едно тъмно поле* [Lenhart, 2010], което хвърля светлина върху комплексната житейска ситуация и пречките. В случая става ясно, че се касае както за финансови, така и за обществени, а дори и за правни аспекти:

- Във финансово отношение чрез обезщетението за безработица II естествено може и трябва да бъде предложено едно основно осигуряване. Така Ленхарт [Lenhart, 2010: 18] напълно основателно насочва вниманието към това, че с решението си от 9 февруари 2010 г. (BVerfG, 1 BvL 1/09 от 09.02.2010) Федералният конституционен съд е предписал осигуряването на достоен за човека екзистенц минимум, който изрично изисква също един минимум от културно и обществено участие. Последвалото ново изчисление обаче почти не променя нищо във финансовото положение на получателите на обезщетение за безработица II.

Финансови,
обществени и
правни пречки

- Решаващ обаче трябва да бъде също свързаният с безработицата процес на дезинтеграция: така изходните точки за разговори с ангажираните работещи стават по-трудни, тъй като ежедневиеният житейски опит е значително различен. Съвместното организиране на свободното време около почетната длъжност обикновено означава допълнителни разходи. Разбира се, като пречки трябва да се разглеждат също въпроси за самочувствието и самоуважението. Всичко говори за това, че на първо място действително трябва да става въпрос за далеч по-добро финансово обезпечаване, но също така да бъде развита широка представа за интеграция.
- С регулациите на Социален кодекс II § 31 законово се урежда „задължението за търсене на работа“, при което търсещият работа се задължава да съдейства. Служителите в бюро по труда/агенцията по труда преценяват дали ангажиментът на търсещите работа е съвместим с предписанията на този закон. В края на краищата, това подчинява почетно-длъжностния ангажимент на произвола и разума на служителите в бюро по труда. Освен това, не бива да се изпуска от поглед това, че да постигнеш сам препитанието си и да можеш да печелиш с труд е основен елемент на участието в обществото. Същност на социалната ни държава е това, че това е предшестващо и вписано в солидарните системи на осигуряване като претенция към всички. В това отношение несъмнено има нужда от премисляне на интеграцията в пазара на труда, от една страна, и добро-волната ангажираност, от друга.

*Ангажираност:
феномен на
средната класа?*

Сумарно с помощта на статистическите данни може да се види, че гражданската ангажираност, както преди, е предимно феномен на средната класа [вж. също: Walter 2011].

Във всеки случай това не означава, че така наречената низша класа не би била активна, както показва едно по-ново изследване: „Непосредствената среда е изключително важна за „низшата класа“. Изходни точки за ангажираност и активност се откриват почти най-вече тук. Често човек въобще не се движи извън квартала, ето защо, местната инфраструктура се използва особено интензивно. Тя и собствената неформална (помощна) мрежа тук са ситно изплетени и – ако щете – удобно, така че в рамките на тази лимитирана сфера се случва много“ [Walter, 2011: 194].

Освен това, като тенденция гражданската ангажираност бетонира социалното неравенство, както Ленхарт описва нагледно с помощта на пример: „От 17-те % упражняващи професия доброволци, които към този момент

(2001 г.) получават обезщетение за разходите, 30% са държавни служители. Работници и служители, които представляват четири пети от упражняващите професия доброволци, а с това и носещите слоеве на доброволчеството, в съответствие с тенденцията не получават нищо” [Lenhart, 2010: 14].

За една втора група от населението тук трябва да се засегне въпросът за участието от изследването на доброволчеството от 2009 г.: значително намаляване на доброволческата дейност се забелязва и при една – на пръв поглед – привилегирована група от населението, студентите. Изразеното също от авторите на изследването на доброволчеството и логично предположение е, че заради наподобяващите училище бакалавърски специалности с тяхното засилване на ангажиментите вече не остава време покрай другото да се ангажираш доброволно. Освен това, много студенти сами (трябва да) печелят пари за издръжката си и това ограничава допълнително възможностите за действие. Както при търсещите работа, така и при студентите, може да се види много ясно, че материалните и организационните предпоставки трябва да подхождат на доброволна ангажираност.

За двата въпроса, стабилността на обществените актьори и интеграцията на възможно най-много хора, може на първо място да се констатира, че държавата трябва да вземе насериозно своите задължения за действие и трайно и дългосрочно да ги поеме по-силно. В това отношение няма нужда от пасивно приемане на гражданска ангажираност – както го формира едно либерално разбиране, а от активна и целенасочена политика на ангажиране, която развива по-нататък взаимодействието между демократична държава и солидарно гражданско общество. По-нататъшното развитие на стратегии и инструменти за това ще трябва да представлява едно ядро.

Ако се разгледат тези – със сигурност само повърхностни данни, става ясно, че количественото участие в акции и институции на гражданското общество не означава неизбежно, че с това и претенциите на едно солидарно гражданско общество трябва да бъдат изпълнени в качествено отношение. Точно в количественото прилагане остава още много място за подобрения.

Това колко различно се разбира и изживява политиката на ангажиране на федерално, провинциално и общинско ниво и колко много се различават общественно-политическите представи на консерватори, либерали и социалдемократи, разкрива, че става въпрос за сложно взаимодействие, както по-горе вече беше допуснато.

*Намаляване на
ангажираността
при студентите*

5. ПОЛИТИКАТА НА АНГАЖИРАНЕ КАТО ПОЛИТИЧЕСКО ПОЛЕ

В тази глава

- политиката на ангажиране се разработва като самостоятелно политическо поле;
- се показва как с политика на ангажиране сътрудничеството между демократичната държава и солидарно и делиберативно гражданско общество може да бъде засилено и подобро;
- предложенията за реформи и подобрения от гледна точка на социалната демокрация се поставят на дискусия.

В Глава 2 с помощта на схема описахме взаимодействието между демократична държава, солидарно гражданско общество и пазар от гледна точка на социалната демокрация:

Фиг. 28: Нормативно разбиране за държава, гражданско общество, пазар от гледна точка на социалната демокрация

В случая на държавата се падат различни задачи. От една страна, тя трябва да насърчава гражданското общество и да включва в процесите си на вземане на решения. От друга страна, нейна задача е да координира и ограничава пазара и с това да формира също отношението между пазар и солидарно гражданско общество.

Допълнителна литература:

Разширена версия на тази глава с допълнителен поглед върху нивата страна, федерация и ЕС в: Онлайн кадемията на Фондация „Фридрих Еберт“, модул „Социална демокрация“.

► www.fesonline-akademie.de

Като междусекторна тема, **политиката на ангажиране** обхваща стратегиите, които общините, провинциите, федерацията и Европа избират,

- за да насърчат гражданската ангажираност на отделните граждани;
- за да насърчат и свържат актьори и организации на гражданското общество;
- за да включат актьори и организации на гражданското общество в решения, които засягат тях и тяхното поле на работа.

В случая задълженията за действие, стратегиите и инструментите на държавата могат да бъдат обобщени с понятието „политика на ангажиране“.

Понятието „политика на ангажиране“, като описание на самостоятелно и междутематично политическо поле, все още е

относително ново. То се основава на партиципативно и насочено към реформи разбиране за „гражданска ангажираност“.

Изходната точка на това значително по-широко разбиране за гражданска ангажираност е в анкетната комисия „Бъдеще на гражданската ангажираност“ (1999 – 2002 г.). Оттогава то бавно се е утвърдило като самостоятелно политическо поле, както на общинско и провинциално, така и на федерално ниво.

При това не е случайно, че при анкетната комисия става въпрос за червено-зелена инициатива: разбирането за солидарно гражданско общество отговаря по-скоро на една „лява“ среда.

Понятието „политика на ангажиране“ е намерило широка подкрепа и в гражданския лагер на ХДС/ХСС, макар и с поставяне на други акценти и регионални разлики. Несъмнено същите следват и от различното разбиране за „гражданско общество“ (виж горе) и неговата функция за демократичната държава [вж.: Roth, 2010: 611].

Политиката на ангажиране стига далеч особено на общинско ниво – затова тук трябва да се спрем на нея.

В гражданското общество хората по вътрешно убеждение поемат отговорност за другите, действат в интерес на общото благо. Често те забелязват по-рано от властите къде е нужна помощ. Те работят на обществени начала в дружества, фондации, инициативи и неправителствени организации. Ние искаме работата на доброволни начала да получи по-голямо признание и по-добро обезпечаване [Hamburger Programm, 2007: 31].

Повторно разглеждане: държавни задължения за действие

Политика на ангажиране: ново понятие

Изходна точка: анкетна комисия

Консервативно: други акценти

На общинско ниво¹⁹ процедурите и инструментите за подпомагане и участие на гражданите, но също и на актьорите на гражданското общество, са особено важни. За голямото значение на политиката на ангажиране на общинско ниво има много причини:

- На първо място става въпрос за ниво, на което въздействията в облика на града, транспорта и инфраструктурата могат бъдат видяни, а също и повлияни.
- Обикновено дружествата, съюзите, инициативите се отнасят или тематично за местни теми, или в организационната си форма са регионално позиционирани. Така около 80% от гражданските ангажменти се извършват на място [Bogumil, Holtkamp, 2010: 382].
- Накрая, не може да не играе значителна роля и това, че регионалната политика много повече има възможността да покаже лично присъствие и съответно да се обърне към гражданите за ангажимент.

Интересно е, че в Германия засилването на общинското участие се развива с бюджетната криза на общините през 90-те години. Провинциите се опитват чрез едно по-силно участие да предотвратят предвидимата заради съкращенията легитимационна криза. Така през 90-те години във всички областни провинции (освен в Баден-Вюртемберг, където от дълго време вече има съответни регулации) са променени общинските конституции. Участието на гражданите трябва да бъде засилено чрез три инструмента: кметове вече се избират пряко и са въведени граждански решения и гражданска инициатива [Bogumil/Holtkamp, 2010: 383–386]. Отчасти тези промени се допълват чрез кумулиране и панаширане при общинските избори (например в Хесен).

С тези реформи е свързан и един нов образ на административните действия: с новия публичен мениджмънт вече се искат не толкова силно йерархични и основаващи се на разделението на труда „суверенни администратори“, колкото ориентация към услугите и близост с гражданите. Същевременно общинските администрации получават нов модел на управление, при който вече не трябва да се преговаря за работни задачи, а за цели с открита организация.

Реформите от 90-те години се характеризират с персонализация (в лицето на кмета), управленско мислене и откриването към плебесцитни елементи.

19 Тази глава се основава до голяма степен на: BOGUMIL, Jörg, HOLTkamp, Lars. Bürgerkommune konkret. Vom Leitbild zur Umsetzung. Ein Leitfaden für die kommunale Praxis, Bonn, 2002. Digitale Bibliothek der Friedrich-Ebert-Stiftung, 382-403. < <http://library.fes.de/pdf-fi/les/stabsabteilung/01431.pdf> >

Макар че оценките на реформи винаги са формирани от личните политически нагласи и мнения и с това не може да има общовалидна оценка от гледна точка на социалната демокрация, тук все пак реформите ще бъдат грубо подредени.

*Оценка от
гледна точка
на социалната
демокрация*

Демократизацията в посока на по-демократични и преди всичко плебисцитни елементи може, в смисъла на по-силно участие, със сигурност да бъде оценена положително за социалната демокрация. Включването на гражданите като представители на собствените им интереси несъмнено е важно желание на социалната демокрация.

*Пряко-
демократични
елементи:
положителни*

Това впрочем не означава, че и постигнатите чрез граждански инициативи, решения и запитвания резултати съответстват на политическите цели на социалната демокрация. От гледна точка на социалната демокрация, политически успехи са успешните граждански инициативи срещу приватизационната вълна при грижата за осигуряване на съществуването (общински транспортни предприятия, водоснабдяване и т.н.). Тук гражданските инициативи отчасти засилват обществената отговорност за грижата за осигуряване на съществуването. Така отхвърлянето на едно общо по-дълго учене в основното училище в Хамбург противоречи на социалдемократичната представа за равенство на шансовете.

*Резултати
от гласувания:
непостоянни*

Преките избори на граждани на първо място са въпрос на общинска демокрация и засягат само непряко отношението между гражданско общество и държава. Много е спорно дали въвеждането на преки избори представлява успешна демократизация.

*Преките избори
не безспорни*

С основание обаче се обръща внимание на отчасти надхвърлящия границите на отделните партии висок престиж на вече директно избираемите кметове, а с това и на подкрепата при гражданите [вж.: Vogumil, Holtkamp, 2010: 384].

От друга страна, от демократични съображения възниква въпросът доколко е вредна персонализацията на важната демократична институция на градските и общинските съвети, в които се провеждат квалифицирани дискусии и процеси на гласуване. При това чрез прекия избор нерядко конфликтният потенциал между съвет и шеф на администрацията се увеличава. В случая общинските конституции имат различна степен на самостоятелност. В Бава-

рия например един кмет може да подаде оставка, ако вече няма зад себе си собствено мнозинство в съвета. В Долна Саксония тази стъпка не е възможна.

Нови изборни
процедури:
предимства и
недостатъци

Подобна аргументация би могла да се приложи при въпроса за кумулирането и панаширането. От една страна, обръща се внимание на по-голямата изборна свобода на отделния гражданин чрез персонализацията и индивидуалното изготвяне на листите. От друга страна, чрез това партиите губят едно ядро на своето политическо формиране на волята, защото вече не могат да решават сами комбинацията от програма и личност, а само да я предлагат.

С тази форма на общинска конституция отношението на допълване между демократична държава и солидарно и делиберативно гражданско общество със сигурност не е било и все още не е достигнато. Пряко-демократични елементи – като гражданското решение и гражданската инициатива – са едно добро допълнение към представителната демокрация, но позволяват не толкова консултативна функция на гражданите, колкото имат (напълно полезен) „характер на вето“.

Нов водещ
пример:
гражданска
община

Едва в последствие – макар и не във всички федерални провинции – се утвърждава нова дискусия около понятието „гражданска община“. Централно политическо желание в случая е било и е засилването на партиципативните елементи.

В изобразената на фиг. 31 схема Богумил и Холткамп обобщават умело този нов водещ пример:

Фиг. 29: Водещият пример за гражданска община (според Йорг Богумил и Ларс Холткамп) [Bogumil, Holtkamp, 2010: 38]

При тази представа за гражданска община прави впечатление, че тя не само дефинира различни роли, с които се определя отношението на общината към гражданите. Става въпрос също за ново разбиране за самата община.

Действително това разбиране за гражданска община може да се свърже с нормативната концепция за солидарно и делиберативно гражданско общество: така решаващи са не само отделните граждани като ползватели на обществени услуги, а също и дружества, инициативи и съюзи.

Ролята на съорганизатор и ролята на поръчител могат да бъдат разширени с делиберативни елементи, като може да става въпрос за качествена подкрепа и участие във вземането на решения. Две вървящи в тази посока разширения са четирите примера, посочени в каретата:

Като цяло, в сравнение с другите нива, общинските конституции, а с това и общините, се откриват най-широко към нормативния водещ пример на гражданското общество. На общинско ниво обаче все още остават значителни потенциали на подобрене по въпроси на финансовата подкрепа и участието в консултирането и вземането на решения.

Клетка за планиране:

Клетката за планиране е инструмент за участие, който цели да включи гражданите като консултанти по политически проекти и законодателни процедури.

Целта в случая е чрез модерирания метод гражданите да се използват като експерти в политическия процес.

Решаващо за успеха на клетките за планиране е това, че

- клетките за планиране се състоят максимално от 25 участници;
- участниците биват избрани случайно и според представителни гледни точки;
- участниците биват заплатени за своята работа;
- участниците биват въведени от модератори в своята задача и самите модератори имат неутрална и независима позиция спрямо законопроекта;
- участниците биват поставени в положение да погледнат на себе си като на активни граждани;
- политически отговорният за решаването орган е задължен да се занимае качествено и прозрачно с резултатите от клетката за планиране.

Допълнителна литература: Dienel, 2002.

*Исходни
точки за
гражданското
общество*

Граждански бюджет:

Гражданските бюджети са инструмент за участие, използван за първи път през 90-те години в някои общини. Всъщност, при гражданския бюджет става въпрос за това, че гражданите биват включени в решението за използването на обществени средства.

В случая има различни степени на отговорност при участието:

- Информирание: тук в особена форма се гарантират информацията и обявяването на бюджета и се използват възможно най-много канали за информация и дискусия.
- Участие: тук гражданите могат да участват във вземането на определени решения.
- Бюджетна отговорност: в тези случаи определени бюджетни пера се административно директно от гражданите. Например разпределението на средствата се делегира на градските спортни дружества.

Точно при гражданските бюджети обаче, наред с положителните резултати, в отделния случай трябва да се провери критично доколко не се подкопава легитимацията на избраните съвети. В това отношение става въпрос за метод на участие, приложим само в много тесни граници.

Допълнителна литература: Bogumil, Holtkamp (2002), www.buergerhaushalte.de

Метод на медиация:

Методите на медиация са инструмент за решаване на конфликти, алтернативен на съдебния процес и уреждането на спор.

В една медиация

- страните в конфликта могат самоотговорно и доброволно
- да разработят ориентирани към бъдещето решения за техния конфликт
- с помощта на неутрален модератор
- чрез установен метод.

Медиацията е метод, който цели както да реши консенсуално проблемите, така и да допринесе страните в конфликта да се върнат към едно мирно сътрудничество.

Чрез своята представа за зрели, самоотговорни участници в конфликта методите на медиация се опират на едно демократично разбиране на гражданите.

Допълнителна литература: Haft, von Schlieffen, 2009

Работилница на бъдещето и работилница на перспективата:

Работилниците на бъдещето и работилниците на перспективата са методи за участие, при които се канят граждани да вземат активно участие като засегнати лица в търсенето на решение и в реализацията на решението.

Общо за работилниците на бъдещето и на перспективата е, че се провеждат под формата на модерирани уъркшопи.

При работилницата на бъдещето участниците биват водени през тристепенен динамичен процес: фаза на критика („Нищо не свързва повече от това да ти е позволено да мърмориш и да можеш да се освободиш от разочарованието“), фаза на фантазия или утопия, в която по креативен начин се събират идеи по темата, и накрая фаза на реализация, в която се развиват проекти и инструменти, с които фантазията може да се превърне в реалност.

Точно в работата, свързана с градските райони, работилниците на бъдещето и на перспективата вече са прилагани много успешно.

Допълнителна литература: Dauscher, 2006; Holtkamp, Bogumil, 2002; FES, 2010: 60; 68.

Пътеводител за гражданско общество: www.buergergesellschaft.de/index.php?id=106199

Демокрация с нови медии:

С понятията електронна демокрация и електронно правителство новите медии също намират достъп до държавата и демокрацията. Пример за нова демократична култура на консултиране с помощта на Интернет е водещото предложение „Свобода, справедливост и солидарност в дигиталното общество“, приет на редовния партиен конгрес на ГСДП през 2011 г. в Берлин.

Този водещ документ е консултиран и изготвен преди конгреса с помощта на интернет платформата www.adhocracy.de. Той обаче не само е възникнал с гражданско участие, а го поставя и като тема. Той показва, че дигиталното разделение трябва да бъде преодоляно, ако искаме в нови времена да реализираме свобода, справедливост и солидарност.

Допълнителна литература: www.adhocracy.de

6. ИКОНОМИЧЕСКА ДЕМОКРАЦИЯ, ДЪРЖАВА И ГРАЖДАНСКО ОБЩЕСТВО

Трета сфера:
пазарът

Дотук преди всичко беше тематизирано отношението между демократична държава и солидарно, както и делиберативно гражданско общество. Но естествено не трябва да пренебрегваме пазарната икономика като трета голяма обществена сфера.

И този, който с право критикува пазара, не бива да забравя: той може по-добре да координира потребителски желания и производствени решения отколкото йерархии. Чрез конкуренцията той може по-добре и по-бързо да придвижи напред производството и иновацията отколкото държавата би могла. Но той също така има значителни слабости. [...] Той има нужда от поставяне на рамки, контрол, допълване, напътствие. Правилно използван, той е добър инструмент. Но той никога не бива да бъде инстанцията, която поставя целите на обществото. И точно това днес е една от големите опасности [Gabriel, 2008: 112].

Фиг. 30: Нормативно разбиране за държава, гражданско общество и пазар от гледна точка на социалната демокрация

Отношението между демократична държава и координирана пазарна икономика от гледна точка на социалната демокрация е описано още в Христоматия по социална демокрация 2. „Икономика и социална демокрация“. В това отношение на това място ще бъде обяснено преди всичко специфичното отношение между демократична държава, солидарно гражданско общество и координирана пазарна икономика.

В случая роля играят три аспекта:

- Доколко **фирмите се включват като актьори в гражданското общество** и как трябва да се оцени ангажимента от гледна точка на социалната демокрация? При това трябва критично да се разгледат преди всичко концепциите за така наречената корпоративна социална отговорност и за корпоративно гражданство.
- Как може да бъде формирано отношението между демократична държава и координирана пазарна икономика, че да отговори на идеала за **икономическа демокрация**?
- Кой **приноси на политиката на ангажиране** могат да подкрепят и насърчат нормативно развитото разбиране във взаимодействието на трите сфери?

Три аспекта

6.1. Фирмите като актьори на гражданското общество

Точно през последното десетилетие ролята на фирмите като актьори на гражданското общество влиза по-силно в научната и фирмено-политическата дискусия. Тази дискусия беше насърчена от връзката с американските концепции, които могат да се опрат преди всичко на понятията „корпоративна социална отговорност“ и „корпоративно гражданство“.

*Фирмите като
актьори*

Под **корпоративна социална отговорност** се разбира самозадължението на фирмите да се придържат към етични, социални и екологични стандарти. Точно в либералния американски пазар, който е изключително слабо координиран и държавно регулиран, тези самозадължения имат голямо значение.

*Корпоративна
социална
отговорност*

С **корпоративното гражданство** фирмите се адресират като актьори и участници в гражданското общество. Следователно, тук стои въпросът как самите фирми се включват като „граждански ангажирани“.

Двете понятия не могат да бъдат пренесени безпроблемно върху германската ситуация. Те също не се отнасят пряко до развитото в тази книга разбиране за гражданско общество.

В Германия преди всичко с конституцията на Ваймарската република през 1919 г. се установява модел на съпровожда на социалната държава пазарна икономика, който поне в известна степен цели изравняване на интересите между капитал и труд. След Втората световна война и нацистката диктатура този модел се доразвива в няколко стъпки на развитие. Той се отличава с това, че

- държавата дефинира трудовоправните, социалните и екологичните стандарти, установява модел на преговаряне за партньорите в колективното трудово договаряне и фирмените партньори и същевременно нормира и гарантира социалните осигурявания като солидарни системи;
- автономията при сключване на колективни трудови договори между работодатели/работодателски съюзи и синдикати се гарантира;
- с фирменото партньорство на ниво предприятия се създава модел на преговаряне, който тук също поставя като цел изравняването на интересите между работодател и работници.

В това отношение понятието „корпоративна социална отговорност“ подхожда само в ограничена степен на развития в Германия модел. В Германия, а все повече и в Европа, аспектите за социални, партиципативни и екологични стандарти се установяват чрез държавни регулации. Все пак, от това не може да се заключи, че с това (доброволното) споразумение и самозадължение не са възможни, каквито опасения има често [вж. напр.: Backhaus-Maul, Braun, 2010: 308]. Доброволните, излизаци извън законовите стандарти социални, екологични и партиципативни самозадължения са напълно разрешени.

Корпоративното гражданство залага на това да разбира фирмите в преносен смисъл като актьори („граждани“) и съответно аналогично да оценява ангажимента им. Идеята има предимството, че на морално

ниво на фирмите може да се напомня за тяхната обществена отговорност. Въпреки това предимство, сравнението между фирми и „граждани“ трябва да се използва внимателно, защото като организации с икономически интереси фирмите преследват значително други цели, отколкото гражданите, когато се ангажират граждански.

Впрочем това в никакъв случай не е морален въпрос: обикновено фирмите се създават с цел да реализират печалби. Все пак, това обстоятелство ни кара силно да се съмняваме гражданите и фирмите да се идентифицират в един вид общо „гражданство“. Това съвсем не изключва да ги разглеждаме като актьори в третия сектор и да оценяваме ангажираността им.

В това отношение „данните за ангажираността“ на германските фирми са много впечатляващи: 96% от фирмите са обществено ангажирани [Backhaus-Maul, Braun, 2010: 312] – 83,4% от тях се ангажират с парични дарения, 59,7% с предметни дарения [Backhaus-Maul, Braun, 2010: 312]. Почти три четвърти от тях са регионално или общинско ориентирани. Голяма част от фирмите заявяват, че ангажиментът им не е част от висша фирмена стратегия [Backhaus-Maul, Braun, 2010: 315].

Бакхаус-Маул и Браун обобщават резултатите от своето изследване по следния начин: „Ако се направи равностойка на резултатите, може да се каже, че обществената ангажираност на фирмите в Германия рядко е интегриран във висша фирмена концепция и стратегия и се извършва предимно спонтанно, случайно и некоординирано [...] Наред със спонсорството, като един широко разпространен, стратегически насочен комуникационен инструмент в маркетинг микса на фирмите, обществената ангажираност на фирмите изглежда носи на първо място чертите на филантропска постъпка и се разбира като доброволно самозадължение“ [Backhaus-Maul, Braun, 2010a: 315].

В това отношение тези данни имат ограничена изразна сила, понеже се базират на допитване до фирмите, т.е. евентуално не отразяват прикрити фирмено-стратегически разсъждения.

„Данни за ангажираността“ на германските фирми

6.2. ИКОНОМИЧЕСКАТА ДЕМОКРАЦИЯ КАТО МОДЕЛ

Самозадължението на фирмите да се придържат към определени етични и екологични стандарти редовно е тема в политическата дискусия – през 2011 г. например при въпроса дали трябва да има законова квота за жените в управителните и надзорните съвети или дали самозадължението е достатъчно.

От гледна точка на социалната демокрация, в смисъла на икономическа демокрация със сигурност е похвално, когато фирмите се задължават да спазват определени стандарти, но същевременно трябва да се поставят и отиващи по-далеч въпроси.

*Две
стратегически
изходни точки*

С представата за икономическа демокрация от гледна точка на социалната демокрация се свързват два съществени стратегически аспекта: да се демократизира икономиката чрез участие във вземането на решения и алтернативни икономически форми, от една страна, и да се провежда икономическа политика, която позволява на всички хора грижа за осигуряване на съществуването.

*Организиране на
изравняването
на интересите!*

За **демократизацията** възниква въпросът доколко всички хора в една фирма са включени в процесите на вземане на решения, т.е. как гражданските права се прилагат и в организациите на пазарната икономика. Във фирмен контекст с асиметрични властови отношения в случая преди всичко трябва да става въпрос как изравняването на интереси се организира и прилага в начини за решаване.

Германската форма на икономическа демокрация обикновено се описва като особен път, на който най-често се удостоверява висока стабилност. Ето защо, по-надолу развитието на този особен модел ще бъде представено съвсем накратко. В случая става ясно, че за икономическата демокрация пред бъдещето ще се изправят нови предизвикателства, които предполагат и по-нататъшно развитие на модела.

Стопанско-политическата стратегия изхожда от опита, че пазарната икономика се нуждае от интегриране и координация от страна на държавата, за да вземе предвид обществените потребности на всички хора [вж.: Христоматия по социална демокрация 2].

Възникването на икономическата демокрация в началото на 20 век

Възникването на икономическа демокрация в Германия е свързано с две съществени развития. Първа предпоставка е демократизацията на самата държава чрез Ваймарската конституция. Друго условие е развитието на разделение на задачите в рамките на работническото движение между социалдемократията и синдикатите. Докато социалдемократията се включва като партия в държавния процес на формиране на волята, синдикатите са активни на гражданско ниво в рамките на икономическата демокрация. Във всеки случай, това не изключва изрично обществената претенция на двете организации – тук абсолютно оспорвано се развива форма на солидарна дискусия на равна нога.

Дружествата за работническо обучение, социалдемократията и синдикатите най-напред се формират против силната съпротива на държавата. С Ваймарската конституция през 1919 г. е постигнато превръщане на държавата в демокрация с по-силна социалдемократическа изразеност. Отвъд всеки скептицизъм – също в рамките на работническото движение – с това принципно е постигната промяната от монархична и репресивна държава към представителна демокрация.

Още през юли 1919 г. учредителният конгрес на Общия германски съюз на синдикатите призовава за икономическо-демократична основна структура, която както се основава на обща икономика, така и обещава на работниците демократично участие спрямо ръководствата на предприятията [вж.: Schneider, 1989: 428–431].

Фриц Нафтали, който по поръчение на Общия германски съюз на синдикатите през 1928 г. публикува книгата „Икономическа демокрация: нейната същност, път и цел“, която дълго време формира дебата за икономическата демокрация, заключава през 1929 г.:

В периода, когато капитализмът беше още напълно свободен, изглежда нямаше друга възможна алтернатива освен социалистическата организация на икономиката като цяло [...] Тогава постепенно се оказва, че структурата на самия капитализъм е променлива и че капитализмът, преди да бъде счупен, може също да бъде огънат [Naphtali 1928, цитат по Euchner, 2005: 305].

*Съществени
развития:
демократизация
и разделение
на задачите
между ГСДП и
синдикатите*

*1919 г.: разделя
с монархията*

Още до 1928 г. става ясно, че държавата (поне за известно време) може да поеме централна роля в обуздаването и демократичното структуриране на капитализма. Работата на синдикатите и работническите съвети обаче в никакъв случай не е излишна. Нафтали описва точно тази нова изходна ситуация между пазарна икономика и държава.

Разделението на задачите, което възниква между ГСДП и синдикатите в тази нова изходна ситуация, става ясно още през 1906 г. в „Манхаймската спогодба“:

Синдикатите са наложителни за подобряване на класовото положение на работниците в рамките на гражданското общество. Същите не стоят по важност след социалдемократическата партия, която в политическата област трябва да води борбата за издигане на работническата класа и нейната равнопоставеност с другите класи на обществото [...] В своите борби двете организации са зависими от взаимно разбирателство и взаимодействие [цитат по Schneider, 1989: 418].

С това, в края на краищата, е взето решението за два независими и самостоятелни елемента на работническото движение, които са взаимно зависими от сътрудничество. Това се отразява също в разделението на задачите между държавата, от една страна, и регулациите на участието във вземането на решения във фирми и предприятия и автономията на колективното трудово договаряне, от друга. Последователно и логично днес Конфедерацията на германските профсъюзи също е самостоятелен политически актьор и се застъпва за собствени позиции. Икономическо-демократичната концепция, която авторите разработват под ръководството на Фриц Нафтали през 1928 г., показва въздействие за основната структура на Федералната република.

„Икономическа демокрация“ след Втората световна война и във фазата на основаване

Дискусията за „икономическа демокрация“ изживява разцвет точно във времето между капитулацията през 1945 г. и влизането в сила на Основния закон. Със сигурност тя се дължи и на особената ситуация след войната.

Времето непосредствено след Втората световна война често се определя като „час нула“. Естествено, тази гледна точка има много малко общо с реалността. В много области има по-скоро непрекъснатост, отколкото ново начало – така не всички производствени съоръжения и икономически структури са разрушени [вж.: Hoffmann, 2000: 372].

За работническото движение и участието във вземането на решения може напълно да се говори за час нула. Социологът Юрген Хофман обяснява: „Организациите бяха разбити, работниците изолирани, някои корумпирани от нацисткия режим, повечето обаче най-малкото отчуждени от организацията, ако изобщо някога са имали възможността да се запознаят с организации на работническото движение“ [Hoffmann, 2000: 372]. Характерни за тази ситуация са също висока безработица и разпокъсан, некоординиран пазар на труда.

В периода между края на войната и паричната реформа от 1948 г. се стига до важен икономически подем: предприятията са възстановени от работниците, в много случаи по собствена инициатива. Производството е възобновено:

„Работническите съвети се включиха активно в денацифицирането на предприятията, особено на ръководните им органи. [...] Те организираха и импровизираха в отчасти силно разрушените предприятия нужното, за да може производството да се задвижи. Доколкото ставаше въпрос за производство на хранителни продукти и потребителски стоки, работническите съвети се грижеха за разпределянето между членовете на персонала. [...] На общинско ниво работническите съвети участваха в снабдяването на населението с най-необходимото от хранителни продукти, облекло и горива“ [Wassermann, 2002: 28].

Тук – въпреки липсата на законови регулации и разрушената инфраструктура – продължава културата на работнически съвети. Но липсващата инфраструктура (транспортни пътища), липсата на общовалидна валута, както и на стабилни политически и икономически рамкови условия погрещват на един траен подем.

Точно в първите години до влизането в сила на Основния закон в политическата дискусия силно са застъпени социалистически концепции с

От 1948 г.:
подем

Продължаване
на културата
на работнически
съвети

изразени икономическо-демократични черти. В случая Виктор Агарц придобива особено значение за социалдемокрацията и синдикатите. В принципна реч на партийния конгрес на ГСДП през 1946 г. в Хановер излага основните принципи на представата си за икономическа демокрация. При това общото обществено налягане на силите при възстановяването за него е повод (отново) да постави и въпроса за справедливо разпределение и демократична икономическа форма.

„Всеки германец съзнава, че отстраняването на днешното поле от развалини може да бъде само дело на всички. [...] *Изясняването на социалния въпрос не е станало незначително заради това, че сегашната нищета е всеобща, едрата собственост е унищожена във войната и пирамидата на доходите е станала по-платка*. Със сигурност нищетата е станала по-голяма и се е разпростряла върху други части от народа. Този вид равенство обаче не е важно за социалната демокрация.” Искането за социална справедливост „цели [...] да отстрани противоположността на класите чрез справедлива социална и икономическа конституция” [Agartz, 1946: 50].

В последствие връзката между общото икономическо възстановяване и въпроса за справедливо разпределение и икономическа демокрация не се губи в работническото движение. Това показват и масовите демонстрации и борбата за участие във вземането на решения в предприятия и фирми през 50-те години.

За Агарц елементи на икономическа демокрация са :

- предотвратяването на частна власт над монополни фирми, вместо това държавно планиране и държава като „основен регулатор”,
- ориентиране на държавното планиране на първо място към основните потребности на хората,
- заемане на местата в камари (занаятчийство, търговия,

Конфедерация на германските профсъюзи: „Предложения за нов ред на германската икономика” (1950 г.)

- Местата в контролните органи във фирми с над 300 служители и паричен капитал от над 3 милиона германски марки трябва да бъдат заети паритетно;
- Изграждане на промишлени, търговски, селскостопански и занаятчийски камари с паритетно заети места;
- Работнически съвети като органи на синдикатите;
- Създаване на „Федерален икономически съвет”;
- Социализация на ключови индустрии (минно дело, черна металургия и стоманодобив, енергетика, транспортни организации и кредитни институти).

[по: Wassermann, 2002: 29]

селско стопанство и т.н.) от фирми и работещи и с това демократично самоуправление,

- консултиране на държавната икономическа политика от демократичните органи за самоуправление на камарите,
- насърчаване на обществени фирми с децентрализирана структура,
- насърчаване на „свободни икономически общности в обществена полза“,
- „демократично съвместно участие“ в решаването на касаещи предприятия и фирмата въпроси във всички фирми,
- преминаване на ключови индустрии (добивна промишленост, комунално стопанство) под обществена отговорност,
- насърчаване на кооперациите в областта на занаятчийството [вж.: Agartz, 1946: 60–70, както и Bispinck, Schulten, Raane, 2008: 117–125].

Исканията на Агарц влизат също в предложенията на Конфедерацията на германските профсъюзи за „Нов ред на германската икономика“ от 1950 г. Основният закон взема под внимание икономическо-демократичните представи на ГСДП и на Конфедерацията на германските профсъюзи само в много малка степен.

В Хесен Съюзниците не одобряват законова регулация, която признава на работническите съвети правото на участие в решаването на персонални, социални и икономически въпроси. Преди всичко САЩ предотвратяват регулации за правото на участие в решаването на икономически въпроси. Изключение е участието във вземането на решения във въгледобивната и металургичната промишленост. Британците, управлявани след войната от лейбъристите, са се наложили в тази точка над американците.

В резултат на натиска на работниците и синдикатите през 1952 г. участието във вземането на решения в предприятията е формулирано от правителството на Аденауер в Закона за вътрешна организация на предприятията. Регулациите обаче изостават от тези в Закона за работническите съвети от Ваймарската република и също от исканията на синдикатите и ГСДП.

В следвоенно време точно в промишлените центрове на Рурска област има усилия – от страна на създадената през 1949 г. Конфедерация на германските профсъюзи – да се социализират „ключови индустрии“, което обаче поради няколко причини е осъдено на неуспех: такава стъпка е възпрепятствана както от високата безработица и разпокъсано работничество, така и – преди всичко – от съпротивата на САЩ.

*Съюзниците
упражняват
влияние*

*1952 г.: Закон
за вътрешна
организация на
предприятията*

*Идеята за
социализацията
пропада*

ГСДП: „Икономическа политика“ (1952 г.)

Със своята икономическа политика Германската социалдемократическа партия се стреми към

- равенство на икономическите стартови условия,
- гарантиране на работното място,
- преодоляване на всякаква експлоатация,
- увеличаване на обществения продукт,
- справедливо разпределение на приходите в националната икономика.

С това трябва да се постигне осигуряване на повишен стандарт на живот и икономическо освобождаване на личността. За да се постигне тази цел, има нужда от

- активна, насочена към увеличаване на производителността и пълна заетост икономическа политика,
- нов ред на хода на икономиката чрез свързване на макроикономическо планиране с микроикономическа конкуренция,
- политика на доходите в полза на икономически слабите,
- преминаване на добивната промишленост в обществена собственост,
- право на работниците да участват във вземането на решения,
- борба с неконтролираното влияние на групи по интереси върху икономическата политика.

[...] Икономическата политика на свободолюбивия социализъм служи на всички, които живеят от прихода от своя труд, и на всички, които в днешното общество са по-слабите.”

[Програма за действие на Германската социалдемократическа партия, приета на партийния конгрес в Дортмунд през 1952 г. и разширена на партийния конгрес в Берлин през 1954 г., цит.по: Dowe, Klotzbach, 2004: 294]

1959 г.:
Годесбергска
програма

С Годесбергската програма на ГСДП от 1959 г. – наред с много продължаващи искания – ролята на държавата спрямо икономиката е вкарана в една практична формула: „Конкуренция доколкото е възможно – планиране доколкото е нужно!” [Dowe, Klotzbach, 2004: 332]. Тази формулировка се базира на осъзнаването, че демократичната държава, като активен и направляващ актьор за данъчна и фискална политика, но също и като обществен поръчител, може да се намесва на пазара и да го управлява индиректно.

С поемането на управлението от Вили Бранд са били осъществени други съществени елементи на икономическа демокрация – вкл. чрез кейнсианска икономическа политика и разширяване на участието във вземането на решения в предприятията [вж. Христоматия по социална демокрация 2].

Носители на гражданското общество са също партии, синдикати, църкви, религиозни общности, социални и екологични сдружения. Те са наши партньори по пътя към едно хуманно, устойчиво в бъдещето общество [Hamburger Programm, 2007: 31].

*Правителството на Бранд:
разширяване на
икономическата
демокрация*

6.3. Икономическата демокрация – недовършена задача

Финансови кризи, грозящи държавни фалити, спасителни чадъри, несигурни условия на труд, възпрепятстване на работата на работническите съвети – това са само някои от заглавията, които ни съпътстват през последните години. Всички те показват, че „икономическа демокрация“ в смисъла на добро взаимодействие между демократична държава и координирана пазарна икономика не е постигната, а вместо това трябва да се преодоляват (нови) предизвикателства.

*Постоянни
и нови
предизвикателства*

Финансовата и икономическа криза показва три неща: от една страна, съществува необходимост финансовото осигуряване на държавите да бъде така формирано наново, че те да могат да изпълняват надеждно и отговорно задачите си. Те трябва да бъдат осигурени като дееспособни държави в една също така дееспособна общност на държави.

От друга страна, приматът на политиката трябва да бъде възстановен и спрямо международните пазари. За целта ще са необходими нови форми на регулация на финансовите пазари.

И накрая, насърчаването на алтернативни икономически форми и пазари (например кооперации, екологична технология) ще трябва да бъде съществено. Следователно, устойчива и **регулираща икономическа политика** остава задължителна предпоставка и същевременно съставна част на една икономическа демокрация ([вж. Христоматия по социална демокрация 2].

Демократизацията на съществуващите икономически структури остава основна съставна част за една икономическа демокрация, която трябва да бъде извоювана. В случая се сблъскваме с предизвикателството, че държавата, от една страна, не може просто да предписва регулации, а трябва да се консултира със сдруженията по интереси и да преговаря с тях. Това, че групите по интереси се залавят да водят този консултиращ политиката дискурс, показва следният пример от практиката.

Пример от практиката: „Икономическа демокрация и насърчаване на партньорството между работодател и работнически съвет и социалното партньорство“

Д-р Константин Олбриш, директор на Центъра за партньорство между работодател и работнически съвет и социално партньорство

Мандатът на работническия съвет е почетна длъжност, както и сътрудничеството в синдикат и работодателски съюз са доброволна гражданска ангажираност: самият ангажимент в работнически съвет и надзорен съвет, работодателски съюз и синдикат трябва да е ориентиран към общото благо и да е доброволен – той е съществен елемент на изравняването на интересите в икономическата демокрация. Самите длъжности обикновено са свързани с възстановяване на разходите или изплащане на трудовото възнаграждение по време на отпуск по болест, т.е. не са в класическия смисъл дейности, извършвани срещу възнаграждение.

В тази връзка със специфичната форма на автономия на колективното трудово договаряне и участие във вземането на решения в предприятия и фирми, в Германия се е развила една особена система. Законовата ѝ подкрепа и формирането ѝ от партньорите (работодател и работнически съвет) в предприятието и социалните партньори са самостоятелно поле на политиката на ангажиране.

По-долу ще бъде представен проектът „Кръгла маса Партньорство между работодател и работнически съвет и социално партньорство“. Кръглата маса е проект на Центъра за партньорство между работодател и работнически съвет и социално партньорство към HUMBOLDT-VIADRINA School of Governance. Тя се състои от представители на интереси от политиката, икономиката, синдикатите, работодателските съюзи, работническите съвети и надзорните съвети на големи германски фирми. В модерен работен процес понастоящем възникват препоръки за това как би трябвало продължи да се развива в бъдеще партньорството между работодател и работниче-

ски съвет и социалното партньорство. С „Кръгла маса Участие във вземането на решения“ е институционализиран един диалог между актьори от партньорството между работодател и работнически съвет и социалното партньорство по актуални теми на участието във вземането на решения. В този диалог трябва да бъдат разработени позволяващи консенсус стандарти за конструктивни и плодотворни партньорства между работодател и работнически съвет, както и честни и стабилни социални партньорства.

В една първа стъпка „Кръгла маса Партньорство между работодател и работнически съвет и социално партньорство“ постига консенсус между около 40 представители на работодателите и на работниците от големи германски фирми и средни предприятия по въпроса за принципната оценка на ангажимента на работническите съвети и партньорството между работодатели и работнически съвет. Консенсусът е утвърден в Берлинските тези за партньорство между работодател и работнически съвет.

По-долу е предаден текстът на „Берлинските тези за партньорство между работодател и работнически съвет“, както са изработени от партньорите в преговорите. Тъй като става въпрос за процес на развитие, по-нататъшните и бъдещи резултати могат да бъдат прочетени на интернет страницата <http://www.humboldtviadrina.org/forschung/aktuelle-forschungsbereiche/zentrum-fuer-betriebs-und-sozialpartnerschaft/>.

Берлински тези за партньорство между работодател и работнически съвет **Призив за ново, кооперативно партньорство между работодател и работнически съвет**

Подписалите Берлинските тези са фирми и представители на работодателите и на работниците от около 30 германски фирми, от малко предприятие до голяма фирма. Берлинските тези са резултат от работата на кръглата маса на тема Партньорство между работодател и работнически съвет в Центъра за партньорство между работодател и работнически съвет и социално партньорство към HUMBOLDT-VIADRINA School of Governance. В тази рамка ние, участниците в кръглата маса, се занимахме със сътрудничеството между представители на работодателите и представители на работниците в практиката и ежедневието на фирмите. С представените тук Берлински тези искаме да дадем импулс на дискусията за един нов тип сътрудничество във фирмите.

Нов консенсус. Следващата година Законът за вътрешна организация на предприятията ще празнува своя 60-ти рожден ден. Той никога не е бил толкова неоспорим колкото е днес. Последната криза показва колко успешен може да бъде германският модел на партньорство между работодател и работнически съвет. Правилно упражнявано, от партньорството между работодател и работнически съвет може да се получи истинско конкурентно предимство за фирми в Германия.

Нови времена. Констатираме, че Законът за вътрешна организация на предприятията е отлична основа за сътрудничество във фирмите. Все пак, това вече не е достатъчно. Защото огромните промени, пред които фирмите трябва да се изправят с оглед на глобалната конкуренция и демографските промени, изискват по-гъвкави и по-бързи форми на сътрудничество. Ето защо, ние виждаме необходимостта да се стигне до променена форма на сътрудничество в предприятията: до конструктивно партньорство между работодател и работнически съвет.

Нови шансове. Конструктивното партньорство между работодател и работнически съвет може да се превърне в истинско конкурентно предимство: фирмите са по-гъвкави, могат по-бързо да извършват промени и така да се нагодят към пазарните изисквания. По-специално чрез бързи структурни нагаждания тези фирми могат да получат иновационна преднина, например при въвеждането на нови модели на работно време. Но въпреки някои добри примери в германската икономика ние виждаме, че в момента тази форма на конструктивно партньорство между работодател и работнически съвет се прилага само от малко фирми.

Пропуснат потенциал. Считаме това обстоятелство за пропилан шанс. Ако фирмите останат глухи за тази дълбока промяна, последствията ще бъдат конкурентни недостатъци и неизползвани иновационни потенциали. Социалният компромис във фирмите трябва да бъде договорен наново и по друг начин. Ето защо, в шест Берлински тези обобщихме нашия опит и оценки на едно конструктивно партньорство между работодател и работнически съвет.

Теза 1: Едно конструктивно партньорство между работодател и работнически съвет води до трайно решаване на конфликти, а с това и до увеличаване на ефективността. То допринася за устойчивостта и означава икономическа добавена стойност за една фирма.

Теза 2: Едно конструктивно партньорство между работодател и работнически съвет означава защита и сигурност за работниците и чрез социално равнопоставяне води до значителни предимства за персонала.

Теза 3: Едно конструктивно партньорство между работодател и работнически съвет укрепва демокрацията чрез разпознаваеми права на участие и чрез консенсуса между работодатели и работници насърчава стабилността в обществото.

Теза 4: Едно конструктивно партньорство между работодател и работнически съвет е ръководна задача и фирмена дългосрочна стратегия. С това то оказва ефект върху достоверността на поставените към фирмата етични претенции.

Теза 5: Едно конструктивно партньорство между работодател и работнически съвет изисква кооперативна ръководна култура.

Теза 6: Едно конструктивно партньорство между работодател и работнически съвет предполага уважително поведение, надеждни отношения и правна сигурност на участващите актьори.

Нашият апел. Ето защо, ние апелираме към представителите на работниците и представителите на работодателите да се изправят пред тази културна промяна във фирмите. При конструктивното партньорство между работодател и работнически съвет не става въпрос за това противоречията в интересите да бъдат заматени под килима, а социалните компромиси във фирмата съзнателно да бъдат договорени наново – под формата на ново конструктивно сътрудничество.

Конкретни задачи. В случая основа на общото разбиране на двете страни би трябвало да бъде едно двустранно обявяване в полза на това конструктивно поведение – с цел прозрачно, общо решаване на проблеми и задачи в полза на фирмите и на персонала. Това обявяване може примерно да бъде утвърдено в рамките на споразумение между работодателя и работническия съвет.

В случая се касае за основни въпроси: Какво е отношението и културата между мениджмънта и служителите? Как мениджмънтът разбира своята отговорност спрямо служителите? Как възниква обща отговорност за фирмения успех? При това противоречието в интересите между фирменото ръководство и работническия съвет не се губи, но неговото модерирание трябва да бъде заменено от истински диалог.

Нови задачи за мениджмънта:

- признаване на сътрудничество с работническия съвет като съществен ресурс за фирмата
- признаване на качеството на партньорството между работодател и работнически съвет като фактор на влияние върху собствената достоверност
- прозрачно комуникиране на решенията и тяхната подготовка и активно включване на работническия съвет в тези процеси
- разработване на принципи на ръководство, участие и на значението на социалните стандарти и общи критерии за конструктивно сътрудничество с работническия съвет
- утвърждаване на общо разбиране, например чрез споразумение между работодателя и работническия съвет

Нови задачи за представителите на работниците:

- поемане на отговорност за активна роля във фирменото управление
- усвояване на знания за фирмата и ноу хау във фирменото управление
- изпълняване на особена роля на свързващо звено и посредническа инстанция между служители и фирмено ръководство, както и между социални и икономически цели, без отправяне към капана на достоверността на съвместния мениджмънт
- утвърждаване на общо разбиране, например чрез споразумение между работодателя и работническия съвет

7. ПОЗИЦИИ НА ПАРТИИТЕ ПО ОТНОШЕНИЕТО МЕЖДУ ДЪРЖАВАТА И ГРАЖДАНСКОТО ОБЩЕСТВО

Обявяването в полза на „активно гражданско общество“ и насърчаване на гражданската ангажираност може да се счита за нещо нормално за всяка помпозна празнична реч. Извън всички партийни граници тези идеи днес принадлежат към „common sense“ (здрав разум) на германската политика. Все по-наложително е да обръщаме внимание на разликите в разбирането на това какво се разбира съответно под гражданско общество, какво отношение между държава и гражданско общество се цели.

*Критерий:
либерално
или солидарно
гражданско
общество*

В Глава 4 вече се запознахме с разликата между моделите на либералното и солидарното гражданско общество. Тези два модела формират също представите на представените в Бундестага партии. В тази глава ще изследваме принципните програми на ХДС, ХСС, СвДП, Съюз 90/Зелени, ГСДП и партия Левицата за това кой модел се предпочита съответно там.

7.1. Принципи за развитието на Германия – програмата на ХДС

„В един силно променящ се свят устойчивостта в бъдещето на страната ни зависи от това гражданите да поемат отговорност за другите и това да се разбира като израз на тяхната лична и обществена свобода. Ние искаме партньорско и изпълнено с доверие отношение между граждани и държава. Ние искаме държава, която стои на страната на гражданите, която осигурява, гарантира, помага, позволява и дава на по-малката единица възможност за свобода и самоотговорност“ [CDU, 2007: 83].

*Тенденция:
либерален
модел със
солидарни
наченки*

Този текст от приетата през 2007 г. принципна програма доказва една ясна тенденция на ХДС към модел на либерално гражданско общество. Изтъква се личната отговорност, както и личната свобода. Понятия като „обществена свобода“ и „партньорско [...] отношение между граждани и държава“ обаче разкриват също наченки на солидарно гражданско общество.

За последното говорят също формулировките в един дискуссионен документ на Комисията на президиума на ХДС „Свобода на действие за малки единици“ със заглавие „Силни граждани – силна държава. За по-нататъшното развитие на нашия обществен и общодържавен ред“. Там се казва: „Работата на доброволни начала и гражданската ангажираност не могат да заместят социалната държава, семейството и платения труд. Но те не само предлагат на хората смислени дейности, а допринасят също за реформа на държавата на благоденствието и за подновяване на демокрацията чрез активно гражданско общество. Една „силна демокрация“ (Бенджамин Барбър) в градовете и общините се изразява не само в избори и гласувания, не само в права и претенции, а много повече в социално участие и включване в общността. Активните граждани реализират участническата претенция на демокрацията [...]. Бъдещето на доброволческата работа се крие в една жизнена демокрация, а една жизнена демокрация се нуждае от социално активни граждани“ [CDU, 2000: 11].

Поради изтъкването на личната отговорност, респ. самоотговорността, „причисляването“ на ХДС към либералния модел на гражданско общество е напълно оправдано. Все пак, диференцираното разглеждане на програмните документи повелява да се оценят също така изходните точки към модела на солидарно гражданско общество.

7.2. Шансове за всички! Програмата на ХСС

Значително еднозначно е предпочитанието на ХСС към модела на либерално гражданско общество. „Политическата цел на ХСС е: държавна дейност за общото благо само толкова, колкото е нужно, и частна дейност колкото се може повече. Субсидиарност означава също, че държавна отговорност в служба на общото благо не е равнозначна на държавни действия и обществена отговорност. За ХСС частната отговорност не е принудително решение“ [CSU, 2007: 53].

Тук не се призовава за партньорско съвместно съществуване на държава и гражданско общество, а се изтъква необходимостта от повече частна дейност. Държавните дейности, от своя страна, трябва да бъдат сведени до абсолютно необходимия минимум. Тази аргументация се вписва в една

разпространена парадигма на скептицизъм спрямо (социално)държавни действия и на бурна пледоария за повече частна инициатива в областта на пазара и на гражданското общество. Този модел на мислене формира едно либерално, респ. либертарно течение, което през последните години оказва значително влияние върху политическите дебати в Европа. Представителите на тази пазарно радикална идеология се застъпват напълно решително за либералния модел на гражданско общество.

*Скептицизъм
спрямо
(социалната)
държава*

Те споделят с ХСС една извънредно скептична основна позиция спрямо държавни, особено социално-държавни действия, която излиза наяве свръхясно в следния откъс от принципната програма на партията: „Липсващите шансове за много хора в Германия не са основно последствие от глобализацията, а резултат от грешно политическо управление. Причината е погрешната вяра в свръхкомпетентния „баща държава“. Политическият погрешен път на всеосигуряващата държава отслабва личната инициатива, подкопава социалната отговорност на индивида и вкарва хората в погрешна зависимост. Политика, която продължава да увеличава претенциите към държавата, е удобна, отслабва общността ни и не помага на индивида в дългосрочен план“ [CSU, 2007: 18].

7.3. Визбаденските принципи на СвДП

*Ясна пледоария:
либерално
гражданско
общество*

При СвДП ясната пледоария за либерално гражданско общество става още по-явна отколкото при ХСС: „На първо място либералите залагат на доброволен ангажимент, на отговорност за другия, на доброволен отказ, на споделяне вместо разпределяне. [...] Необходимото намаляване на държавния ангажимент и държавната регулация трябва да бъде свързано със солидарността за онези, които имат особена нужда от защита и помощ“ [FDP, 1997: 11].

*Предпоставки:
намаляване
на държавния
ангажимент и
дерегулация*

Намаляването на държавните услуги и необходимостта от дерегулация се залагат като предпоставки. Доброволният отказ от социално-държавни услуги се идеализира. Не се извършва ориентирана към житейската реалност критична проверка за това кои подкрепящи услуги са смислени и необходими. Същевременно се допуска едно политически желано развитие в посока на все повече социално-държавни услуги, което се оценява изключително критично от СвДП: „В Германия политиката все повече се

е ориентирала към това, което се приема добре от засегнатите, което се харесва. Тя се е превърнала в политика на услужливост. Политиката освободи хората от все повече рискове и обяви всеки проблем за разрешим. От своя страна, хората все повече предоставиха решението на проблемите на политиката. Прекомерното изискване от държавата вървеше ръка за ръка със занижено изискване от гражданите” [FDP, 1997: 2].

В центъра на програмата на СвДП стои понятието „отговорност“. Нейният водещ пример е този за „общество на отговорността“: „Принципът „свобода чрез отговорност“ обосновава едно гражданско общество, в което самоорганизацията и съпричастността формират републиканската общност. Либералното гражданско общество изисква и насърчава поемането на отговорност от индивида” [FDP, 1997: 5].

„Общество на отговорността“

7.4. Бъдещето е зелено – програмата на Съюз90/Зелени

В приетата през 2002 г. принципна програма на Съюз 90/Зелени става ясно, че партията, чиито корени се крият в значителна степен в новите социални движения, се чувства свързана с модела на солидарно гражданско общество.

Ясна връзка: солидарно гражданско общество

Гражданите се разбират като „равноправни партньори“ на държавата [Bündnis 90/Die Grünen, 2002: 66]. По-нататък се казва: „Социалната държава трябва да разбира и насърчава гражданските групи като кооперационен партньор. [...] При това безвъзмездната доброволческа работа не може да замести професионалната помощ. Жизненият и многообразен граждански ангажимент е неизменна предпоставка за едно солидарно общество” (пак там).

Напълно в смисъла на солидарното гражданско общество Зелените целят ново, демократично договорено разделение на отговорността между държава и гражданско общество. С това кореспондира също „разбирането за държава [...] на една демократична република, в която гражданите формират общността заедно” [Bündnis 90/Die Grünen, 2002: 119].

„Ново разделение на отговорността“

Тук още изборът на думи показва ясно едно друго разбиране от това, с което се запознахме при ХДС, ХСС и СвДП. В смисъла на ново, кооперативно взаимодействие между държавни актьори, от една страна, и инициативи на

гражданското общество, от друга, Зелените целят едно ревитализиране на демокрацията и една нова динамика на републиканското мислене и действие.

7.5. Хамбургска програма – принципната програма на ГСДП

*Солидарно
гражданско
общество в
чиста форма*

Моделът на гражданско общество, който ГСДП описва в нейната приета през 2007 г. принципна програма, може без преувеличение да бъде описан като солидарно гражданско общество в чиста форма. Там се казва: „Едно жизнено гражданско общество може и трябва да контролира, коригира, стимулира, облекчава и допълва държавните действия. То не може да ги замести. Само там, където държавата изпълнява задълженията си, може да се формира силно гражданско общество. Без будно гражданско общество демократичната държава винаги е застрашена. Двете се нуждаят един от друг“ [SPD, 2007: 30].

*Ново съвместно
съществуване:
държава и
гражданско
общество*

В основата на този модел не стои допуснато противостоене на сферите на държавата и гражданското общество, какъвто е случаят особено при СвДП. Държавата и нейните услуги не трябва да бъдат изтласквани за сметка на повече пазар и повече частна инициатива. По-скоро става въпрос за ново съвместно съществуване на тези сфери, което в края на краищата цели засилване на всички участници.

Освен това, „демократичната държава“ се описва като „политическа самоорганизация на гражданите“ (пак там). При ГСДП гражданското общество се разглежда по-силно от гледна точка на общото благо, на общественото цяло, отколкото на индивида – както е при представителите на либералното гражданско общество: „Готовността за отговорност, чувството за справедливост, взаимното признаване, солидарност и умереност при използването на индивидуална свобода са възможни там, където хора се застъпват за други хора. Демокрацията зависи от такива научени и изживяни демократични добродетели.“ [SPD, 2007: 30].

*Връзка с
Аристотел*

Особено препратките към умереността при използването на индивидуална свобода и по отношение на демократичните добродетели като условие за съществуване на една изправна демокрация напомнят за Аристотел и неговата представа за гръцкия полис, в който съвременното разделяне между държава и (гражданско) общество все още е било непознато.

7.6. Програма на партия Левицата

В приетата през 2011 г. първа принципна програма на партия Левицата не може да се получи ясно контурирана представа за гражданско общество и неговото отношение към държавните действия. Правят се някои изказвания единствено по отношение на общинското ниво. Така например се казва: „Наша визия са солидарни граждански общини, в които хората сами решават и формират своите дела и самостоятелно вземат в ръце социалното и екологичното преустройство на своите общности“ [DIE LINKE, 2011: 36].

„Гражданското самоуправление“ се разбира като „важно поле за демократично участие във вземането на решения“; Левицата иска да насърчи „актьори на гражданското общество, които поемат обществени задачи“, и при това призовава за „прозрачност и обществен контрол, за да се гарантира спазването на социални и екологични стандарти“. Като „предпоставка“ партията дефинира „демократичната легитимация и достатъчно финансиране на възложените задачи“ [DIE LINKE, 2011: 36–37].

В изложенията на партия Левицата не е указана тенденция към либерален модел на гражданско общество. Също така обаче липсват еднозначни доказателства за обявяване в подкрепа на солидарно гражданско общество, тъй като нито се говори за ново разделение на отговорността между държава и гражданско общество, нито, дори и само в наченки, се формулира надеждата за участническа динамика и следваща от това обществена демократизация, която би могла да породи силно, активно гражданско общество.

7.7. Извод

В обобщението при повечето партии може да се направи доста ясно причисляване към модела на либерално, респ. солидарно гражданско общество. Докато ХСС и СвДП много еднозначно се явяват като застъпници на либералното гражданско общество и с известно съкращаване ХДС също може да бъде причислен към този модел, ГСДП и Съюз 90/Зелени стоят на страната на солидарното гражданско общество. Партия Левицата досега е трудно да бъде причислена.

*Без ясна
представа*

*Липсват
доказателства
и в двете посоки*

*Възможно е ясно
причисляване*

Остава да се изчака кой модел ще се наложи по-силно през следващите години. Въз основа на федералната структура на Германия, политиката на ангажиране на федерацията и провинциите (повече за това в Глава 5) вероятно никога няма да бъде формирана от един от двата модела, а винаги ще присъстват и двата. Независимо от това, ние говорим за теоретични идеални модели, които рядко могат да бъдат приложени в чиста форма. Все пак, те са полезни за ориентация в комплексното отношение между държава и гражданско общество и могат – както видяхме – да бъдат причислени към утвърдените партии доста еднозначно.

Бихме искали да Ви приканим да участвате в дискусията за социалната демокрация. Академията за социална демокрация на Фондация Фридрих Еберт предлага възможност за това. Осем семинарни модула се занимават с основните ценности и практически полета на социалната демокрация:

Основи на социалната демокрация

Икономика и социална демокрация

Социална държава и социална демокрация

Глобализация и социална демокрация

Европа и социалната демокрация

Интеграция, имиграция и социална демокрация

Държава, гражданско общество и социална демокрация

Мир, сигурност и социална демокрация

www.fes-soziale-demokratie.de

8. ПО-НАТАТЪШЕН РАЗМИСЪЛ

Демократичната държава и гражданското общество не могат да се заместят взаимно. Те се нуждаят един от друг. Никое гражданско общество не се развива без функционираща държава, която създава правна сигурност. А без будно, жизнено общество една диктатура може и да живее добре, но демокрацията ще загине [Erppler, 2011: 57].

Цитатът на Ерхард Еплер може да се разбира като един вид основно послание и ключово обобщение на христоматията. Но това не е крайна точка в дискусиата за държава и гражданско общество.

Не може да се постави такава крайна точка. Отношението между държава, гражданско общество и пазара, като друга обществена сфера, трябва постоянно да се дискутира и договоря наново. Погледнете още веднъж началото на книгата и Вашата дефиниция за гражданско общество. Как се промени Вашето виждане на нещата? Какво бихте добавили? Къде възникнаха нови въпроси? Какво, според Вас, трябва да се дискутира задълбочено и обстойно? Какво би трябвало да се случи в бъдеще?

В тази христоматия преминаването през историята от Аристотел през Хобс и Лок до Русо, но също и погледът към идеите на Херман Хелер, Карло Шмид и Томас Майер, представите на Милтън Фридман и Франсис Фукуяма и накрая разглеждането на принципните програми на партиите показва, че става въпрос за дискусия, която трябва винаги да бъде формулирана наново, и за обществено договаряне. Това показват и актуалните дебати.

Държава и гражданско общество: един от обществените въпроси на бъдещето ще се състои в това да се намери нов баланс между тези две области. Но също толкова важно ще бъде да се изясни тяхното отношение към пазара, какво ще бъде оставено на пазара, какво може да му бъде оставено.

Всъщност винаги става въпрос за това да организираме държавата, гражданското общество и пазара така, че претенцията на всеки човек за равна свобода в достойна среда да може да действа солидарно. Само така ще успеем да постигнем и поддържаме жива социалната демокрация.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- ХРИСТОМАТИЯ ПО СОЦИАЛНА ДЕМОКРАЦИЯ 1: ГОМБЕРТ, Тобиас и др. 2010. Основи на социалната демокрация. 3 актуал. изд. София, Фондация Фридрих Еберт, Бюро България, 2010. (Христоматия по социална демокрация; 1)
- ХРИСТОМАТИЯ ПО СОЦИАЛНА ДЕМОКРАЦИЯ 2: ФАУТ, Зимои и др. 2011. Икономика и социална демокрация. 3 актуал. изд. София, Фондация Фридрих Еберт, Бюро България, 2010. (Христоматия по социална демокрация; 2)
- ХРИСТОМАТИЯ ПО СОЦИАЛНА ДЕМОКРАЦИЯ 3: ПЕТРИНГ, Александер и др. 2011. Социална държава и социална демокрация. София, Фондация Фридрих Еберт, Бюро България, 2011. (Христоматия по социална демокрация; 3)
- ХРИСТОМАТИЯ ПО СОЦИАЛНА ДЕМОКРАЦИЯ 4: ШИЛДБЕРГ, Сесиле и др. 2011. Европа и социална демокрация. София, Фондация Фридрих Еберт, Бюро България, 2011. (Христоматия по социална демокрация; 4)
- ADLER, Reinhard, ISKE, Horst-Dieter, SCHARFENBERG, Günter (Hg.) 1982. Materialien zur Geschichte und zum gegenwärtigen Stand der innerparteilichen Bildungsarbeit in der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands. Teil 1. Von den Anfängen bis zum Beginn des Ersten Weltkriegs. Berlin, 1982.
- AGARTZ, Viktor 1946. Sozialistische Wirtschaftspolitik. Rede gehalten am 9. Mai 1946 auf dem SPD-Parteitag in Hannover. Digitale Bibliothek der Friedrich-Ebert-Stiftung. <<http://library.fes.de/parteitage/pdf/pt-to/pt-1946to2.pdf>>
- ALBERS, Detlev, NAHLES, Andrea 2007. Linke Programmbausteine. Denkanstöße zum Hamburger Programm der SPD. Berlin, 2007.
- ALLERT, Rochus 2010. Stand und Handlungsbedarf der bundesdeutschen Hospizbewegung. Studie zur aktuellen Leistungs-, Kosten- und Finanzierungsentwicklung. Ludwigsburg, 2010.
- ALTVATER, Elmar 2006. Das Ende des Kapitalismus wie wir ihn kennen. Eine radikale Kapitalismuskritik. 2. Aufl. Münster, 2006.
- AMB Generali (Hg.) 2009. Engagementatlas 2009. Daten, Hintergründe, Volkswirtschaftlicher Nutzen. Aachen, 2009.
- ANDERSEN 2000: ANDERSEN, Uwe, BREIT, Gotthard, MASSING, Peter, WOYKE, Wichard 2000. Bürgergesellschaft, Zivilgesellschaft, Dritter Sektor, Schwalbach/Ts. 2000. (= Politische Bildung, 4, 2000, 33. Jg.)
- ARISTOTELES 1994: Wolf, Ursula (Hg.). Aristoteles. Politik. Reinbek bei Hamburg, 1994.
- BACKHAUS-MAUL u.a. 2009: BACKHAUS-MAUL, Holger, BIEDERMANN, Christiane, NÄHRlich, Stefan, POLTERAUER, Judith 2009. Corporate Citizenship in Deutschland. Gesellschaftliches Engagement von Unternehmen. Bilanz und Perspektiven. Wiesbaden, 2009.
- BACKHAUS-MAUL, Holger, BRAUN, Sebastian 2010a. Gesellschaftliches Engagement von Unternehmen in Deutschland. Theoretische Überlegungen, empirische Befunde und engagementpolitische Perspektiven. // Olk, Thomas, Klein, Anskar, Hartnuß, Birger (Hg.). Engagementpolitik. Die Entwicklung der Zivilgesellschaft als politische Aufgabe. Wiesbaden, 2010, S. 303–326.
- BACKHAUS-MAUL, Holger, BRAUN, Sebastian 2010b. Gesellschaftliches Engagement von Unternehmen in Deutschland. Eine sozialwissenschaftliche Sekundäranalyse. Wiesbaden, 2010.
- BECK, Kurt, HEIL, Hubertus (Hg.) 2007. Soziale Demokratie im 21. Jahrhundert. Lesebuch zur Programmdebatte der SPD. Berlin, 2007.
- BENNER, Dietrich, BRÜGGEN, Friedhelm 1996. Das Konzept der Perfectibilité bei Jean-Jacques Rousseau. Ein Versuch, Rousseaus Programm theoretischer und praktischer Urteilsbildung problemgeschichtlich und systematisch zu lesen. // Hansmann, Otto (Hg.). Seminar: Der pädagogische Rousseau. Bd. II. Kommentare, Interpretationen, Wirkungsgeschichte. Weinheim, 1996, S. 12–48.
- BIELING, Hans-Jürgen 2009. „Privat vor Staat“? Zur Entwicklung politischer Leitbilder über die Rolle des Staates. // *WSI-Mitteilungen*, 5, 2009, S. 235–242.
- BISCHOFF, Ariane, SELLE, Klaus, SINNING, Heidi 1995. Informieren Beteiligten Kooperieren. Kommunikation in Planungsprozessen. Eine Übersicht zu Formen, Verfahren, Methoden und Techniken. Dortmund, 1995.
- BISPINCK, Reinhard, SCHULTEN, Thorsten, RAANE, Peeter (Hg.) 2008. Wirtschaftsdemokratie und expansive Lohnpolitik. Zur Aktualität von Viktor Agartz. Hamburg, 2008.
- BOBBITT, Philip 2002. The Shield of Achilles. War, Peace and the Course of History. New York, 2002.
- BOGUMIL, Jörg, HOLTkamp, Lars 2011. Die kommunale Ebene. // Olk, Th., Klein, A., Hartnuß, B. (Hg.). Engagementpolitik. Die Entwicklung der Zivilgesellschaft als politische Aufgabe. Wiesbaden, 2010, S. 382–403.
- BOGUMIL, Jörg, HOLTkamp, Lars 2002. Bürgerkommune konkret. Vom Leitbild zur Umsetzung. Ein Leitfaden für die kommunale Praxis. Bonn, 2002. Digitale Bibliothek der Friedrich-Ebert-Stiftung.
- < <http://library.fes.de/pdf-fi/les/stabsabteilung/01431.pdf>>
- BORN, Sabrina 2005. Bürgergesellschaftliches Engagement. Stabilisieren, stärken, steigern. Innovation und Investition in Infrastruktur und Infrastruktureinrichtungen. Bonn, 2005. <<http://library.fes.de/pdf-files/stabsabteilung/02623.pdf>>
- BREIT, Gotthard, MASSING, Peter 2000. Bürgergesellschaft. Zivilgesellschaft. Dritter Sektor. Ursula Buch zum 70. Geburtstag. Schwalbach/Ts., 2000.
- BRINKMANN, Werner 2004. Sozialismus oder Kapitalismus? Die Auseinandersetzung um die Wirtschaftskonzeption der deutschen Sozialdemokratie in den Jahren 1945 bis 1975 unter besonderer Berücksichtigung der Frage des Privateigentums an den Produktionsmitteln sowie der Einstellung zu einer staatlichen Steuerung der volkswirtschaftlichen Entwicklung. Norderstedt, 2004.
- BROCKHAUS 1994: Der Brockhaus in 5 Bänden. 7. Aufl. Mannheim, 1994.
- BMFSFJ [Bundesministerium für Familie, Senioren, Frauen und Jugend] (Hg.) 2010. Hauptbericht des Freiwilligensurveys 2009. München, 2010.
- BMFSFJ [Bundesministerium für Familie, Senioren, Frauen und Jugend] (Hg.) 2005. Freiwilliges Engagement in Deutschland 1999–2004. München, 2005.
- BÜNDNIS 90/DIE GRÜNEN 2002. Die Zukunft ist Grün. Grundsatzprogramm von Bündnis 90/Die Grünen. Beschlossen auf der Bundesdelegiertenkonferenz am 5.–17. März 2002, Berlin.
- BÜSCH, Otto Hg. 1992. Handbuch der Preußischen Geschichte. Bd. 2. Das 19. Jahrhundert und Große Themen der Geschichte Preußens. Berlin, 1992.
- CDU [Christlich Demokratischen Union] 2007. Freiheit und Sicherheit. Grundsätze für Deutschland. Grundsatzprogramm der CDU. Beschlossen am 21. Parteitag vom 3.–4. Dezember 2007, Hannover.
- CDU [Christlich Demokratischen Union] 2000. STARKE BÜRGER – STARKER STAAT. Zur Fortentwicklung unserer gesellschaftlichen und gesamtstaatlichen Ordnung. Diskussionspapier der CDU-Präsidiumskommission „Spielraum für kleine Einheiten“. Berlin, 2000.
- CSU [Christlich Soziale Union] 2007. Chancen für alle! In Freiheit und Verantwortung gemeinsam Zukunft gestalten. Grundsatzprogramm der CSU. Beschlossen am CSU-Parteitag vom 28. September 2007. München, 2007.
- CREIFELDS 2011: Rechtswörterbuch. 20. Aufl. Leinen, C.H.Beck, 2011.
- DAS POLITIKLEXIKON 2006: KLEIN, Martina, SCHUBERT Klaus 2006. Das Politiklexikon. 4. aktualisierte Aufl. Bonn, Verlag J. H. W. Dietz Nachf., 2006.
- DAUSCHER, Ulrich 2006. Moderationsmethode und Zukunftswerkstatt. 3. überarbeitete und erweiterte Aufl. Augsburg, 2006.
- DECKER, Frank, HÖRETH, Markus 2009. Die Verfassung Europas. Perspektiven des Integrationsprojekts. Wiesbaden, 2009.
- DEMIROVIC, Alex 1997. Demokratie und Herrschaft. Aspekte kritischer Gesellschaftstheorie. Münster, 1997.
- DEUTSCHER BUNDESTAG (Hg.) 2002. Bericht der Enquete-Kommission „Zukunft des Bürgerschaftlichen Engagements“ – Bürgerschaftliches Engagement: auf dem Weg in eine zukunftsfähige Bürgergesellschaft, BT-Drs. 14/8900.
- DEUTSCHER BUNDESTAG (Hg.) 2002a. Enquete-Kommission „Zukunft des Bürgerschaftlichen Engagements“ – Bürgerschaftliches Engagement und Zivilgesellschaft. Opladen.

- DIE LINKE 2011: Programm der Partei DIE LINKE. Beschlossen auf dem Parteitag der Partei DIE LINKE vom 21.–23. Oktober 2011, Erfurt.
- DIENEL, Peter C. 2009. Demokratisch – Praktisch – Gut. Merkmale, Wirkungen und Perspektiven von Planungszellen und Bürgergutachten. Bonn, 2009.
- DIENEL, Peter C. 2002. Die Planungszelle – zur Praxis der Bürgerbeteiligung. Demokratie funktelt wieder. Bonn. <http://library.fes.de/pdf-files/stabsabteilung/01234.pdf>
- DOWE, Dieter, KLOTZBACH, Kurt (Hg.) 2004. Programmatische Dokumente der deutschen Sozialdemokratie. 4. überarbeitete und aktualisierte Aufl. Bonn, Verlag J.H.W. Dietz Nachf., 2004.
- EMBACHER, Serge, LANG, Susanne 2008. Bürgergesellschaft. Eine Einführung in zentrale bürgerschaftliche Gegenwarts und Zukunftsfragen, Lern- und Arbeitsbuch. Bonn, Verlag J.H.W. Dietz Nachf., 2008.
- EPPLER, Erhard 2011. Eine solidarische Leistungsgesellschaft. Epochenwechsel nach der Blamage der Marktradikalen. Bonn, Verlag J. H. W. Dietz Nachf., 2011.
- EPPLER, Erhard 2009. Der Politik aufs Maul geschaut. Bonn, Verlag J. H. W. Dietz Nachf., 2009.
- EPPLER, Erhard 2005. Auslaufmodell Staat. Frankfurt am Main, 2005.
- EUCHNER, Walter, GREBING, Helga u. a. 2005. Geschichte der sozialen Ideen in Deutschland. Sozialismus – Katholische Soziallehre – Protestantische Sozialethik. Ein Handbuch. Wiesbaden, 2005.
- EUROPÄISCHE UNION 2010. Heute handeln für das Europa von morgen. Programm „Europa für Bürgerinnen und Bürger“ 2007–2013, Luxemburg. <http://europa.eu> (07.09.2011).
- FDP [Freien Demokratischen Partei] 1997. Wiesbadener Grundsätze – Für die liberale Bürgergesellschaft Teil III. Beschlossen auf dem Bundesparteitag der FDP am 24. Mai 1997, Wiesbaden.
- FES [Friedrich-Ebert-Stiftung] (Hg.) 2010. Lernen für Soziale Demokratie. Politische Bildung in der Friedrich-Ebert-Stiftung. Bonn, Friedrich-Ebert-Stiftung, 2010.
- FRIEDMAN, Milton 2008. Kapitalismus und Freiheit. 5. Aufl. München, 2008.
- FUKUYAMA, Francis 2006. Staaten bauen. Die neue Herausforderung internationaler Politik. 1. Aufl. Berlin, 2006.
- GABRIEL, Sigmar 2008. Links neu denken. Politik für die Mehrheit. München, 2008.
- GENSICKE, Thomas, PICOT, Sibylle, GEISS, Sabine 2006. Freiwilliges Engagement in Deutschland 1999–2004. Ergebnisse der repräsentativen Trendhebung zu Ehrenamt, Freiwilligenarbeit und bürgerschaftlichem Engagement. Wiesbaden, 2006.
- GRIMM, Dieter 1999. Zwei Jahrhunderte Verfassungsentwicklung in Deutschland. // Limbach, J., Herzog, R., Grimm, D. (Hg.). Die deutschen Verfassungen. Reproduktion der Verfassungsoriginale von 1849, 1871, 1919 sowie des Grundgesetzes von 1949. München, 1999, S. 44–86.
- HABERMAS, Jürgen 1997. Die Einbeziehung des Anderen. Studien zur politischen Theorie. 2. Aufl. Frankfurt am Main, 1997.
- HAFT, Fritjof, VON SCHLIEFFEN, Katharina (Hg.) 2009. Handbuch Mediation. 2. Aufl. München, 2009.
- HALLER, Gret 2003. Die Grenzen der Solidarität. Europa und die USA im Umgang mit Staat, Nation und Religion. 1. Aufl. Berlin, 2003.
- HAMBURGER PROGRAMM 2007. Grundsatzprogramm der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands. Beschlossen auf dem Hamburger Bundesparteitag der SPD am 28. Oktober 2007, Hamburg.
- HELD, Markus 2010. Engagementpolitik der EU – Flickwerk oder Strategie? // Olk, Th., Klein, A., Hartnuß, B. (Hg.). Engagementpolitik. Die Entwicklung der Zivilgesellschaft als politische Aufgabe. Wiesbaden, 2010, S. 407–436.
- HELLER, Hermann 1963. Staatslehre, hg. von Gerhart Niemeyer. 3. unveränderte Aufl. Leiden, 1963.
- HÖFFE, Otfried 1996. Aristoteles. München, 1996.
- HÖFFE, Otfried (Hg.) 2001. Aristoteles. Politik. Berlin, 2001. (= Klassiker auslegen, Bd. 23)
- HOFFMANN, Jürgen 2000. Politisches Handeln und gesellschaftliche Struktur. Grundzüge deutscher Gesellschaftsgeschichte. 2. durchgesehene Aufl. Münster, 2000.
- JAKOB, Gisela 2010. Infrastrukturen und Anlaufstellen zur Engagementförderung in den Kommunen. // Olk, Th., Klein, A., Hartnuß, B. (Hg.). Engagementpolitik. Die Entwicklung der Zivilgesellschaft als politische Aufgabe. Wiesbaden, 2010, S. 233–259.
- JUNGCLAUSSEN, John F. 2011. Penny zählen – so wie Poor-mum es tut. Die britische Regierung streicht und kürzt wie seit Jahrzehnten nicht mehr. Machen die Bürger das mit? // Die Zeit, Nr. 25 vom 16. Juni 2011, S. 32.
- KLAGES, Helmut 2007. Beteiligungsverfahren und Beteiligungserfahrungen. Bonn, 2007. <http://library.fes.de/pdf-files/kug/05014.pdf>
- KLEIN, Anskar, OLK, Thomas, HARTNUSS, Birger 2010. Engagementpolitik als Politikfeld: Entwicklungserfordernisse und Perspektiven. // Olk, Th., Klein, A., Hartnuß, Bi. (Hg.). Engagementpolitik. Die Entwicklung der Zivilgesellschaft als politische Aufgabe. Wiesbaden, 2010, S. 24–59.
- KOCKA, Jürgen (Hg.) 1995. Bürgertum im 19. Jahrhundert. Bd. 1. Einheit und Vielfalt Europas. Göttingen, 1995.
- KÖSSLER, Reinhart, MELBER, Henning 1993. Chancen internationaler Zivilgesellschaft. 1. Aufl. Frankfurt am Main, 1993.
- KRELL, Christian, TIMPE, Martin 2011. Staat, Bürgergesellschaft und Soziale Demokratie. Einblick, Rückblick und Ausblick auf ein Seminar der Akademie für Soziale Demokratie der Friedrich-Ebert-Stiftung. // Außerschulische Bildung. Materialien zur politischen Jugend- und Erwachsenenbildung, 2, 2011, S. 196–199.
- LAG Soziale Brennpunkte Niedersachsen e. V. 2004. Die Soziale Stadt. Chancen für die Gemeinwesenentwicklung. Bonn, 2004.
- LAMPING u. a. 2002: LAMPING, Wolfram, SCHRIDDE, Henning, PLASS, Stefan, BLANKE, Bernhard 2002. Der aktivierende Staat. Positionen, Begriffe, Strategien. Bonn. <http://library.fes.de/pdf-files/stabsabteilung/01336-1.pdf>
- LANG, Susanne 2010. Und sie bewegt sich doch ... Eine Dekade der Engagementpolitik auf Bundesebene. // Olk, Th., Klein, A., Hartnuß, Bi. (Hg.). Engagementpolitik. Die Entwicklung der Zivilgesellschaft als politische Aufgabe. Wiesbaden, 2010, S. 329–351.
- LENHART, Karin 2010. Engagement und Erwerbslosigkeit. Einblicke in ein Dunkelfeld, Bonn, 2010. <http://library.fes.de/pdf-files/kug/07816.pdf>
- LIEB, Anja 2009. Demokratie: Ein politisches und soziales Projekt? Zum Stellenwert von Arbeit in zeitgenössischen Demokratiekonzepten. Münster, 2009.
- LIMBACH, Jutta, HERZOG, Roman, GRIMM, Dieter (Hg.) 1999. Die deutschen Verfassungen. Reproduktion der Verfassungsoriginale von 1849, 1871, 1919 sowie des Grundgesetzes von 1949. München, 1999.
- LIMBACH, Jutta 1999. Verfassung und politische Kultur. // Limbach, J., Herzog, R., Grimm, D. (Hg.). Die deutschen Verfassungen. Reproduktion der Verfassungsoriginale von 1849, 1871, 1919 sowie des Grundgesetzes von 1949. München, 1999, S. 9–29.
- LOCKE, John 1977. Zwei Abhandlungen über die Regierung, Hg. von Walter Euchner. Frankfurt am Main, 1977.
- LORENZ, Stephan 2012. Tafeln im flexiblen Überfluss, Ambivalenzen sozialen und ökologischen Engagements. Bielefeld, 2012.
- MEINE, Hartmut, STOFFREGEN, Uwe 2011. Wirtschaftsdemokratie als gewerkschaftliche Alternative zum Finanzmarktkapitalismus. // Meine, M., Schumann, M., Urban, H. (Hg.). Mehr Wirtschaftsdemokratie wagen. Hamburg, 2011, S. 16–39.
- MEINE, Michael, SCHUMANN, Michael, URBAN, Hans-Jürgen (Hg.) 2011. Mehr Wirtschaftsdemokratie wagen. Hamburg, 2011.
- MERKEL, Wolfgang 2011. Volksabstimmungen: Illusion und Realität. // Aus Politik und Zeitgeschichte, No. 44–45, 31. Oktober 2011, S. 47–55.
- MANN, Thomas 1975. Buddenbrooks – Verfall einer Familie, Fischer-Taschenbuchausgabe. Frankfurt am Main, 1975.
- MEYER, Thomas, WEIL, Reinhard 2002. Die Bürgergesellschaft in der Diskussion. Bonn, 2002.
- MEYER, Thomas 2009. Soziale Demokratie. Eine Einführung. Wiesbaden, 2009.
- MEYER, Thomas 2006. Praxis der Sozialen Demokratie. Wiesbaden, 2006.
- MEYER, Thomas 2005. Theorie der Sozialen Demokratie. Wiesbaden, 2005.
- MÜNKLER, Herfried 2002. Bürgerschaftliches Engagement in der Zivilgesellschaft. // Deutscher Bundestag (Hg.). Enquete-Kommission „Zukunft des Bürgerschaftlichen Engagements“. Bürgerschaftliches Engagement und Zivilgesellschaft. Opladen, 2002, S. 29–36.

- NUSSBAUM, Martha C. 1999. Gerechtigkeit oder Das gute Leben. Hg. von Herlinde Pauer-Studer, übersetzt von Ilse Utz. Frankfurt am Main, 1999.
- NEGT, Oskar 2011. Keine Zukunft der Demokratie ohne Wirtschaftsdemokratie. // Meine, M., Schumann, M., Urban, H. (Hg.). Mehr Wirtschaftsdemokratie wagen. Hamburg, 2011, S. 7–13.
- OLK, Thomas, KLEIN, Anskar, HARTNUSS, Birger (Hg.) 2010. Engagementpolitik. Die Entwicklung der Zivilgesellschaft als politische Aufgabe. Wiesbaden, 2010.
- PAPCKE, Sven 2003. „Staatsgewalt“. // Andersen, Uwe, Woyke, Wiard (Hg.). Handwörterbuch des politischen Systems. Bonn, 2003.
- PRANTL, Heribert 2009. Doch, es gibt das Positive. // *Süddeutsche Zeitung*, Nr. 99, 30. April–1. Mai 2009, S. 4.
- PREUSSISCHE STÄDTEORDNUNG 1808. zitiert nach <<http://www.lwl.org/westfaelische-geschichte/que/normal/que1028.pdf>> (23.02.2012).
- RIEHL-HEYSE, Herbert 2001. // *Süddeutsche Zeitung*, 24–25 Februar 2001.
- ROTERMUNDT, Rainer 2008. Staat und Politik. 2. korrigierte und erweiterte Aufl. Münster, 2008. (= Einstiege 4 – Grundbegriffe der Sozialphilosophie und Gesellschaftstheorie)
- ROTH, Roland 2010. Engagementförderung als Demokratiepolitik: Besichtigung einer Reformbaustelle. // Olk, Th., Klein, A., Hartnuß, B. (Hg.). Engagementpolitik. Die Entwicklung der Zivilgesellschaft als politische Aufgabe. Wiesbaden, 2010, S. 611–636.
- ROUSSEAU, Jean-Jacques 1997. Diskurs über die Ungleichheit. Hg. von Heinrich Meyer. 4. Aufl. Paderborn.
- ROUSSEAU, Jean-Jacques 1995. Vom Gesellschaftsvertrag oder Prinzipien des Staatsrechts. // Rousseau, J.-J. Politische Schriften. Band 1. Hg. von Ludwig Schmidts. 2. Aufl. Paderborn u. a. 1995, S. 59–208.
- RÜTTGERS, Martin 2008. Bürgerhaushalt. Information, Partizipation, Rechenschaftslegung. Bonn, 2008. <<http://library.fes.de/pdf-files/kug/05593.pdf>>
- SCHMID, Carlo 1979. Rede des SPD-Abgeordneten Dr. Carlo Schmid in der 2. Sitzung des Parlamentarischen Rates am 8. September 1948. // *Neue Gesellschaft*, 26, 1979, S. 368–382.
- SCHMID, Josef, BRICKENSTEIN, Christine 2010. Engagementpolitik auf Landesebene – Genese und Strukturierung eines Politikfeldes. // Olk, Th., Klein, A., Hartnuß, B. (Hg.). Engagementpolitik. Die Entwicklung der Zivilgesellschaft als politische Aufgabe. Wiesbaden, 2010, S. 352–381.
- SCHNEIDER, Michael 1989. Kleine Geschichte der Gewerkschaften. Ihre Entwicklung in Deutschland von den Anfängen bis heute. Bonn, 1989.
- SCHWAN, Gesine 2010. Wege in eine gemeinsame Zukunft, Reden. Bonn, Verlag J. H. W. Dietz Nachf., 2010.
- SPD [Sozialdemokratischen Partei Deutschlands] 2007: Hamburger Programm. Grundsatzprogramm der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands. Beschlossen auf dem Hamburger Bundesparteitag der SPD am 28. Oktober 2007, Hamburg.
- STAHL, Michael 2003. Gesellschaft und Staat bei den Griechen: Klassische Zeit. Paderborn, 2003.
- STIFTUNG MITARBEIT (Hg.) 2011. Die Zukunft der Bürgerbeteiligung. Herausforderungen – Trends – Projekte. Bonn, 2011.
- STIFTUNG MITARBEIT (Hg.) 2007. E-Partizipation. Beteiligungsprojekte im Internet. Bonn, 2007.
- SÜSTERHENN, Adolf 1996. Rede vor dem Parlamentarischen Rat am 8. September 1948. // Deutscher Bundestag und Bundesarchiv (Hg.). Der Parlamentarische Rat: 1948–1949. Akten und Protokolle. Bd. 9, S. 46–69.
- de TOCQUEVILLE, Alexis 1836. Ueber die Demokratie in Nordamerika. Zweiter Theil. Aus dem Französischen übersetzt von F. A. Rüder. Leipzig, 1836.
- TRUBE, Achim 2004. Bürgerschaftliches Engagement gegen die Folgen der Arbeitslosigkeit. Chancen und Handlungsmöglichkeiten. Bonn, 2004. <<http://library.fes.de/pdf-files/stabsabteilung/01791.pdf>>
- URBAN, Hans-Jürgen 2011. Wirtschaftsdemokratie des 21. Jahrhunderts. Konturen und Realisierungsbedingungen eines gesellschaftlichen Transformationsprojektes. // Meine, M., Schumann, M., Urban, H. (Hg.). Mehr Wirtschaftsdemokratie wagen. Hamburg, 2011, S. 42–67.
- WALTER, Norbert 2011. Entbehrliche der Bürgergesellschaft? Sozial Benachteiligte und Engagement. Bielefeld, 2011.
- WASSERMANN, Wolfram 2002. Betriebsräte. Akteure für Demokratie in der Arbeitswelt. Münster, 2002.
- ZIMMER, Annette 2000. Bürgerengagement, Zivilgesellschaft und Dritter Sektor vor Ort. Standortbestimmung und Entwicklungsperspektiven. // Breit, G., Massing, P. Bürgergesellschaft. Zivilgesellschaft. Dritter Sektor. Ursula Buch zum 70. Geburtstag. Schwalbach/Ts., 2000, S. 39–59.
- ZIMMER Annette, PRILLER, Eckhard 2007. Gemeinnützige Organisationen im gesellschaftlichen Wandel. Ergebnisse der Dritte-Sektor-Forschung. 2. Aufl. Wiesbaden, 2007.

20 важни ключови думи:

Аристотел,
28 сл.

**Гражданствен
ангажимент,**
89, 100 сл., 146

**Делиберативна
демократия,**
77 сл.

Еплер, Ерхард,
37, 54, 65, 71 сл.

**Икономическа
демократия,**
134 сл.

Лок, Джон,
38 сл.

**Основни ценности/
Основни права,**
11 сл.

Пазарна държава,
71 сл.

Политическа апатия,
85 сл.

Пряка демокрация,
81 сл.

**Републиканска
демократия,**
74 сл.

Русо, Жан-Жак,
43 сл.

**Солидарно гражданско
общество,**
92 сл., 97 сл.

Трети сектор,
90 сл.

Фридман, Милтън,
65 сл.

Фукуяма, Франсис,
73 сл.

Хелер, Херман,
51, 55 сл.

Хобс, Томас,
35 сл.

Шмид, Карло,
58 сл.

Governance,
81 сл.

ЗА АВТОРИТЕ

Йохен Дам (*1981 г.) е референт в Политическата академия на Фондация Фридрих Еберт. Следва политически науки, комуникации и публично право в Мюнстер и Малага.

Тобиас Гомберт (*1975 г.) работи като референт за политическо образование в ГСДП, район Хановер/Сдружение на провинция Долна Саксония и като учител, консултант и медиатор. Следва педагогически науки, немска филология и философия и завършва допълнително образование по системно консултиране и медиация. От 2003 до 2007 г. е член на Juso (младежката организация на ГСДП) и по това време участва в създаването на училището на Juso.

Д-р Кристиан Крел (*1977 г.) е сътрудник на Фондация Фридрих Еберт, където отговаря за Академията за социална демокрация. Следва политически науки, история, икономически науки и социология в Университет Зиген и Нюйоркския университет. През 2007 г. получава докторска степен по политически науки за „Политиката за Европа на ГСДП, Британската лейбъристка партия и Френската социалистическа партия.

Д-р Константин Олбриш е директор на Центъра за партньорство между работодател и работнически съвет и социално партньорство към HUMBOLDT-VIADRINA School of Governance, Берлин. Освен това работи като адвокат, учител и медиатор в областите управление на конфликти в предприятието и колективно трудово право. През 2001 г. получава докторска степен за недържавни концепции на управление в Института за международно право към Университет Рощок.

Мартин Тимпе (*1978 г.) е референт за образователна и научна политика в партийното ръководство на ГСДП. От 2007 г. работи като ръководител на семинари в Академията за социална демокрация. Следва политически науки в Института Ото Зур към Свободния университет в Берлин.

Политиката се нуждае от ясна ориентация. Само онзи, който може еднозначно да назове целите на своите действия, ще може и да ги постигне, и да привлече и други на своя страна. Ето защо, христоматията „Държава, гражданско общество и социална демокрация“ търси отговор на въпросите: Как държавата и гражданското общество допринасят за осъществяването на социална демокрация? Как се постига насърчаването на демократичен ангажимент? Трябва ли отношението между държава и гражданско общество да бъде определено наново?

Темите на христоматиите по социална демокрация се ориентират към семинарите на Академията за социална демокрация. Академията за социална демокрация е квалификационна програма на Фондация Фридрих Еберт за политически ангажирани и заинтересовани хора.

Допълнителна информация за Академията: www.fes-soziale-demokratie.de